

TANULMÁNYOK

Arató Mátyás – Kertész Imre – Tisza Vilmos

MI VÁR MÉG RÁNK? (Bűnügyi előrejelzés 2000 – 2010)

A jövő kutatás alapja¹

A jövő fürkészése nemcsak természetes emberi kíváncsiságot elégít ki, hanem megalapozza a felkészülést is a várható eseményekre. A későbbi időpontban bekövetkező események – témánk szempontjából – két csoportra oszthatók. Egyesek a jelentől függetlenül következnek be, mások a jelenre épülnek rá, gyökereik a jelenben vannak, sőt visszanyúlnak a múltba is, bekövetkezésük nem független a mától. Az előbbire példa lehet a lottó. Ezekben az esetekben – ha kizárható a csalás lehetősége – akkor az előzményből nem lehet következtetni arra, hogy mi fog történni. Az, hogy a lottón ezen a héten kihúztak egy számot, abból nem következik sem az, hogy a legközelebbi húzásnál újból ugyanaz fog kijönni, sem ennek az ellenkezője. Itt a tudomány – a valószínűség-számítás – csak annyit „jósolhat” meg, hogy nagyszámú esemény esetén egyenletes lesz a számok eloszlása.

A társadalmi jelenségeknek nem ilyen a természetük, múltbeli alakulásuk és jelenlegi helyzetük hatással van a jövőre. A múlt és a jelen vallatása teszi lehetővé következtetések levonását a beköszöntő időszakra. Bűnügyi prognózis készítésénél itt kezdődnek az igazi gondok.

Magyarországon viszonylag hosszú időre visszanyúló adatsorokon tanulmányozhatjuk a bűnözés alakulását, de nem igazán ismerjük azoknak a társadalmi, gazdasági körülményeknek a hatásmechanizmusát, amelyek formálták, vagy legalábbis befolyásolták a kriminalitásnak időnként lejtő, máskor pedig meredeken felfelé ívelő görbéjét. Még tovább bonyolítja a helyzetet, hogy ezeknek a feltételezett vagy bizonyítottan hatást gyakorló tényezőknek sem ismerjük a jövőjét. Egy kézzelfogható példán: kriminológiai közhely, hogy a szegénység, a munkanélküliség és főképpen az egyes társadalmi rétegek életszínvonala közti különbségek növekedése kriminogén tényező. Vajon hogyan és milyen mértékben hatnak ezek a paraméterek a bűnözésre, milyen szerepük volt/van a jelenlegi helyzet kialakulására? Erről csak megközelítő, számításokkal alá

nem támasztott fogalmunk van. Ehhez jön még, hogy nem ismert ezeknek a társadalmi jelenségeknek a jövőbeni alakulása sem. Példánkon: nem tudhatjuk, hogy vajon hogyan alakul a következő tíz évben a szegénység és a munkanélküliség, tovább nyílik-e vagy valamennyire záródik a gazdasági elit és a társadalom alsó rétege közötti életszínvonal ollója, és melyik réteg szélesedése vagy olvadása várható.

A logikus az lenne, ha először elkészülne az alapvető társadalmi-gazdasági paraméterek és az igazságszolgáltatási politika, valamint a rendőrségi fejlesztés prognózisa, és csak ezek ismeretében fognánk hozzá a bűnözés jövőjének előreszámításához. A társadalmi igény azonban nem ad erre időt és lehetőséget. Természetes, hogy a társadalom, és kiemelten a bűnüldöző hatóságok és a jogszabály-előkészítők már most szeretnék tudni, hogy mire kell felkészülniük. Ugyanakkor, pl. a gazdaságpolitikai látóhatár 2004. év végénél húzódik.²

Ez a helyzet nem kivételes, hanem tipikus a jövőkutatásban. A prognosztika különböző ágaiban dolgozó kutatók ilyenkor nem egymásra várnak, hanem forgatókönyveket (scenáriókat) dolgoznak ki. Megint visszatérve előbbi példánkhoz: kimunkálható a bűnözés alakulásának egy forgatókönyve az életszínvonal-olló bizonyos fokú feltételezett záródására, egy második az olló nyitódására és egy harmadik a változatlanóságára. Sok-ismeretlenes folyamatok előrejelzésénél még ennél is több forgatókönyvet készítenek, például az Európai Bizottság szakértői Európa jövőjét öt lehetséges változatban vázolták fel.³ A szociális problémák kezelésének skálája terjedhet a jóléti intézmények széleskörű kialakításától ezek teljes elutasításáig. A technológia szintje visszaeshet, stagnálhat, fejlődhet, de előre nem látott áttörése, harmadik ipari forradalom bekövetkezése sem zárható ki. A migráció előtt lezárhatják a tagállamok a határokat, vagy különböző mértékig nyithatnak is. A globalizáció megteremtheti a határok nélküli világot, de életre hívhatja a regionális elzárkózottságot, és globálissá teheti a válságot is. Ezekben kívül még sok egyéb tényező egymástól eltérő fokozatának kombinációja jellemzi Európa jövőjének öt különböző scenárióját.

Témánk szempontjából különösen jelentős, hogy az Európai Bizottság szakértői a társadalmi egyenlőtlenség növekedését látják „a társadalmi stabilitást leginkább fe-

Dr. Arató Mátyás a matematikai tudomány doktora, a Debreceni Tudományegyetem professzor emeritusa,

Dr. Kertész Imre, az állam- és jogtudomány doktora, c. egyetemi tanár, a Belügyi Szemle szerkesztője,

Tisza Vilmos r. őrnagy ORFK EKI Adatfeldolgozó Központ Rendszergazda Osztály kiemelt főelőadója.

¹ Jelen tanulmány készítésénél a szerzők felbecsülhetetlen segítséget kaptak *Vavró István* úrtól, az Igazságügyi Minisztérium Kodifikációs Elemző és Statisztikai Főosztály vezetőjétől, aki a bűnözés adatainak hosszú idősorait és *Hablicsek László* úrtól, a KSH Népegyetemen Kutató Intézetének igazgató helyettesétől, aki a demográfiai adatsorokat és előrejelzéseket bocsátotta rendelkezésünkre.

² Európai Bizottság Gazdasági és pénzügyi főigazgatóság, a Magyar Köztársaság Kormánya: A Magyar Köztársaság gazdaságpolitikai prioritásainak közös értékelése (Brüsszel, 2000. április 6.)

³ *Gilles Bertrand* (coord.), *Anna Michalski*, *Lucio R. Pench*: 2010. Five Possible Futures for Europe Scenarios Europe. European Commission, Forward Studies Unit, 1999.

nyezető veszélynek”.⁴ A világ hét leginkább fejlett ipari államában (G 7) az egy főre jutó jövedelem 1965-ben hússzor, 1997-ben harminckilencszer akkora volt, mint a hét legszegényebb államban. Nemcsak az országok közötti, hanem az országokon belüli egyenlőtlenség is növekedett, 1975 és 1995 között a társadalmi különbségek fokozódása volt megfigyelhető az ipari országok 71,8%-ában és a Kelet-Európai országok 98,1 %-ában. A fejlett ipari országok lakossága egy főre jutó jövedelmének elérését célzó magyar gazdaságpolitika a bűnözés szintjét leginkább azzal befolyásolhatja, ha eközben a társadalmi egyenlőtlenség mértékét csökkenti.

A demográfia a kriminológiánál sokkal hosszabb, homogén adatsorokkal rendelkezik, mégis több változatban (Magyarországon négyben) készülnek az előreszámítások. Az elsőben a magasabb gyermekszámot társítják az alacsonyabb élettartammal ez a „fiatal változat”, ennek fordítottja az „idős változat”, ezen kívül készül egy közepes vagy „alapváltozat” is.

A családtámogatási rendszer lehetséges hatásai figyelembe vételével még egy kedvezőbb változat is létezik, „Fenntartható változat” elnevezéssel. Ennek lényege, hogy a folyamatok összehatására feltételezi a nagyarányú népességszökkenés elkerülhetőségét.⁵ A továbbiakban az alapváltozat adatait használjuk, az így készült előreszámításoknak megfelelő előrejelzés helytállósága – többek között – attól is függ, hogy a demográfiai prognózisból melyik változat fog megvalósulni.

A módszerek

A bűnügyi prognózisok a – szakirodalom szerint – intuitív vagy trendanalitikai (extrapolációs) módszerekkel készülnek.⁶ Az intuitív megismerés ebben a kontextusban nem a belső szemlélődés irracionális eredményének, hanem a szakértő empirikus tényekkel megalapozott és felhalmozódott tapasztalata intenzív, racionális gondolkodáson alapuló elemzésének terméke. Ilyen esetekben a szakértői „szubjektív” becslések a prognosztikában még felül is múlhatják a nagy apparátussal készített matematikai extrapolációk eredményességét.⁷ Az emberi agy, mint komplex komputer túlszárnyalhatja azokat a statisztikai módszereket, amelyek – bármilyen bonyolultak is – tulajdonképpen az agyműködés leegyszerűsített kivonatai.⁸ Az intuitív módszer lényege a szakértői becslés.

A szakértői becslés módszerébe is beépíthetők statisztikai eljárások, nemcsak abban az értelemben, hogy a szakértő véleményének kialakításához előzetesen tanulmányozza a bűnügyi statisztika adatait. A Németországban kidolgozott egy-, két-, sőt háromfokú bűnügyi prognóziskészítésbe igyekeznek minél nagyobb számú szakértőt bevonni. Az elsődlegesen összehívott értékelő csoport kérdőívet dolgoz ki, amelyet különböző szakértőkhöz juttatnak el. A kitöltve visszaérkezett kérdőíveken lévő válaszokat összesítik, ezek alapján a kérdőíveket átdolgozzák és még szélesebb körben terítik (második fok).

Ezután következnek a beérkezett vélemények értékelése, a vélemények statisztikai számbavétele és a prognózis kialakítása. Szükség esetén még egy harmadik lépcsőt is beállítanak. A Delphi módszer néven ismertté vált eljárás így már nem egy-egy szakértő elképzelését, hanem a szakma legelismertebb szakértői véleményének súlyozott összefoglalását jelenti.⁹ Magyarországon 1987-ben tették közzé az első bűnügyi prognózist, amely kétfokozatú szakértői becslésre épült.¹⁰

A matematikai megközelítés abból indul ki, hogy ha ismerjük egy időben lejátszódó véletlen folyamat valószínűségi törvényszerűségeit, akkor a matematikai statisztika és a valószínűség-elmélet alapján megítélhető annak további viselkedése, egyes mennyiségi jellemzőinek várható értéke.¹¹ A feltételes várható érték kiszámítása bonyolult, nagy matematikai apparátust igénylő feladat, sőt sok esetben képletszerűen, explicit módon nem is adható meg.

A bűnözés alakulása sztochasztikus folyamatnak tekinthető, vagyis mind a múltja, mind pedig a kísérő társadalmi jelenségek hatással vannak ugyan a jövőjére, de ezek a hatások nem kauzálisak, a kölcsönhatások mértéke nem állandó, hanem véletlenszerűen változó. Az idősorok tagjai olyan változó mennyiségek, amelyek értéke másik változó mennyiségek értékétől függenek. A változók közötti összefüggés azonban nem írható le képlettel, nem számítható ki a változóhoz rendelt függvényérték. Tehát a bűnözés éves szintje hatással van a következő évre, de nem lehet megadni egy szorzószámot, aminek segítségével kiszámítható lenne a jövő évi mennyiség. Ugyanez vonatkozik a bűnözés társadalmi beágyazottságát jellemző egyéb jelenségekre is, például a munkanélküliségi rátára vagy a bűnözésben legaktívabb korcsoportok létszámának alakulására. A kérdést tovább bonyolítja, hogy ezek önmaguk is sztochasztikus folyamatok. Az ilyen jellegű kapcsolatoknál a vizsgált jelenség múltja vagy kísérő jelenségének változása befolyásolja ugyan a jelent és a jövőt, de annak nagyságát nem határozza meg egyértelműen. Hosszabb és megalapozottabb kapcsolatterjesztés közöttük az ún. többdimenziós statisztikai adatfeldolgozással végezhető el, de ez már a jelen tanulmány kereteit meghaladja.

A sztochasztikus folyamatok elmélete az időben véletlenszerűen lejátszódó jelenségekkel foglalkozik, és így lehetőséget ad a prognózissal kapcsolatos feladatok meghatározására és a megoldásukhoz szükséges matematikai apparátus kiépítésére is.

A matematikai prognóziskészítés kiindulópontja az idősorok vizsgálata. Az idősor egymás utáni elemei közötti kapcsolat teszi lehetővé az előrejelzést. Az előreszámítás alapja az a hipotézis, hogy a múlt változásainak irányvonala – trendje – a jövőben is folytatódik. Az idősor elemei egymással függvényeszerű kapcsolatban vannak.

A bűnözési adatok idősoraiban szezonális vagy más hatásra ciklikusan ismétlődő szakaszok is megfigyelhetők. A gazdasági ciklusok és egyes vagyoni elleni bűncselekmények alakulása között például szignifikáns össze-

⁵ *Hablicsek László*: Demográfiai forgatókönyvek 2000–2050. Hipotézisek és eredmények. KSH. Budapest, 2000. Kézirat.

⁶ *Karl-Friedrich Koch*: Methodik wissenschaftlicher Prognoseerstellung. Möglichkeiten und Grenzen. PFA – Blockseminar 22-26.04.96. „Kriminalitätskontrolle 2000”. In: Materialien zum Leitthema Kriminalstrategie. Polizei Führungsakademie, Münster, 1996.

⁷ *Magyar Beck István*: Alkotás, szakértő, társadalom. Magvető Kiadó. Budapest, 1977. 57. old.

⁸ *Szabó László*: A kutatási nagyüzem szervezése. BME Mémóki Továbbképző Intézet. Budapest, 1970. Idézi: *Magyar Beck István*, u. o.

⁹ *Uwe Dörmann, Hans-Werner Beck*: Kriminalitätsanalyse und –prognose. Möglichkeiten und Grenzen. In: Kube/Störzer/Brugger (Hrsg.): Wissenschaftliche Kriminalistik. BKA Forschungsreihe 16. Wiesbaden, 1984. S. 67.

¹⁰ *Diczig István* (szerk.): A magyarországi bűnözés várható alakulása az ezredfordulóig, különös tekintettel a személyek javait károsító bűncselekményekre. BM Kiadó. Budapest, 1987.

¹¹ *Arató Máttyás, Pölöskei Pál*: Mit nevezünk prognózisnak? SZÁMKI tanulmányok. 3. sz. Budapest, 1979. 5. old.

függések vannak.¹² A társadalmi változások szakaszos-sága Magyarországon is észlelhető, pl. 1968 óta 4–5 évenként változnak a körülmények (1968 – új gazdasági mechanizmus beindítása, 1972 – leállítása, 1978 – egy keresőre jutó reálbér index maximuma, 1982 – visszaesés, 1986 – társadalmi krízis kezdete, 1990 – rendszerváltás, 1994 – kormányváltás, 1998 – újabb kormányváltás, 2004 (?) EU felvétel). A ciklikus jelenségek analizésére megfelelő periodikus függvények léteznek.

A trendek vagy periodikus adatok kiválasztása „szemre” történik. Minden egyes idősor esetén megadható a trend és szezonális tag, és az a sáv, amelybe a következő tíz évben nagy biztonsággal a megfigyelések várhatók. Ezek az ún. konfidencia sávok az előrejelzés megbízhatóságát mutatják szemléletes alakban.

Az alkalmazott függvény úgy választják ki, hogy az idősorok adatai alapján rajzolt grafikont a függvény görbéje minél jobban közelítse. Ebben az esetben joggal feltételezhető, hogy az adott függvény valóban helyesen írja le az eseménysor viselkedését, a trendvonal szintje a prognózis céljében meg fog felelni a valóságban bekövetkező szintnek. A matematikai módszerek lehetővé teszik, hogy ehhez megfelelő \pm értéket rendeljenek és ebből – előre meghatározott megbízhatósági (konfidencia) szinten – meg lehessen határozni azt a sávot, amelyen belül lesz a vizsgált jelenség jövőben várható mennyisége, természetesen feltételezve, hogy időközben nem következnek be a külső körülményekben előre nem látható, váratlan és jelentős változások (pl. a büntetőpolitika gyökeres változása, gazdasági válság, háború stb.). Ennek köszönhető, hogy az 1987-ben publikált rövidtávú prognózis bevált, ezzel szemben a hosszú távú jövőkép – az akkor még előre nem látott rendszerváltás hatására – nem bizonyult helytállóknak.¹³

A társadalmi jelenségek statisztikai értékelésénél általában 95%-os konfidencia szintet szoktak meghatározni. Ez azt jelenti, hogy ha például a trendvonal a 2010. év koordináta-tengelyét a 100,000-nek megfelelő szintnél metszi és a szórás a megadott konfidencia szintnek megfelelően számított értéke $\pm 10,000$, akkor 95%-os bizonyossággal állítható, hogy az adott jelenség mennyisége 2010. évben 80,000 és 120,000 között lesz (a 95%-os konfidencia szintnek a szórás kétszerese felel meg).

A módszer vázlatos leírása azt is mutatja, hogy nem helyes a szakértői becslést és matematikai módszereket egymástól elszigetelt, sőt egymást kizáró módszereknek tekinteni. Társadalmi jelenségek megbízható, tudományos prognózisa csak a kettő együttes alkalmazásával készíthető.

Az előrejelzés pontossága elsősorban az idősor tagjainak számától és megbízhatóságától, valamint az alkalmazott metodika helyességétől függ. Különösen jó eredmények a bűnözés hazai adataiból, sajnos, nem várhatók. Ennek az az oka, hogy a magyarországi homogén adatsorok csak tízéves hosszúságúak. Megbízhatóan vezetett, teljes körű bűnügyi statisztikánk 1965. óta létezik, de a kilencvenes évek elején bekövetkezett hirtelen, nagyarányú változások előtti adatok figyelembevételével a trendszámítást teljesen megbízhatatlanná teszi.

Sajnos, még a nagyobb társadalmi megrázkódtatásoktól mentes évek hazai idősorai sem teljesen egyenműek. Elég,

ha a Btk. igen nagyszámú változására gondolunk, amely természetesen együtt jár a bűnügyi statisztikai adatfelvétel állandó változtatásával. És akkor még nem beszéltünk a rendszerváltás óta egymást követő kormányok büntetőpolitikájának különbözőségével.

Az elkövetkező tíz évben országunkat remélhetőleg nem érik nagy megrázkódtatások, de a rendszerváltás azt is megmutatta, hogy a társadalom pozitív változásait is kísérheti a bűnözés emelkedése, sőt még ugrásszerű sokszorozódása is. Nem a határnyitás okozta nivellálódástól kell tartani, nyugati határaink befelé már régen nyitottak, a keleti határokon pedig Schengen csak szigorodást hozhat. Sokkal nagyobb gond, hogy nem ismerjük az EU csatlakozás várható társadalmi hatásait, pl. azt, hogy mit hoz az agrárium Európával nem versenyképes részének a jövő, mi lesz a sorsa a mezőgazdaságból felszabaduló képzetlen munkaerőnek.

Szerencsésebb történelmű országok megbízhatóbb előrejelzéseket készíthetnek. Az angol kutatók például prognózisukat negyven-ötvenéves adatsorokra alapozhatták.¹⁴ Az orosz kriminológusok prognózisai igen tanulságosak, a matematikai statisztika korszerű módszereit alkalmazzák mind a rövid távú,¹⁵ mind pedig a hosszú távú¹⁶ előrejelzések készítéséhez, eredményeiket azonban kétségessé teszi a használt adatsorok megbízhatatlansága.

Az angol kutatók számításait megbízhatóbbá teszi még egy igen fontos körülmény. Az Egyesült Királyságban évtizedek óta rendszeresen folytatnak áldozattá-válási felméréseket. Ennek következtében megalapozottan tudnak következtetni a statisztikai adatok növekedésének vagy csökkenésének okaira. Voltak olyan évek, amelyekben a magasabb bűnözési mutatókat nem a gyakrabban elkövetett bűncselekményeknek, hanem a feljelentési arány növekedésének köszönhetők, és ezt az áldozattá-válási felmérés alapján figyelembe lehetett venni.

Budapesten az ENSZ Interregionális Bűnözési és Igazságügyi Kutató Intézete (United Nations Interregional Crime and Justice Institute – UNICRI) 1996-ban és 2000-ben szervezett Magyarországon áldozattá-válási felmérést. Két felmérés adatai sajnos nem elegendőek a trendek számításához, de néhány adatot így is érdemes figyelembe venni.

A bűnözés várható alakulása

A legújabb szakértői becslések szerint Magyarországon a következő évtizedben:

- „a kriminalitási gyakoriság (legalábbis a bűncselekmények száma tekintetében) az 1990-es évek második felében megfigyelt szinten stabilizálódik”¹⁷
- „a bűnözés az elkövetkező években emelkedni fog”¹⁸
- „a további növekedés (vagy csökkenés)... követi az

¹⁴ Shanjay Dhiri, Sam Brand, Richard Harries: Modelling and predicting property crime trends in England and Wales. Home Office. London, 1999. p. 46.

¹⁵ A. I. Gurov (red.): Prognoz kriminogennoj situacii v Rossijszkoj Federacii na 1999 god. MVD Rossijszkoj Federacii, Vserossijskij Naushno-issledovatelskij Institut. Moskva, 1999.

¹⁶ P. G. Ponomarev: Sostojanie prestupnosti v Rossijszkoj federacii i jejo dolgosroshnij prognoz. MVD Rossijszkoj Federacii, Vserossijskij Naushno-issledovatelskij Institut. Moskva, 1998.

¹⁷ Vavró István: Népelemszám, korstruktúra, bűnözés. Igazságügyi Minisztérium Kodifikációs Elemző és Statisztikai Főosztály. Budapest, 2000. 15. old.

¹⁸ Tauber István: A bűnözés várható alakulása Magyarországon. In: Tauber István (szerk.): Tanulmányok Vigh József 70. születésnapjára. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest, 2000. 251. old.

¹² Pusztai László: Gazdasági ciklus és bűnözés. In: Irk Ferenc (szerk.): A bűnözés jövője. Emlékkönyv Pusztai László tiszteletére halála első évfordulóján. OKKri. Budapest, 1997. 72. old.

¹³ Diczig István: A kriminológiai prognózis és kontrolja. In: Besenyey Lajos (a szerkesztő bizottság elnöke): A magyar jövőkutatás múltja, jelene és jövője. Jövőkutatási Tanulmányok. 1. sz. Budapest 2000. 127. old.

Európai Unióhoz való csatlakozásunk előtt is a nyugati államok bűnözését.¹⁹

A hatóságok tudomására jutott bűncselekmények mennyisége a 80-as évek eleje óta – bizonyos hullámmal – emelkedik. Az összes bűncselekmény legnagyobb hányadát kitevő vagyon elleni bűncselekmények görbéje vele párhuzamosan halad. Ha a körülményekben semmi sem változna, akkor az összes bűncselekmény száma 2001-ben, ezen belül a vagyon ellenieké 2006-ban elérné az évi 650,000-et. Ezzel szemben 2001-ben a hatóságok tudomására jutott bűncselekmények száma 465,694, a vagyon ellenieké pedig 317,900 volt. Tehát a görbe korrekcióra szorul.

A számításoknál külön is nagy gondot okoz, hogy nem tudjuk az 1998–2001-ben bekövetkezett csökkenés mennyire tartós irányt jelez. A görbe hullámszerűsége valószínűsíti, hogy a most lefelé menő ág előbb vagy utóbb vissza fog kanyarodni, és csak lassan közelít majd az 1998. évi csúcshoz.

Meg kell jegyezni, hogy az UNICRI felmérések adatai nem tanúskodnak a bűnözés jelenlegi apályáról. Értékelésükön azonban figyelembe kell venni, hogy mindkét felmérést Budapesten végezték, az országos adatok ettől eltérőek lehetnek. A vizsgálat csak néhány bűncselekménycsoportra terjedt ki, ez is okozhat eltérést az adatokban. A legfontosabb különbség, hogy a megkérdezettek válaszaiban a sérelmükre az utóbbi öt évben elkövetett bűncselekmények szerepeltek, az utolsó két év csökkenése nem volt elég ahhoz, hogy a második öt éves időszakban kevesebb legyen az elszenvedett bűncselekmény, mint annak idején volt az első felmérésben kérdezett öt évben. Még legalább egy év adataira lesz szükség, hogy megítélhessük, vajon lefelé száll-e a bűnözés görbéje (1. táblázat).

A bűncselekmények adatainak matematikai elemzése alapján négyféle forgatókönyv állítható fel (1. ábra). Sajnos – kedvezőtlen társadalom-politikai döntések, a bűnüldöző szervek diszfunkcionális működése stb. esetén – nem zárható ki az I. (lineáris) vagy II. (hatvány) trendnek megfelelő jövőkép sem. Erre a két trendvonalra – mint az ábrán megfigyelhető – nem nagy hatással van az utóbbi két év csökkenése, és „kiegyenesítve” az elmúlt húsz év grafikonjának völgyeit és csúcsait, eléri 2010-ben az 1,000,000, vagy 850,000 szintet. Az utolsó két év csökkenését valószínűsíti véve, és a körvonalazódó kedvező gazdasági változásoknak, valamint a társadalom korstruktúrája bűnügyi szempontból kedvező alakulásának hatásával számolva, megalapozottnak tűnik a bűnözés mérsékelt csökkenését jelző, III. Gauss függvényvel jellemezhető, kedvezőbb forgatókönyv megvalósításának feltételezése. Kedvező társadalompolitikai döntések (az életszínvonal emelkedése és a leszakadt rétegek helyzetének javítása stb.) esetén van realitása a IV. forgatókönyv megvalósulásának is (2. táblázat – lásd a köv. oldalon).

Az egyes bűncselekménycsoportok előreszámított mennyisége különböző. Jelentéktelen változást mutatnak a nemi erkölcs elleni, és a közlekedési bűncselekmények. Csökkenő a személy elleni bűncselekmények száma, kissé mérséklődik a vagyon elleni, és emelkedik a gazdasági bűncselekmények trendje. Számítani lehet a lopás és a csalás emelkedésére is.

A betöréses lopás enyhén csökkenő tendenciája mellett, némi emelkedést mutat a lakásbetörések és a pénzintézetek sérelmére elkövetett betörések trendje.

¹⁹ Déri Pál: Hogyan alakul hazánkban a bűnözés az elkövetkező egy-két évtizedben? Kézirat. Budapest, 2000. 34. old.

1. táblázat

Egyszer vagy többször áldozattá váltak %

	FELMÉRÉS	
	1996	2000
HÁZTARTÁSI BŰNCSELEKMÉNYEK (Megkérdezettek + családtagjaik)		
Gépkocsi lopás	1,9	3,0
Lopás gépkocsiból	6,3	14,35
Gépkocsi rongálás	6,6	7,6
Motorkerékpár lopás	0,1	0,3
Kerékpár lopás	2,6	3,4
Lakásbetörés	2,8	3,9
Lakásbetörés kísérlete	2,9	3,3
HÁZTARTÁSI BŰNCSELEKMÉNYEK (Csak tulajdonosok!)		
Gépkocsi lopás	10,1	14,2
Lopás gépkocsiból	33,2	36,4

A vagyon elleni bűncselekmények értékelésénél nemcsak a megindított eljárások számának alakulását, hanem az okozott kárértéket is tanulmányozni kell. A 2. ábra meggyőzően mutatja az okozott kár rohamos növekedését, egyben az is látható, hogy a bejelentett kárösszeg emelkedése nem a pénz értékvesztésének a következménye. A bűncselekmények károkozásának további fokozódásával kell számolni.

A trendvonal „eltérése”

A statisztikai előrejelzésben számított mutatók értékelésénél szükséges olyan új jelenségeket is figyelembe venni, amelyek a múlt adataiból nem ismerhetők meg ugyan, de hatással lehetnek a trendre

Szükség van például, a fejlett országokban kialakult arányok, tendenciák figyelésére. Az ismertté vált bűncselekmények lakásbetörések, nemi erkölcs elleni bűncselekmények és általában az erőszakos bűncselekmények 100,000 főre jutó gyakoriságában (kivéve a szándékos

2. táblázat

Az ismertté váló bűncselekmények előrejelzése (IV. Forgatókönyv)

Ismertté vált	ERBÜS			Előrejelzés (Gauss függvény)					
	1995	2000	2001	2005			2010		
				Min.	Trend	Max.	Min.	Trend.	Max.
bűnelkövetők	121 121	122 860	120 583	100 000	120 000	140 000	70 000	100 000	130 000
bűncselekmények	502 036	450 673	465 694	390 000	450 000	510 000	280 000	350 000	420 000

emberöléseket!) ma még alacsonyabb a magyarországi bűnözési mutató, mint a nyugat-európai országok többségében.²⁰ Déri Pál szemléletes kifejezésével élve: a határok átjárhatósága következtében, a bűnözés Európában nivellálódik, mint a víz a közlekedő edényben.²¹ A helyzet azonban ennél bonyolultabb: Európának az a része sem nivellálódott teljesen, amelyben már régebben átjárhatóvá váltak a határok. Ezért lenne helyes a nyugat-európai országok bűnözési adatainak matematikai statisztikai feldolgozását már most is felhasználni a bűnözés magyarországi előreszámítása megbízhatósági határainak a kijelölésében, és az ún. legközelebbi hasonlóság keresésben. Figyelemre méltó, hogy a szomszédos Ausztriában több bűnügyi-statisztikai mutató is jobb, mint sok nyugat-európai országban vagy nálunk. Történelmi tradíciók is amellett szólnak, hogy a megfelelő anyagi háttér megteremtése után, a magyarországi bűnügyi helyzet az ausztriaihoz közeledhet.

A vagyon elleni bűncselekményeknél új jelenségek, valamint módszerek megjelenésével is számolni kell. Az informatika és a világháló általános használata olyan új lehetőséget biztosít a jövőben, amire készülni lehet, de felkészülni nem. Az elektronikus kereskedelem és banki tevékenység soha nem látott lehetőségeket teremt a bűnözésnek. Feltételezhető, hogy – különösen a banki szférában – már Magyarországon is nagy károkat okoz a komputerbűnözés. A pénzintézetek azonban, üzleti megfontolásokból, nem fordulnak a rendőrséghez, titokban tartják a keletkezett károkat. Feltehetőleg az elkövetkező évtizedben általánossá fog válni az államigazgatási eljárásban is az elektronikus ügyintézés, ez a csalások és a közokirat-hamisítás újabb dimenzióit nyitja meg. „Ezt ma még statisztikai módszerekkel prognosztizálni nem lehet, de a tapasztalati tények arra utalnak, hogy milliárdos károk bekövetkezése várható.”²² A komputerbűnözés mennyisége feltehetőleg nem ölt olyan méreteket, amelyek lényegesen módosítanák az ismertté váló bűncselekmények mennyiségét és trendjét, de jelentősen megemelhetik a bűncselekményekkel okozott kár nagyságát. A jelenlegi statisztikai adatok nem adnak lehetőséget az előreszámításra, a jövő feladatai között viszont fontos helye lesz a „cyber-tér” bűnözése ellenőrzésének.

A bűnözésre ható gazdasági és szociális környezet

A bűnözés alakulása szempontjából kedvező adatokat tartalmaz az Európai Bizottság Gazdasági és Pénzügyi Főigazgatósága, valamint a magyar kormány közös értékelése Magyarország gazdasági prioritásairól. A foglalkoztatottak számának emelkedése, a munkanélküliségi ráta csökkenése egyértelműen a bűnözés növekedése ellenében ható tényezők.

Angol kutatók nagy minta (42 rendőri körzet) adatainak matematikai-statisztikai feldolgozásával magas fokú korrelációt mutattak ki egyrészt a vagyon elleni bűncselekmények, másrészt pedig a férfi munkanélküliség, valamint a nagy jövedelemkülönbség között. A fogyasztás gyors növekedését a vagyon elleni bűncselekmények számának esése vagy stagnálása kíséri (pozitív korreláció), hosszabb távon viszont a fogyasztás emelkedése a bűnözés növekedésével jár együtt.²³

A gazdasági prioritás azonban csak az érem egyik oldala, a másik: a szociális politika.

Jelenleg a lakosság 30%-a „mindenféle értelemben a társadalom alján él, s nemigen van olyan kapaszkodó, amely megállíthatná őket, vagy segítené felfelé elindulni.”²⁴ A dezintegrálódás mind makro-, mind pedig mikro-szinten kriminogén tényező. A legmagasabb jövedelmű 10% egy főre jutó reáljövedelme mintegy tízszerese a legalacsonyabb jövedelmű 10%-áénak. A különbség nagyobb, mint a legtöbb nyugat-európai országban.²⁵ A peremre szorulóok száma emelkedik, kilátástalan helyzetüket örökítik a következő generációra, „a társadalomban nem működnek a társadalmi hátrányokat intézményesen kezelni és kiegyenlíteni képes mechanizmusok (pl. az iskolarendszerben).”²⁶ A peremre szorulás így öngerjesztő folyamattá válik. A tanulatlan munkaerő ilyen mennyiségére a gazdaságnak nincs igénye, sokasodása nem közelít Európához, hanem távolít a kitűzött céltól.

Ebből a szempontból is rendkívüli jelentőségű a roma kisebbség helyzetének javítása. Az 1999 áprilisában elfogadott középtávú roma akcióprogrammal, a Kormány

²⁰ Kertész Imre: A bűn európai útjain. Belügyi Szemle, 1999. 9. sz. 45–100. old.

²¹ Déri Pál: A bűnözési statisztika és a valóság. BM Kiadó. Budapest, 2000. 36. old.

²² Kunos Imre: A számítógépes bűnözés. A modern információtechnológia felhasználása a bűnözésben. Belügyi Szemle, 1999. 11. sz. 39. old.

²³ Robert Witt, Alan Clarke, Nigel Fielding: Crime and Economic Activity. British Journal of Criminology. Vol. 9. No. 3. 24 Ferge Zsuzsa: A szétszakadó társadalom. Belügyi Szemle, 2000. 6. sz. 17. old.

²⁵ Ferge Zsuzsa: Szegénység és bűnözés, azaz van-e dezintegrációs és decivilizációs veszély? Belügyi Szemle, 1999. 2. sz. 8. old.

²⁶ Laki László: Szegénység és következményei, egy szociológiai kutatássorozat fényében. Belügyi Szemle, 1999. 2. sz. 45. old.

speciális támogatást biztosított a roma kisebbség nehéz helyzetének kezelésére. Az Európai Unió 2000. évi Országjelentése²⁷ megállapítja, hogy az intézkedéscsomagtól „csak középtávon várhatóak valódi eredmények, miközben a roma lakosság helyzete továbbra is nehéz marad. A roma népesség gyenge egészségi állapota és létfeltételei miatt a cigányság születéskor várható élettartama átlagosan tíz évvel kevesebb, mint a lakosság többi részének. Az oktatás terén a romák kevesebb, mint 46%-a fejezte be általános iskolai tanulmányait, s mindössze 0,24%-uk szerzett egyetemi vagy főiskolai diplomát.” A cigány családfők alig több, mint egy tizedének (12%) van állása, „zömének munkaerő-piaci pozíciói és az idevaló bekerülési esélyei nemcsak pillanatnyilag, de távlatosan is rosszak.”²⁸

A gazdaság teljesítményének emelkedése lehetőséget ad az életszínvonal javítására, a társadalmi dezintegráció csökkentésére. A bűnözés előrejelzésének ez sarkalatos kérdése. A prognózis a most kirajzolható trendekre épül. Lehetséges, hogy a következő évtizedben gazdaságpolitikai és szociálpolitikai prioritássá válik a leszakadt rétegek és népcsoportok felzárkóztatásának megkezdése, de sajnos az sincs kizárva, hogy a szegénység tovább mélyül és szélesedik, annak minden társadalmi következményével, köztük a devianciák terjedésével. Elsősorban ettől függ, hogy a 3. ábrán bemutatott forgatókönyvek közül melyik fog megvalósulni.

A látencia

A hatóságok tudomására jutott bűncselekmények száma csak egy része a valóban elkövetetteknek. Az előrejelzés adatait felülírna a valóság, ha időközben lényegesen változna az ismertté vált bűncselekmények és a látencia aránya. Ez pedig egyrészt a lakosság feljelentési készségének, másrészt pedig a nyomozó hatóságok aktivitásának a függvénye.

A bűncselekmények jelenlegi feljelentési arányának lényeges változása nem valószínű. Az UNICRI áldozat-válási felméréseinek adatai sem mutatnak e téren nagy változásokat.

A feljelentések arányát egyes szerzők a rendőrség iránti bizalom fontos mutatójának tartják, tekintettel arra, hogy az állampolgárt döntésében befolyásolja a nyomozó hatóságnál – esetleg más ügyben – előzőleg szerzett tapasztalata.²⁹ Különösen jelentős – ebből a szempontból – az állampolgár rossz tapasztalata, ha panaszát a rendőrség nem regisztrálja, ügyében meg sem indítják az eljárást. Mindez az egyes személyek sérelmére elkövetett bűncselekményekre vonatkozik.

Az úgynevezett „áldozat-nélküli” bűncselekményeknél, helyesebben az olyan bűncselekményeknél, amelyeknek az egész társadalom a károsultja, nem annyira az elkövetett bűncselekmények számától, mint inkább a hatósági aktivitástól függ az elrendelt nyomozások száma. Nem várható az elkövetkező 10 évben a rendőrség által, saját kezdeményezésre indított eljárások számának statisztikát lényegesen emelő hatása.

Demográfiai változások és várható hatások

A népeségtudományi előszámítás szerint, tovább folytatódik hazánk lakosságának csökkenése, ez a tényező önmagában is lefelé szorítaná a bűnözés szintjét.

A lakosság számának csökkenése és korstruktúrájának változása (öregedése) a bűnözést ideiglenesen aszító tényezők, a későbbiekben viszont a kriminalításra is súlyos következményekkel járhatnak. Hatásukra romolhat az idősebbek (nyugdíjasok) életszínvonala, emelkedhet az öregek megélhetési bűnözése, szükségessé válhat a munkaerőimport. A beáramló vendégmunkások magukkal hozhatják hazájuk bűnözési mintáit.

A minden egyéb tényezőt figyelmen kívül hagyva végzett aránypár számítás szerint, a lakosság számának várható fogyása, 2010-ben az 1999. évihez viszonyítva 66,000-el kevesebb bűncselekményt jelentene. Ezt az adatot több tényező is korrigálja. Először is, a vétőképes lakosság létszáma mellett fontos tényező a bűnözési gyakoriság, kevesebb ember is tud több bűncselekményt elkövetni.

A másik tényező, amit figyelembe kell venni, hogy a létszámcsökkenés más és más mértékű és ütemű a különböző korosztályoknál, és ezek bűnözési aktivitása is eltér egymástól, általában is, és még külön bűncselekmény-csoportonként is.

Az összbűnözésben résztvevő fiatalok bűnelkövetők 10,000 fiatalok lakosra jutó gyakorisága az elmúlt tíz évben 18 %-kal nőtt, de az utóbbi években csökken (1997–247; 1998–241; 1999–226; 2000–222; 200–233).

Más lesz a hatása a bűnözés alakulására, ha ez az utóbbi eltérés a lineáris trendtől csak ideiglenes kilengést jelent, vagy pedig tartós irány kezdete. A fiatal felnőttek (18–24 évesek) bűnözési aktivitása a legmagasabb, de az utóbbi években megfigyelhető a 35 éven felüliek kriminalitásának átlagon felüli emelkedése is. „Ezért az össznépesség korösszetétel szerinti megoszlásának változását látva, a népesség sajnálatos öregedése ellenére is, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a bűnözés volumene minden valószínűség szerint a jövőben sem csökken jelentősen.”³⁰

A fiatalok száma a 90-es évek elejétől csökken, ez folytatódik a következő évtized első felében, majd a mainál lényegesen alacsonyabb szinten állandósul. A 19 éveseknél a csökkenés mintegy 16%-os és már 2004-re bekövetkezik a stabilizálódás. A 20 évesek száma, 2000 és 2005 között mintegy 23%-kal csökken, majd nagyjából azonos szinten marad az évtized végéig. A bűnözésben legaktívabb 21–25 évesek száma az egész időszak alatt folyamatosan csökken. A 26–30 évesek létszáma az évtized közepéig emelkedik, azután pedig folyamatosan csökken. A 31–32 évesek létszámának növekedése 2007–2008 tájékaán megáll, a náluk idősebbek aránya emelkedik (3. ábra).

A bűncselekményt elkövetők aránya azokban a korcsoportokban a legmagasabb, amelyek létszáma csökken. Számuk várható csökkenésének magas aránya kétségtelenül mérsékli a bűnözés emelkedését, de – a multidimenzionális analízis hiányában – nem tudhatjuk, hogy ennek mértéke miként fogja alakítani a bűnözés szintjét. Vavró István mutatott rá, hogy a korcsoport létszámának csökkenése, együtt járhat a bűnözési gyakoriság emelkedésével.³¹ A fiatalok elkövetők bűnözési gyakoriságá-

²⁷ Hungary 2000. Regular Report from the Commission on the Hungary's Progress towards Accession.

²⁸ Laki László: Szegénység és következményei egy szociológiai kutatás-sorozat fényében. Belügyi Szemle, 1999. 2. sz. 33. old.

²⁹ Ugljesa Zvekcic: Criminal Victimization in Countries in Transition. UNICRI. Rome, 1998. p. 64.

³⁰ Vavró István: i. m. 11. old.

³¹ Vavró István: i. m. 10. old.

nak növekedését ellensúlyozza a korcsoport létszámának csökkenése (4. ábra).

Az angliai számítás szerint a fiatal férfiak (15–20 év) létszámának 1%-os növekedése együtt jár a betörések és lopások 1%-os emelkedésével.³² Lehetséges, hogy Magyarországon ezzel arányban megy végbe az ellentétes folyamat, vagyis 1%-os populációfogyás a betörések és lopások 1%-os csökkenését vonja maga után.

A lakosság korstruktúrájának az alakulása kedvezően befolyásolhatja a bűnözés számított trendjét. A bűnözési gyakoriság viszont növekedhet, a fiatalkorúak és a fiatal felnőttek között a kábítószer-fogyasztás és a vele járó bűnözés emelkedése esetén – e téren sajnos valóban várható egy európai nivellálódás –, a közép- és időskorúaknál pedig a társadalmi leszakadást, hajléktalanságot, alkoholizmust kísérő megélhetési bűnözés következtében.

A visszaélés kábítószerrel bűncselekmények száma növekszik. Számukhoz hozzáadódnak a kábítószer megszerzéséért, vagy a kábítószer hatása alatt elkövetett bűncselekmények. Mennyiségük még így sem olyan magas, hogy lényegesen befolyásolja az ismertté vált bűncselekmények trendjét. Kábítószer hatása alatt állt 1999-ben az összes bünelkövető 0,8%-a, kábító hatású anyag befolyása alatt követte el a bűncselekményt 0,6%. Arányuk emelkedését feltehetőleg nem fogjuk tudni elkerülni, de még így sem valószínű, hogy lényegesen változtatnák a bűnözés trendjét.

A Kormány kábítószer-ellenes stratégiájának koncepcionális alapjaiban (Nemzeti stratégia a kábítószer-probléma visszaszorítására) vázolt prognózis is csak feltételesen határozza meg a kedvezőtlen tendencia megváltoztatásának lehetőségét:

A gazdaságilag aktív népesség

A gazdaságilag aktív népesség létszáma 2010-ig folyamatosan emelkedik. Ez a népesség lélekszámának csökkenése mellett a munkanélküliség mérséklődését jelenti. Csökken azoknak a foglalkoztatottnak a száma, akik csak az általános iskola 8 osztályát, vagy annál is kevesebbet végeztek, de általában is fogy a lakosságon belül az alacsony iskolázottságúak száma. Így fordulhat elő, hogy csökkenő számuk mellett növekszik a közülük foglalkoztatottak aránya. A szakmunkásképzőt végzeteknél a foglalkoztatottság ezzel ellentétesen alakul: míg a közülük foglalkoztatottak száma emelkedik, aránya csökken. Ez túlképzésre utal, emelkedik ugyan a munkaerőpiac felvevő képessége, de ezt leelőzi a szakmunkásképző iskolát végzettek számának gyarapodása.

Az előrejelzés szerint, legjobban az egyetem-főiskolát végzettekre tart igényt a munkaerőpiac. A gazdaságilag aktív, középiskolát végzettek arányában növekedés, az alacsony képzettségűeknél pedig csökkenés várható.

Súlyos társadalmi következményekkel, és a legkevésbé kedvező bűnözési scenárió megvalósulásával járna a képzetlen munkaerő túltermelésének folytatódása. A kedvezőbb bűnözési prognózis megvalósulását segítően

viszont elő, ha a munkaképes korba kerülő lakosság iskolai végzettség szerinti megoszlása közelítene a munkaerőpiacon megjelenő kereslethez.

A magasabb iskolai végzettségűek arányának emelkedése az ismertté vált bűncselekmények számának csökkenése, és a bűncselekményekkel okozott kár emelkedésének irányába hat.

Bűnmegelőzés

Az újabb bűnözési módszerekre, idejében vagy elkésve, de reagálnak az intézmények, az állampolgárok és a rendőrség. Az alvilág pedig igyekszik a vadonatúj bűnmegelőzési módszereket is azonnal közömbösíteni. A pénzügyekben történt betörések számának alakulása mutatja, hogy mennyire nem voltak felkészülve a bűnözés hirtelen emelkedésére, (1998-tól 1991-ig ugrásszerűen nőtt az ellenük elkövetett betörések száma.) Az akkor megszervezett vagyónvédelmi intézkedések hatására csökkenés következett be, de a szervezett bűnözés erősödésével azonnal megindult a bűncselekmények újabb emelkedése.

Az előrejelzési modellbe be kell építeni a vagyónvédelmi szervek tevékenységének értékelését is. A magyarországi vagyónvédelmi vállalkozások száma megközelíti a kétezret, a foglalkoztatottak száma pedig meghaladja a 40,000-et.³³ Ez azt mutatja, hogy a vállalkozók nemcsak az államtól várják vagyonuk védelmét, hanem hajlandók áldozni is tulajdonuk biztonságáért. Azt is jelzi, hogy a modern vagyónvédelmi vállalkozások valóban megfelelő hatékonysággal dolgoznak, hiszen különben nem jutnának megbízáshoz. Tevékenységükkel csökkentik a hatóságok tudomására jutó bűncselekmények számát, a nagyvállalatok egyrészt igyekeznek megakadályozni területükön a bűncselekményeket, másrészt meg is próbálják azokat saját maguk elintézni (pl. a rajtkapott alkalmazott elbocsátásával), a nyilvánosság és a rendőrség bevonása nélkül.

Nemcsak a vállalatoknál, hanem a magánszemélyeknél is egyre inkább tudatosodik a bűnmegelőzés fontossága.

Az állampolgárok igyekeznek védeni otthonukat. Míg az 1996. évi UNICRI felmérésben a megkérdezettek 7%-ának lakásában, a 2000-ben megkérdezettek otthonainak 19%-ban volt felszerelve betörésjelző készülék. A felszerelt riasztó eszközök minősége is javult.

A bűnmegelőzési eszközök és módszerek alkalmazásának hatását csak ritka esetben lehet mérni. Példa értékűek a gépkocsi lopások megelőzésre tett intézkedések. A gépjármű törzskönyv és az eredetiségvizsgálat bevezetésével megnehezült a lopott gépkocsik forgalomba hozatala. Ennek hatására 1999-ben 24,2%-kal, 2000-ben 13,2%-kal, 2001-ben 15,3%-kal csökkent országosan a gépkocsi lopások száma (statisztikai manipulációt kizáró, kis látencijájú bűncselekmény!).

A bűnmegelőzési módszerek és az azokat hatástalanító eszközök fejlesztése – állandó versenyfutás a bűnüldözés és a bűnözés között.

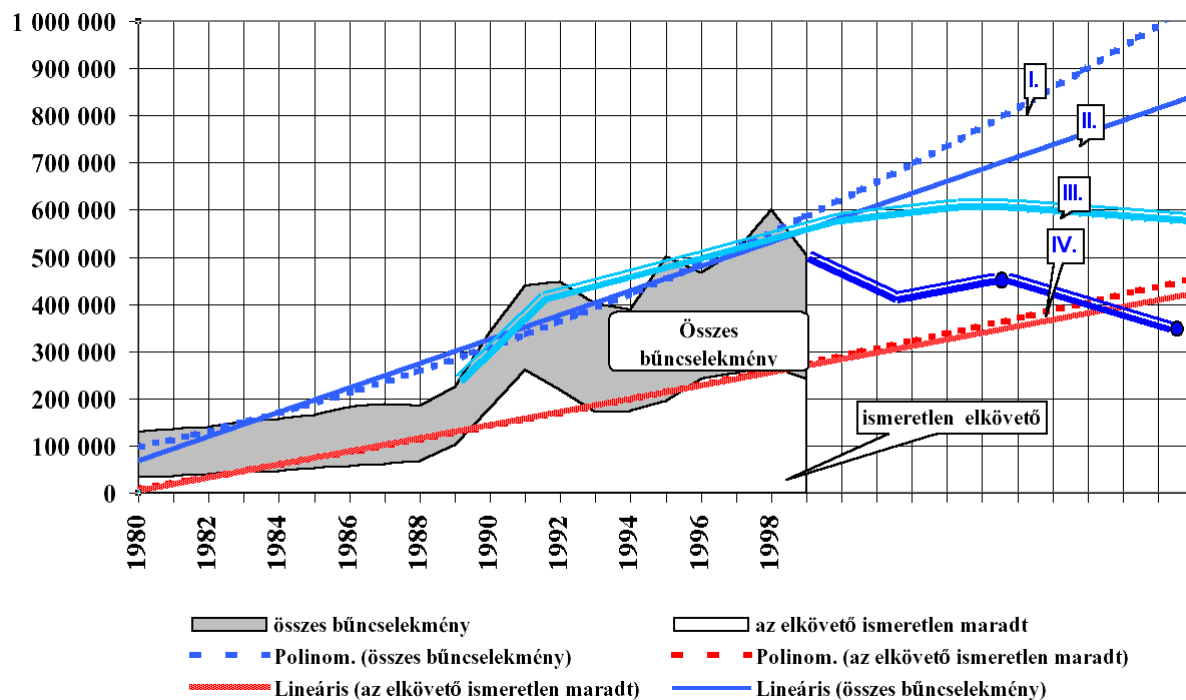
A bűnüldöző szervek és az igazságszolgáltatás munkáján is múlik, hogy a prognózis melyik forgatókönyve fog megvalósulni a harmadik évezred első évtizedében.

³² Shanjay Dhiri, Sam Brand, Richard Harries: Modelling and predicting property crime trends in England and Wales. Home Office. London, 1999. p. 46.

³³ Finszter Géza: Magánvállalkozások a biztonságért. Belügyi Szemle, 1999. 12. sz. 9. old.

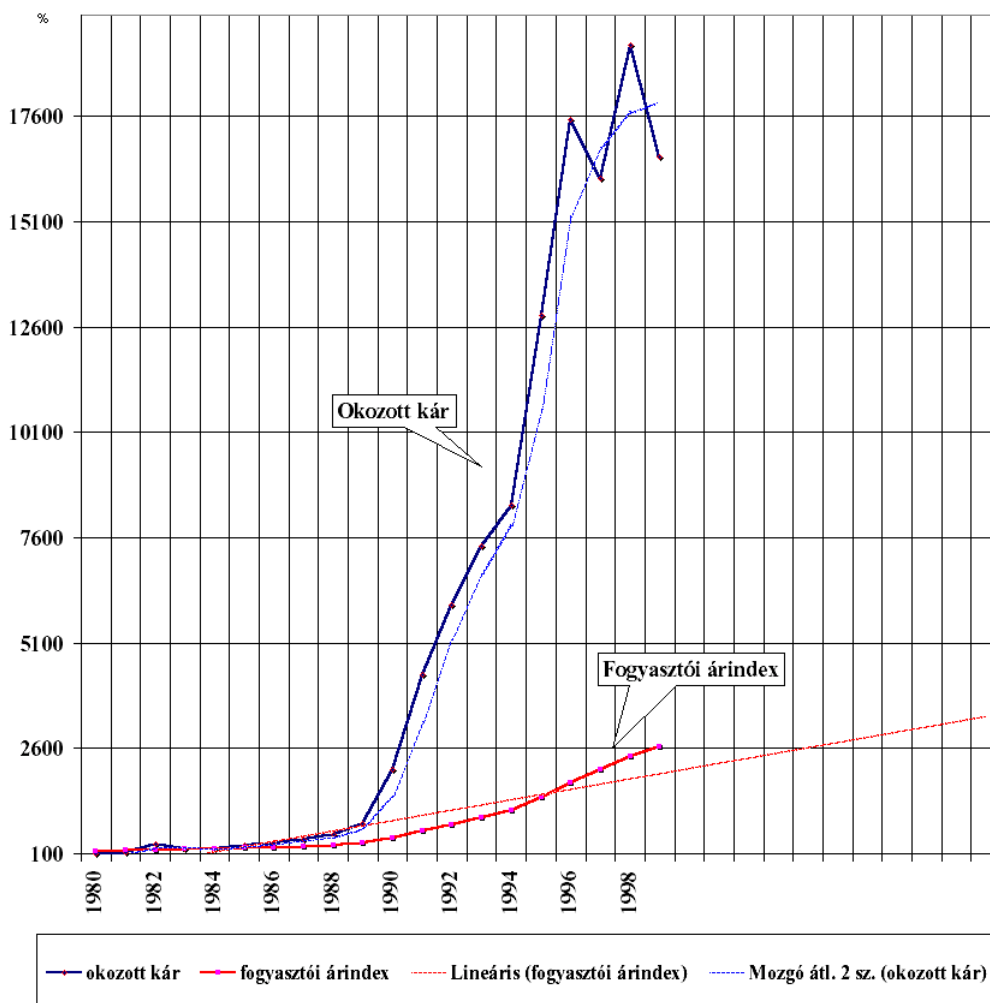
1. ábra

A hatóság tudomására jutó összes bűncselekmény előrejelzésének forgatókönyvei

2. ábra

A vagyon elleni bűncselekmények és a keletkezett kár alakulása 1980=100%

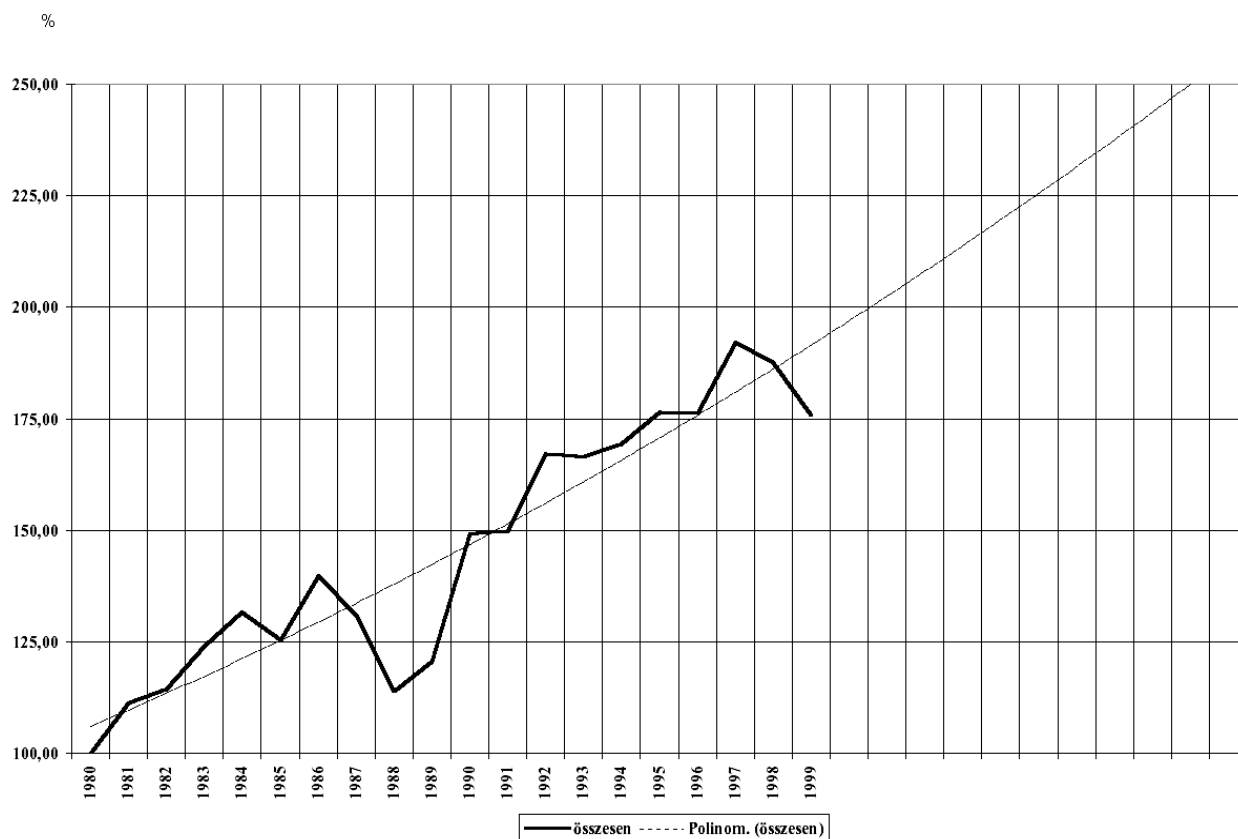
3. ábra

Demográfiai előrejelzés 17–20 évesek 2000–2010

4. ábra

A fiatalok bűnözési gyakoriságának változása 1980=100%

A FIATALKORÚAK BÜNTETŐJOGÁNAK KODIFIKÁCIÓS KÉRDÉSEIRŐL – TÖRTÉNETI ÉS JOGÖSSZEHASONLÍTÓ SZEMPONTBÓL*

I. Bevezető megjegyzések

Tanulmányunkban a fiatalkorúak büntetőjogának *következő kérdéseire, intézményeire, illetve szabályozási tárgyköreire* koncentrálnak: a) a fiatalkorúak büntetőjogának „önállósága” vagy „viszonylagos önállósága”, b) a fiatalkorú alsó és felső korhatára, c) az „értelmi-erkölcsi fejlettség”, mint felelősségi kritérium, d) a jogkövetkezmenyi rendszer, ezen belül a szabadságelvonással járó szankciók „végső eszköz” jellege és a szabadságelvonással nem járó szankciók, e) elterelési lehetőségek és a kárhelyreállító („restoratív”) igazságszolgáltatás intézményei (pl. mediáció, jóvátétel), f) a pártfogó felügyelet szerepe, illetve speciális intézmények a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerében, g) a gyermek- és ifjúságvédelmi intézményrendszer és a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatása közötti kapcsolat.

A felsorolt kérdéskörökkel kapcsolatos álláspontunkat, illetve szabályozási javaslatunkat az alábbi tényezők vizsgálata, értékelése alapján fogalmazzuk meg:

1. A tárgykörrel összefüggő alapvető büntetőjog-tudományi nézetek, kriminálpolitikai irányzatok és a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszereinek modelljei.

2. A vonatkozó ENSZ dokumentumok.

3. Az európai törvényhozások legfontosabb jellemzői.

4. A fiatalkorúak büntetőjogának hazai alakulása, a hatályos szabályozás jellemzői.

Javaslatunk megfogalmazása során természetesen figyelembe vettük a *gyermek- és fiatalkori bűnözés alakulását*, valamint a *jogalkalmazói gyakorlatot is*. Az ezekre vonatkozó kutatási eredményeink tárgyalását azonban *terjedelmi korlátok miatt mellőzzük*.

Tanulmányunkban a fiatalkorúak büntetőjogi felelősségének *elsősorban anyagi jogi* kérdéseivel foglalkozunk. Tekintettel azonban bizonyos anyagi jogi, eljárásjogi és végrehajtási jogi rendelkezések szoros összefüggésére, kitérünk a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának egyes eljárásjogi és végrehajtási intézményeire is.

II. Büntetőjog-tudományi nézetek, kriminálpolitikai irányzatok a fiatalkorúak büntetőjogi felelősségével kapcsolatosan; a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának modelljei

A modern büntetőjog fejlődésében lényeges állomást jelent a fiatalkorúakra vonatkozó speciális büntető igazságszolgáltatási rendszer kialakulása a XIX. század végén az Amerikai Egyesült Államokban, illetve a XX. század elején Európában.

Csemáné dr. Váradi Erika: tanszékvezető-helyettes egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Bünyügyi Tudományok Intézete, Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék

Dr. Lévy Miklós: intézetigazgató egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Bünyügyi Tudományok Intézete

* A „Fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések az új Büntető Törvénykönyvben” c. , a büntetőjogi kodifikáció elméleti megalapozása keretében az Igazságügyi Minisztérium számára készített tanulmányunk rövidített változata.

A gyermek- és fiatalkorú elkövetőkkel kapcsolatos egyesült államokbeli, a felnőtt korú elkövetőkre irányadótól markánsan különböző büntetőjogi szabályozás, a XIX. század első harmadában bekövetkezett szemléletváltás következménye. A szemléletváltás lényege: a *parens patriae* doktrína jegyében az elhanyagolt, csavargó és bűnelkövető gyermekekkel és fiatalokkal való törődés nem kizárólag a családok, hanem a közösségek és az állam kötelessége is, továbbá a bűnelkövető fiatalok esetében nem megbüntetésük, hanem megmentésük, vagyis az újabb bűnelkövetés megelőzése a cél.¹

Európa számos országában a XX. század első két évtizedében a fiatalkorú bűnelkövetőre vonatkozó speciális büntetőjogi szabályozás részben az egyesült államokbeli fejleményeknek, döntően viszont a XIX. századvégi európai *büntetőjogi reformmozgalomnak* köszönhető. A mozgalom elvetette a „klasszikus iskola” elveire épülő, így a megtorlásra, a tetterányos büntetésre épülő kriminálpolitikát, és ehelyett a tettesek osztályozásán alapuló, a megelőzést szolgáló, differenciált kriminálpolitika kialakítását hirdette.

A mozgalomra több tényező hatott. A büntetőjog-tudományon kívüli tényezők közül meghatározó szerepe volt a felnövekvő korosztályok jellegére, szociális elhelyezkedésére vonatkozó, a korábbiaktól eltérő társadalmi felfogásnak. Ennek lényege: a fiatalkorú sajátos, átmeneti társadalmi helyzet; a korosztálynak, illetve tagjainak ebből az átmeneti társadalmi helyzetből fakadó, a felnőttektől eltérő szociológiai jellemzői, illetve pszichés sajátosságai vannak. A tárgyalt tényezőcsoportba tartozik még a bűnözés korabeli növekedése, a pozitívizmus eszmerendzere és a szociológia fejlődése.

A büntetőjog-tudományon belüli hatótényező a *Franz von Liszt-féle*, a *Jhering* nyomán kifejlesztett célgondolatra épülő, a speciális prevenciót előtérbe helyező kriminálpolitikai program volt.² A fiatalkorúak tekintetében a program leglényegesebb újonsága, hogy „a szankciónak vagy az intézkedésnek nem a cselekményhez kell igazodnia, hanem a fiatalkorú helyzetéhez, és a büntetőjogi beavatkozás célja a fiatalkorúak problémáinak megoldása. A tett, a bűncselekmény ebben az összefüggésben megszűnik központi kategória lenni, szimptomája csupán valaminek, jelzi azt, amit meg kell oldani.”³

Az előzőek nyomán a modern államok többségében kialakult a *fiatalkorúak* – a felnőtt bűnelkövetőkre vonatkozótól *eltérő* – *büntetőjogi felelősségi rendszere*. A büntető anyagi jogi, eljárásjogi, büntetés-végrehajtási jogi és bizonyos esetekben gyermekvédelmi rendelkezésekben testet öltő felelősségi rendszer legfontosabb jellemzői a következők:

1 Lásd erről részletesen: *Jean Trépanier: Juvenile Courts After 100 Years: Past and Present Orientations. European Journal on Criminal Policy and Research 7: 303-323, 1999.*, valamint *Thomas J. Bernard: The Cycle of Juvenile Justice. New York/Oxford: Oxford University Press, 1992.*

2 A programról részletesen ír *Nagy Ferenc: Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében* c. könyvében, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986.

3 *Szabó András: Bűnmegelőzési stratégiák. Belügyi Szemle, 1985.6.:10.o.*

– Meghatározott életkori határok között és/vagy az erkölcsi-értelmi fejlettség szintjétől függően a felnőttekéhez képest más, jellemzően enyhébb anyagi jogi, eljárási és végrehajtási szabályok az irányadók.

– A fiatalkorúakkal szembeni büntetőjogi felelősségre vonás elsődleges célja a nevelés, éppen ezért a szankciórendszerben központi helyet foglalnak el a nevelőintézkedések.

– A fiatalkorúak ügyeiben eljáró igazságügyi szervek feladata nemcsak a büntetőjogi felelősség érvényesítése, hanem a megelőzés és a reszocializációban való közreműködés is.

– A szabadságelvonással járó szankciók végrehajtása a fiatalkorú elítéltek nevelését, reszocializációját szolgáló speciális intézetekben történik.

– A fiatalkorúak által elkövetett cselekmények elbírálása a felnőttekre vonatkozó büntető igazságszolgáltatási intézményrendszeren belül viszonylagos önállósággal vagy teljes önállósággal rendelkező intézmények feladata.

Az ismertetett sajátosságok alapján megállapíthatjuk, hogy a fiatalkorúak büntetőjogának kialakulása azért jelentős állomás a jogterület fejlődésében, mert hozzájárult a büntetőjog további humanizálásához, mégpedig a következők révén: a megtorlás, mint a büntetőjogi büntetés, illetve a büntető igazságszolgáltatás működésének célja ki-egészült a nevelési céllal és ezzel összefüggésben gazdagodott a szankciórendszer a nevelőintézkedésekkel; az értelmi-erkölcsi fejlettség kategóriájának, mint a beszámítási képességen túli bűnösségi kritériumnak a figyelembevételé differenciáltabb, így igazságosabb felelősségre vonásra teremtett lehetőséget; előmozdítója lett a felnőttekre vonatkozó büntetőjogi felelősségi rendszer humanizálásának, differenciálásának és a szankciórendszer gazdagításának.

A fiatalkorúak vázolt jellemzőkkel rendelkező büntetőjogi felelősségi rendszerét az 1960-as évektől kezdődően számos kihívás érte, illetve éri.

A kihívások közül meghatározó a gyermek- és fiatalkori kriminalitás kedvezőtlen alakulása számos országban. Ez elsősorban a fiatalkorúak által elkövetett erőszakos bűncselekmények gyakoribbá válását, a fiatalkorú bűnelkövetőkön belül a bűnismétlők arányának növekedését, valamint a bűnelkövető gyerekek (jellemzően 10–14 évesek) számának emelkedését jelenti. Ezzel párhuzamosan a különböző devianciákkal és deviánsokkal kapcsolatban az utóbbi egy-két évtizedben Európa több államában és Észak-Amerikában a közgondolkodásban, a politikai retorikában, a pártprogramokban és a társadalompolitikában bizonyos mértékű szemléletváltás történt. A lényege ennek: a deviáns egyén (pl. a gyermek-, illetve fiatalkorú bűnelkövető) nem egyszerűen „áldozat”, akinek tettéért elsősorban környezete (család, baráti kör stb.) felelős, hanem autonóm lény, akinek kötelességei vannak, éppen ezért deviáns cselekménye alapvetően neki felróható. A büntetőjog-tudományon belül a neoklasszikus irányzat és annak egyik alkotóeleme, a „megérdemelt büntetés” („just desert”) elméletének térhódítása pedig megkérdőjelezte a nem az elkövetett bűncselekmény súlyához, hanem a „gyermek/fiatalkorú érdekéhez” igazodó büntetőjogi beavatkozást.

Döntően a hivatkozott kihívásokra adandó válaszként, valamint az ENSZ vonatkozó dokumentumainak hatására⁴ a büntetőjogi szakirodalomban és sok országban felmerült a fiatalkorúak büntetőjogi felelősségi rendszere megújításának igénye.

⁴ Az ENSZ dokumentumok egyúttal a kihívásokra adott válaszok is.

Ennek tartalmával kapcsolatban lényegében három irányzat alakult ki, illetve létezik ma is⁵.

Az első szerint erősíteni kell a fiatalkorúak büntetőjogának különállását és fenn kell tartani, illetve indokolt bővíteni a „más elbánást”, a nevelési eszme érvényesülését biztosító, a speciális prevenciót szolgáló intézményeket.⁶ Ugyanakkor a fiatalkorú bűnözés kedvezőtlen tendenciáira figyelemmel célszerű nagyobb differenciálásra lehetőséget biztosítani. A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerén belül eltérő elbánásban kell részesíteni az erőszakos bűncselekményt elkövető, illetve visszaeső fiatalkorúakat, mint a nem-erőszakos, a bagatell bűncselekmények elkövetőit, illetve az első bűntényeseket. Ez a megközelítésmód uralkodó a legtöbb nyugat-európai országban.

A második – szinte kizárólag az Amerikai Egyesült Államokban érvényesülő – irányzat megkérdőjelezi a fiatalkorúak büntetőjogi felelősségére vonatkozó eddigi elveket és a fiatalkorúak bíróságának szükségességét. Az irányzat sikerét bizonyítja, hogy elmúlt két évtizedben az észak-amerikai ország tagállamaiban kezdetben bírói döntések, majd törvények útján lehetővé tették, hogy fiatalkorú krónikus bűnelkövetők, az erőszakos vagy más súlyos bűncselekményeket (pl. kábítószer bűntett) elkövető fiatalkorúak ügyeit ne a fiatalkorúak, hanem a felnőtt korú elkövetők büntetőbírója bírálja el. Az alkalmazott szankció célja, jellege és mértéke szempontjából ennek következményei: a) a felnőtt korú bűnelkövetők büntetőbírója által alkalmazott szankció célja nem a rehabilitáció, hanem a megtorlás; b) a szankció büntetés, nem kezelés; c) a kiszabott büntetés pedig nem a fiatalkorú személyi körülményeihez, a speciális prevenció követelményéhez, hanem a cselekmény súlyához igazodik. A megközelítésmód jegyében a tárgykörrel foglalkozó szakemberek egy része a felnőtt korú és a fiatalkorú elkövetők bírósági rendszerének integrálását szorgalmazza. Egy ilyen integrált bírósági rendszerben a fiatalkorú, nem „más elbánásra” jogosítana, hanem a büntetés-kiszabás során – a fiatalkorú sajátosságain alapuló redukált felelősség következtében – mintegy a törvény, illetve a büntetés-kiszabási irányelvek által garantált – enyhítő körülményt jelentene⁷.

A harmadik irányzat a számos szakember által új büntető igazságszolgáltatási paradigmának tekintett kárhelyreállító (restoratív) igazságszolgáltatás⁸ eszmeisége jegyében

⁵ A három irányzatot B. Huber-G. Restle: Developments in Criminal Law in Europe: An Overview c. írásuk (European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 1995. 4.: 395–413. o.), Barry C. Feld: Juvenile and Criminal Justice Systems' Responses to Youth Violence (in: Youth Violence. Crime and Justice. A Review of Research. Eds. by Michael Tonry and Mark H. Moore. Volume 24: 189–261. Chicago/London: The University of Chicago Press, 1998) c. munkája, a Restorative Juvenile Justice: Repairing the Harm of Youth Crime c., könyvről (eds. by Gordon Bazemore and Lode Walgrave, Criminal Justice Press, Monsey, NY, 1999) Jaap E. Doek által írt recenzió (European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 2000. 2.: 139–142. o.) és a European Journal on Criminal Policy and Research c. folyóirat tematikus számában (Vol. 7, No. 3. 1999) megjelent tanulmányok alapján azonosítottuk.

Az utóbbi tanulmányok:

– Jean Trépanier: id. m.

– Ido Weijers: The Double Paradox of Juvenile Justice (329–351. o.)

– Horst Schüler-Springorum: Juvenile Justice and the 'Shift to the Left' (353–362. o.)

– Lucien A. Beaulieu and Carla Cesaroni: The Changing Role of the Youth Court Judge (363–393. o.)

⁶ Lásd: B. Huber-G. Restle: id. m. 403–404. o.

⁷ Az USA-beli fejleményekről lásd: Barry C. Feld: id. m.

⁸ A kárhelyreállító igazságszolgáltatásról, mint új paradigmáról lásd: Görgényi Ilona: Régi és új paradigma: a restoratív igazságszolgáltatás. Megjelent a Békés Imre Ünnepi Kötetben. Szerk.: Gellér Balázs. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2000. 151–168. o.

ben törekszik a fiatalkorúak büntetőjogának reformjára. Az irányzat hatására került a fiatalkorúakkal szemben alkalmazható jogkövetkezmények körébe a jóvátétel, a próbára bocsátás keretében előírt jóvátétel, illetve kárhelyreállítás, az elterelési lehetőségek közé az elkövető és az áldozat közötti mediációs eljárás, a bűncselekmény családi körben/közösségben történő megbeszélése. Az irányzat legkövetkezetesebb képviselői (pl. *Gordon Bazemore, Lode Walgrave*) a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerei jövőbeni új alternatívájának tartják a fiatalkorúak kárhelyreállító igazságszolgáltatását („*restoratív juvenile justice*”), amely ha a maga teljességében működni fog, akkor egyaránt különbözik majd a kezelésre koncentráló jóléti és a büntetést előtérbe helyező igazságügyi rendszertől.⁹ Az új alternatíva alapidokumentuma, a *Leuveni Deklaráció*¹⁰, a kialakítandó rendszer céljáról a következőképpen fogalmaz: „az áldozatnak okozott kár helyreállítása és közreműködés a közösség békéjének és a társadalom biztonságának megteremtésében.”¹¹

A vázolt irányzatoknak van továbbá egy közös jellemzője: fokozott jelentőséget tulajdonítanak a büntetőjogi garanciáknak, a tisztességes eljárás követelményeinek a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásában. Az elmúlt három évtized egyik legfontosabb fejleménye tehát, hogy a nevelési cél, a fiatalkorú érdeke, a speciális prevenció szempontja a fiatalkorúak büntetőjogában is csak a büntetőjogi garanciák betartása mellett érvényesülhet.

A megújítási törekvések következtében a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának két alapmodellje (a „jóléti” és az „igazságügyi” modellek) mellett új modellek jöttek létre.

*J.A. Wynterdyk: Juvenile Justice Systems; International Perspectives*¹² c. kötetében a fiatalkorúak jelenkori büntető igazságszolgáltatásának hat modelljét különbözteti meg. Ezek a következők: 1. *Részvételi* – a nevelési célt hangsúlyozó – modell. 2. *Jóléti modell*. 3. *Korporativista modell*. 4. *Módosított igazságügyi modell*. 5. *Igazságügyi modell*. 6. *A bűnözés ellenőrzésének, visszaszorításának modellje*. Az egyes modellek főbb jellemzőit tartalmazza az 1. sz. táblázat. (lásd a következő oldalon)

A táblázatból kitűnik, hogy modellenként eltérő a fiatalkorúak büntetőjogának célja, tartalma, éppen ezért tanulmányunk befejező részében utalunk arra, hogy melyik modellt szem előtt tartva fogalmazzuk meg kodifikációs javaslatainkat.

III. A vonatkozó ENSZ dokumentumok

A fiatalkorúak büntetőjogi felelősségi rendszerének megújításában különösen az 1980-as években játszott kiemelkedő szerepet az ENSZ. A tárgykörben 1985–1990 között született négy dokumentum jelentős mértékben befolyásolta az egyes országok fiatalkori bűnözéssel kapcsolatos kriminálpolitikáját. A négy dokumentum a következő:

– Az ENSZ Közgyűlése által 1985-ben elfogadott a „Fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának minimumszabályai (a *Pekingi Szabályok*)” (a továbbiakban: *Pekingi Szabályok*.)

– A *Gyermek jogairól* szóló 1989. évi ENSZ Egyezmény.

– A Közgyűlés által 1990-ben elfogadott „ENSZ irányelvek a bűnözés megelőzésére (a *Riyadhi Irányelvek*)”.

– A Közgyűlés által 1990-ben elfogadott „ENSZ szabályok a szabadságelvonás alatt álló fiatalkorúak védelmére”.

⁹ *Jaap E. Doek*: id. m. 141. o.

¹⁰ Declaration of Leuven on the advisability of promoting the restorative approach to juvenile crime (Leuven, 13 May, 1997)

¹¹ Idézi: *Görgényi I.*: id. m. 158. o.

¹² Toronto: Canadian Scholars' Press, 1997.

Az egyes dokumentumok ismertetésétől terjedelmi korlátok miatt eltekintünk.¹³ Amit azonban feltétlenül meg kell említeni, hogy azonos a négy ENSZ anyag szellemisége. Valamennyi dokumentum ugyanis alapvetően a fiatalkorúak büntetőjogának *különállását*, a felnőtt korú elkövetőkhöz képest „*más elbánásra*” lehetőséget biztosító büntető igazságszolgáltatás fenntartását hirdető *irányzat nézeteit tükrözi*, illetve ezt tartja a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszere ENSZ tagállamoktól elvárt fejlesztési irányának.

IV. Nemzetközi tendenciák

1. Általános jellemzők

Mielőtt a tanulmány bevezetőjében felvázolt szempontok alapján áttekintenénk a legfontosabb európai jellemzőket, néhány gondolatot szükségesnek tartunk már most kiemelni.

Elsőként említjük az elmúlt két évtizedben ezen a területen lezajlott *intenzív törvényalkotói tevékenységet* (pl.: Angliában, Németországban, Franciaországban, Olaszországban, Hollandiában vagy Ausztriában). Nem csak az ezt kiváltó okok tekintetében lelhető fel azonosság az egyes országok között (pl.: a bűnözés alakulása, újabb jelenségek, a kriminálpolitikai gondolkodás változása), hanem abban is, hogy számos, elsősorban a *restoratív igazságszolgáltatás* eszmeiségét magán viselő *új jogintézményt először a fiatalkorúak büntetőjogában* vezettek be¹⁴. Így például Franciaországban a jóvátételt¹⁵, Ausztriában a bírósági úton kívüli jóvátételt¹⁶, mint elsőbbséget élvező reakcióformát, Németországban az egyes jóvátételi formákat, mint például a tettes–sértett-egyezséget.¹⁷ Bár az itt említett jogintézmények vonatkozásokban a nyugat-európai országokban különféle reformstratégiákkal találkozhatunk, általánosnak nevezhető, hogy az új ambuláns intézkedéseket *végleges bevezetésük előtt modellprojektek keretében kipróbálták*.¹⁸ A programokat empirikus kutatások kísérték, s a projektek ezek által igazolati gyakorlati megvalósíthatósága, sikere, valamint a gyakorlati szakemberek részéről való elfogadása volt az előfeltétele országos reformprogramokká való átalakításuknak.

¹³ A Pekingi Szabályokról részletesen lásd: *Lévai Miklós*: A Pekingi Szabályok. Gyermek- és Ifjúságvédelem. 1990. 2.: 26–36. o. Az ENSZ Egyezmény a Gyermek Jogairól a hazai kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény révén része a magyar jogrendszernek.

¹⁴ Innen ered a fiatalkorúak büntetőjogának már történelmileg is bizonyítható „előfutár” szerepe, amit a felnőttekre irányadó büntetőjogi szabályok vonatkozásában játszik.

¹⁵ A modellkísérletről is részletesen olvashatunk *M. Allaix – M. Robin*: Die Wiedergutmachung: Eine Erziehungsmaßnahme speziell für jugendliche Delinquenten című tanulmányában.

¹⁶ Az ügyészség a szociális munkában tapasztalt személyeket vagy helyeket, különösképpen a pártfogó felügyeletet megkeresheti a célból, hogy a gyanúsítottat e bírósági úton kívüli tettkompenzáció lehetőségéről kioktassák, és őt – amennyiben ezzel egyetért – ennek megvalósítására irányuló törekvéseiben irányítsák és támogassák. Ebbe a sértettet, ha arra kész, be kell vonni. (öJGG 7. §); in: *U. Jesionek*: JGG 1988; Juridica Verlag, Juridica Kurzkomentare”, Wien, 1994. 72. o.

¹⁷ Javaslat a közérdekű munka, mint szankcióforma bevezetésére a felnőttekre irányadó büntetőjogban; in: Bundesministerium der Justiz: Schadenswiedergutmachung im Kriminalrecht; BMJ, Bonn, 1988.

¹⁸ Így Ausztriában, Németországban vagy Hollandiában az 1988-as, 1990-es, különösen pedig az 1995-ös reformok törvényi szintű bevezetése. Franciaországban a bírók és szociális munkások kezdeményezésének köszönhetően 1989 őszén kezdődött el az első modell-kísérlet a jóvátétel intézményével kapcsolatban a francia Igazságügyi Minisztérium ifjúságvédelmi osztályának támogatásával. Sikerét jelezte, hogy mind a bevont fiatalkorúak, mind a jóvátételi intézkedéseket alkalmazó bíróságok száma igen gyorsan nőtt.

A fiatalok büntető igazságszolgáltatásának modelljei

Elhatárolási pontok	<i>A nevelési célt hangsúlyozó modell</i> (Participatory M.)	<i>Jóléti modell</i> (Welfare M.)	<i>A büntetőeljárás tőről való elterelés modellje</i> (Corporatism M.)	<i>A büntető igazságszolgáltatási- "igazságügyi" – modell</i> módosított formája (Modified Justice M.)	<i>Büntető igazságszolgáltatási – "igazságügyi" – modell</i> – modell (Justice M.)	<i>A bűnözés vissza- szorításának modellje</i> (Crime Control M.)
<i>A beavatkozás célja:</i>	az újranvelés	a szükséges kezelés biztosítása (parens patriae doktrína)	visszatartás a bűncselekmény elkövetésétől	a magatartás szankcionálása/kezelés biztosítása	a bűnelkövető magatartás szankcionálása	a társadalom védelme, elrettentés, megforrás
<i>Az eljárásba került fiatalok magatartásának megítélése:</i>	az emberek alapvetően jók	patológiások, környezetük által determináltak	szocializálatlanok	korlátozott személyes felelősség	személyes felelősségük teljes	felelősség, beszámíthatóság
<i>Az eljárás főbb jellemzői:</i>	közvetlenség/informitás; a formális beavatkozások minimálisak; reszocializációs	közvetlenség/informitás; egyéniesített büntetés-kiszabás; határozatlan tartamú büntetés	adminisztratív határozatok hozatala; a beavatkozás alapja az elkövetés; elterelés a bírósági útról és a szabad-ságelvonástól	alkotmányos és eljárási jogi garanciák szem előtt tartása; közvetlenség/informáltság; a beavatkozás alapja a bűncselekmények elkövetése; a reakció a bűncselekmények elsősorban a legkevésbé súlyos alternatívák; határozott tartamú büntetések	alkotmányos és eljárási jogi garanciák szem előtt tartása; a beavatkozás alapja a bűncselekmények elkövetése; a reakciók köre elsősorban a legkevésbé súlyos alternatívák; határozott tartamú büntetések	alkotmányos és eljárási jogi garanciák szem előtt tartása; a beavatkozás alapja a bűncselekmények (delictum proprium és ún. státusz bűncselekmények) elkövetése; a reakció bűntetés-jellegű; határozott tartamú büntetések
<i>Az eljárásban résztvevő "kulcs"-személyek:</i>	nevelők	gyermekvédők szakértők	a fiatalok büntető- igazságszolgáltatásának szakemberei	jogászok, gyermekvédők szakértők	jogászok	jogászok/a büntető- igazságszolgáltatás szereplői
<i>Az eljárásban kulcsszerepet játszó intézmény/hivatal:</i>	közösségi intézmények, hivatalok (polgárok), iskolák	a büntető- igazságszolgáltatáson belüli struktúrájának megfelelő intézmények	igazságszolgáltatási szervezetek és a szociális munkával kapcsolatos intézmények	igazságszolgáltatási szervezetek és a szociális munkával kapcsolatos intézmények	igazságszolgáltatási szervezetek	igazságszolgáltatási szervezetek
<i>Az intézmények által elvégzendő feladat:</i>	segítségnyújtás és nevelés (csoportterápia keretében)	diagnózis	a rendszer beavatkozásának biztosítása	diagnózis, illetve megbüntetés	megbüntetés	szabadságtól megfosztás (kizárás a társadalomból), megbüntetés
<i>A rendszer feladata, lényege:</i>	beavatkozás a nevelésen keresztül	egyéni szükségletekre való reagálás, rehabilitáció	a kriminálpolitika végrehajtása	az egyéni jogok tiszteletben tartása, reagálás a speciális szükségletekre	az egyéni jogok tiszteletben tartása, megbüntetés	a közbiztonság garantálása
<i>Képviselő ország (például):</i>	Japán	Ausztrália, Hollandia	Anglia/Wales, Hong Kong	Kanada	Olaszország, Oroszország	USA
<i>Magyar vonatkozások: (Fiatalokra vonatkozó jogszabályaink modellekbe való besorolása e tanulmány szerzői szerint.)</i>	–	1908. évi XXXVI. tc.; (1913: VII. tc)	–	Hatályos Btk. (az 1995. évi XLII. törvénnyel való módosítás nyomán)	1961. V. tv. (Btk.), 1962: 8. tvr. (I. Be.); 1978: IV. tv. (eredeti változatában)	1951:34. tvr. (Ftvr); 1954: 23. tvr.; 11/1954. (IX. 22.) IM r. (Frd);

[A J.A. Wynterdyk-féle modellek alapjai: R. R. Corrado – N. Bala – R. Linden – M. Leblanc: Juvenile Justice in Canada (1992) c. művük és P. L. Reichel: Comparative Criminal Justice Systems (1994) c. munkája.]

A fiatalok büntetőjogának *önállósága*, büntethetőségük törvényi feltételei elsősorban attól függenek, hogy milyen büntető igazságszolgáltatási modell érvényesül az egyes államokban. Ugyanakkor a nemzetközi dokumentumok, illetve az országghatároktól függetlenül érvényesülő kriminálpolitikai irányzatok mára egy adott szintig azonos megközelítést eredményeztek – ahogyan az a bevezető gondolatok közt, a modern államok fiatalokat érintő büntetőjogi felelősségi rendszereinek főbb jellemzői kapcsán már kiderült. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a konkrét szabályozás tekintetében ne lennének különbségek. Így *nem* állíthatjuk, hogy az európai államokat egységesen a *fiatalok büntetőjogának önállósága* vagy *viszonylagos önállósága* jellemezné – még akkor sem, ha a fent hivatkozott jellemzőkre figyelemmel inkább az előbbi a domináns. Az államok egy részében e jogterület különállását azzal a *technikai* megoldással is szimbolizálják, hogy a fiatalok büntető igazságszolgáltatásának szabályait – az anyagi jogi rendelkezésektől a büntetés-végrehajtáson át az adott országban e körben is szerephez jutó és alkalmazható gyermekvédelmi, családjogi rendelkezésekig – külön

törvénykönyvben szabályozzák, s az általánostól eltérő és elkülönülő intézményhálózat áll rendelkezésre. Míg másutt az általános rendelkezések illetve intézményhálózat szerves részeként, annak egy elemeként jelenik meg.

2. A fiatalok büntetőjogi felelősségre vonásának feltételei, különös tekintettel a büntethetőség alsó korhatára

A jelenkor európai büntető törvényeire is érvényesek Szabó Andrásnak, a tárgykörben a XX. sz. elején megszületett jogszabályok, illetve jogszabály-tervezetek vonatkozó részeivel kapcsolatos megállapításai. Eszerint a „törvények és törvényjavaslatok három korhatárt különböztettek meg. Egy bizonyos korhatáron alul büntetőjogi felelősségre vonásnak nem volt helye (gyermekkorúság). *Meghatározott koron túl viszont csak büntetés volt alkalmazható.* Az alsó és felső korhatárok között volt egy *átmeneti időszak, amely alatt büntetések, vagy büntetést helyettesítő intézkedések egyaránt alkalmazhatók voltak.*”¹⁹

A büntethetőségi korhatárokat a 2. sz. táblázatban foglaltuk össze.

2. sz. táblázat

A büntethetőségi korhatárok alakulása Európában

Ország	Büntethetőségi korhatár	Életkor, amelytől kezdve a felnőttekre vonatkozó büntetőjogi szabályokat kell/lehet alkalmazni	Polgári jogi nagykorúság (életkor)
Anglia/Wales	10/15**	18/21	18
Ausztria	14	19	19
Belgium	16***/18	16/18	18
Bulgária	14	18	18
Csehország	15	18	18
Dánia*	15	15/18/21	18
Észtország	13****/15	18	18
Finnország	15	15/18	18
Franciaország	13	18	18
Görögország	13	18/21	18
Hollandia	12	16/18/21	18
Horvátország	14/16**	18/21	18
Írország	7/15**	18	18

Jugoszlávia	14/16**	18/21	18
Lengyelország	13	16/17/18	18
Lettország	14****/16	14/16	18
Litvánia	14****/16	14/16	18
Magyarország	14	18	18
Németország	14	18/21	18
Norvégia*	15	18	18
Olaszország	14	18/21	18
Oroszország	14****/16	14/16	18
Portugália	16	16/21	18
Románia	16/18	16/18/21	18
Skócia	8/16	16/21	18
Spanyolország	16	16	18
Svájc	7/15**	15/18	20
Svédország*	15	15/18/21	18
Szlovákia	15	18	18
Törökország	11	15	18

* Csak az általános büntetőjogi szabályok keretén belül a büntetés enyhítésére van lehetőség

** Büntethetőség – fiatalok büntetés-végrehajtási intézete

*** Csak közlekedési bűncselekményekre

**** Csak egyes különösen súlyos bűncselekményekre

¹⁹ Szabó András: A fiatalok és a büntetőjog. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961. 45. o.

A táblázatból megállapítható, hogy különösen a büntetési aló határának kapcsán elég jelentősek az eltérések az egyes államok között. Hangsúlyozzuk azonban, hogy önmagában a magasabb életkor *nem jelenti* azt, hogy azt megelőzően „nem történik semmi” a bűncselekményt elkövető fiatallal, mint ahogy egy relatíve alacsony életkori határ *sem azonos* a szigorú büntetőjogi szankciók alkalmazhatóságával.

Ahogy arra már utaltunk, az életkorok meghatározásánál is jelentős szerepe van annak, hogy az adott ország milyen büntetőjogi modellt követ; a két „alapmodell” közül az ún. *jóléti (ifjúságvédelmi) modell alapján* a büntetőjogi felelősség aló határát inkább magasabb életkorra teszik, míg az *igazságügyi modellt* követőknél alacsonyabbra. Ugyanakkor a *common law országokban* általában jóval alacsonyabb a büntethetőségi korhatár, mint a *kontinentális típusú* jogrendszer államaiban.

Az elmúlt 20 év reformfejlődéseire elsősorban az életkori határok megemlése volt a jellemző – és nem csak Európában. Így például függetlenül attól, hogy az adott országban mely modell él – Izraelben 9 életévről 13-ra (1977), Kanadában 7-ről a 12-re, Argentínában 14-ről 16-ra (1983) és Norvégiában a 14 életévről a 15-re (1987).²⁰

A büntethetőség *aló korhatára a legtöbb európai országban tehát a 14. életév*. Ha visszakanyarodunk az *egyéb büntethetőségi feltételekhez* megállapíthatjuk, hogy az államok jelentős részében az adott *életkor betöltése nem egyetlen kritériuma* a büntetőjogi felelősségnek: többnyire – részint a cselekmény jellegének függvényében – sor kerül *valamilyen értelmi, erkölcsi avagy akarati feltétel, ítélőképesség vagy belátási képesség meglétének* vizsgálatára. Ezek Svájc kivételével igazak azokra az európai államokra, ahol a büntethetőségi korhatár nem éri el a dominánsnak mondható 14. életévet. Ekkor azt vizsgálják, hogy az elkövető gyermek vagy fiatal rendelkezett-e a szükséges érettséggel, illetve a jó és a rossz közötti különbségtétel képességével. (Például Cipruson a 7–12 életév között.) Más országokban e feltételek mellett, illetve túl jelentőséghez jut a fiatal által elkövetett cselekmény jellege is. (Így például Litvániában 11 éves kortól a közbiztonság elleni bűncselekmények, 14 éves kortól a büntettek és súlyos bűncselekmények esetén, s tulajdonképpen csak 16 éves kortól a cselekmény jellegétől függetlenül.) Más országokban (például Angliában, Észak-Írországon és Walesben a 10 és 13 életév közötti elkövetők esetén), a cselekmény jellegétől el nem tekintve lehetőség van nevelő jellegű illetve védő-óvó intézkedések foganatosítására.

Ennél is érdekesebb lehet számunkra azoknak az országoknak a köre, ahol a büntethetőség aló határát a 14. életévben, vagy afelett állapították meg. Ezekben az országokban a vonatkozó törvények többsége kiköti, hogy a fiatalnak elég érettséggel kell rendelkeznie ahhoz, hogy cselekménye jogellenességét megértse, és persze megfelelő akarati képességgel is rendelkeznie kell (amellyel saját magatartását irányítani, ellenőrizni tudja). Ezzel a megközelítéssel találkozunk az osztrák, német vagy bolgár törvényekben. Van, ahol az ítélőképesség szerepel kritériumként (pl.: Romániában, a 14 és 16 év közötti elkövetők vonatkozásában), míg más országok különbséget tesznek a elkövetett cselekmény jellege alapján (például Oroszországban, ahol büntett esetén már 14, míg bűncselekmények esetén

csak 16 éves korban van lehetőség a büntetőjogi beavatkozásra.) Természetesen olyan államok is vannak (Olaszország, Horvátország), amelyek semmilyen egyéb feltételt nem határoznak meg.

A többi állam magasabbra tette az életkort. Ide sorolhatók például a skandináv államok, Spanyolország vagy Portugália. Ennek ellenére itt is találhatunk egyéb feltételt előíró rendelkezést. Például Lengyelországban, bár a büntethetőség aló korhatára 16. életév, ez azonban csak büntettek esetén igaz, egyéb bűncselekményeknél a 17. életév, s emellett is kötelező a nevelő jellegű intézkedéseket igénybe venni.

Ugyanakkor számos országban lehetséges a nevelő jellegű intézkedések, különösen pedig a fiatalokkal szembeni büntetőjogi szabályok körében megtalálható speciális szankciók elrendelése a fiatal felnőttek, azaz általában a 18–21 évesek csoportjára.

3. Tendenciák a fiatalok szankciórendszer területén

Elsősorban a nyugat-európai országokban a fiatalok büntetőjogi jogkövetkezmenyi rendszere meglehetősen gazdag. A szankciók különféle formái közt több szempontból is különbséget tehetünk. Így a törvények ismerik a szabadságelvonással járó – illetve nem járó – szankciók különféle formáit. Mind a nemzetközi dokumentumok, mind a kriminológiai kutatások eredményei és a kriminálpolitikai gondolkodás hatására mára a fiatalok szankciórendszerét²¹ tekintve Európában általánosan elfogadott a *szabadságelvonó szankciók ultima ratio jellege és az intézkedések túlsúlya*.

A büntetőjogi reakció jellegéből és súlyosságából adódóan a következő jogkövetkezmenyi csoportokat állíthatjuk fel:

- Szabadságelvonó szankciók
- Próbára bocsátás/Próbaidőre történő büntetés-kiszabás, pártfogó felügyelet
- Fiatalok elzárása, közigazgatási elzárás, rövidtartamú szabadságelvonó intézkedések
- Az ún. ambuláns intézkedések (diverzió, tettes-sértett egyezség, közérdekű munka, szociális tréning-kurzus, ...)

Tekintettel az elkövetők speciális körére és az emberi jogok és egyéb garanciális elvek szigorúbb érvényesülési követelményeire, külön figyelmet kell szentelnünk a szabadságelvonó szankcióknak. Bár a szabadságelvonás más szankciókhoz viszonyított szubsidiaritása széles körben elismert és elfogadott, mégis jelentős különbségeket találhatunk az egyes államok kapcsán mind a büntetés kiszabhatóságának anyagi jogi feltételei, mind az életkori határok, mind az időtartam tekintetében.

²¹ Így 10 éves korig büntetést nem, csak nevelő jellegű intézkedést lehet kiszabni.; in: *Mérigeau M.*: Frankreich, in: Eser A. – Huber B. (Hrsg.): *Strafrechtsentwicklung in Europa 4.1.*, MPI, Freiburg, 1993. 467–541. o.

²² Az egyes országok szabályanyagának feldolgozásánál több külföldi és hazai munkát is felhasználtunk. Az irányzatok kapcsán már hivatkoztunk műveken túl Dünkel F.-Kalmthout A.v.-Schüler-Springorum H. (Hrsg.): *Entwicklungstendenzen ...*; *Winterdyk J.A.*: *Juvenile Justice Systems ...*; *Leng R.*: Újraformálódó büntető igazságszolgáltatás a '90-es évek Angliájában; in: *Kriminálpolitika és büntető igazságszolgáltatás Nagy-Britanniában a 90-es években*, szerk.: Lévy M. (Miskolc, 2000.), 17–33. o.; *Friday P.C.*: A fiatalkori bűnözés Svédországban: Aktuális irányzatok és elméleti következtetések; MJ 1994/7. 430–436. o.; *Farkas A.*: Egy bűnmegelőzési stratégia tapasztalatai; *Kriminológiai Közlemények* 47. k. Bp., 1993., 209–220. o.; *Dér M.*: West Yorkshire Probation Service; *Kriminológiai Közlemények* 47. k. Bp., 1993. 150–180. o.; *Králné Szabó Piroška*: Gondolatok a pártfogó felügyelet intézményének jövőjéről egy angliai tanulmányút kapcsán; *Kriminológiai Közlemények* 47. k. Bp., 1993. 181–206. o.; *Pócsik I.*: Hollandia büntetőjogi szankcióinak rendszere és a fiatalokra vonatkozó rendelkezések; in: *Kriminológiai Közlemények*, Bp., 1994. 104–150. o.; ...

²⁰ *Dünkel F.*: *Freiheitsentzug für junge Rechtsbrecher; Situation und Reform von Jugendstrafe, Jugendstrafvollzug, Jugendarrest und Untersuchungshaft in der Bundesrepublik Deutschland und im internationalen Vergleich*; Forum-Verlag, Bonn, 1990. 513. o.

A szabadságvesztés-büntetés szabályozását tekintve alapvetően két módszert különböztethetünk meg: egyrészt létezik egy, a csak fiatalokkal szemben kiszabható szabadságvesztés-büntetés, mint önálló szankcióforma a fiatalokra vonatkozó igazságszolgáltatási, büntetőjogi vagy más hasonló külön törvényen belül. Másrészt – és ez az a szabályozás-típus, amely szélesebb körben terjedt el – az általános büntető törvényen vagy Btk.-n belül külön rendelkezések vonatkoznak a fiatalokkal – és a legtöbb országban a 18–21 éves fiatal felnőttekkel – szemben kiszabható szabadságvesztés-büntetés enyhítésére (pl.: Angliában, Dániában, Finnországban, Franciaországban, Olaszországban, Görögországban, Norvégiában, Ausztriában, Svédországban, Svájcban, Skóciában).²² Ez utóbbi szabályozási mód is kétféle lehet, attól függően, hogy a) csupán a büntetés meghatározott alapelvek szerinti enyhítésére van-e lehetőség, vagy b) már a büntetés kiszabásának anyagi jogi feltételei is mások, mint a felnőttek esetében. Az előbbi megoldás tekinthető európai megközelítésben általánosnak, de számos jogrendszerben az általános meghatározott és a fiatalokkal szemben enyhítendő szabadságvesztés-büntetés mellett önálló, speciálisan csak a fiatalokra vonatkozó szabadságelvonó szankció is létezik (pl.: Olaszországban).²³

Az általános büntető törvényen vagy Btk.-n belül a büntetés-kiszabás enyhítéséről rendelkező jogrendszerek körében példaként említhetjük a szlovák, cseh vagy bolgár megoldást, amely az egyébként kiszabandó felső tételhatár felére való csökkentését engedi.

Franciaországban 13–16 éveseknél kötelezően, míg 16–18 évesek esetén feltételesen enyhítendő a büntetés. Adott esetben több enyhítési ok is összeadódhat, ami olyan büntetés-kiszabási-gyakorlathoz vezetett, melynek eredményeként például 1986-ban az összes (természetesen fiatalokkal szemben) kiszabott végrehajtandó szabadságvesztés-büntetés 85%-a rövidebb volt 4 hónapnál, s csupán 3,1%-a volt hosszabb 1 évnél. Ezekből az adatokból azonban az is kiderül, hogy Franciaországban a fiatalokra irányadó szankciórendszerben a börtönbüntetés átvette a fiatalokkal szemben Németországban alkalmazható elzárás, vagy a korábbi angol „detention centre” szerepét. Az új reformok különösen a 13–16 évesek vonatkozásában korlátozták tovább a szabadságvesztés-büntetés kiszabhatóságát, amennyiben a büntettek meghatározott köre mellett is csak maximum 5 éves felső tételhatárt állapítottak meg. 16–18 évesekkel szemben vétségek esetén maximum 3, büntettek esetén pedig 10 évig terjedő szabadságvesztés-büntetés szabható ki. Generálisan érvényesül azonban az az elv valamennyi fiatalkorú esetében, hogy a büntetési tételkeretek speciális felső határa fele a felnőttekre vonatkoznak. A gyakorlat egyébként Franciaországban már a reformokat megelőzően is nagyon visszafogott volt a szabadságelvonó szankciók vonatkozásában; a fogva tartott fiatalok száma 1981-től drasztikusan csökkent (1981-ben számuk 934 volt, a vizsgálati fogságban lévő fiatalokat is beszámítva, 1990 áprilisában 495, azaz 47%-al kevesebb.)

A skandináv államokban, bár a csak fiatalokkal szemben kiszabható speciális szabadságvesztés-büntetés eltörölték, a 15–21 évesekre külön rendelkezések vonatkoznak a büntetés enyhítésére csakúgy, mint a szabadságvesztés-büntetés elrendelésének korlátozott lehetőségeire.

²² F. Dünkel: Heranwachsende im (Jugend-)Kriminalrecht im westeuropäischen Vergleich; Zeitschrift für die gesamte Strafwissenschaft 1993/105. 137–165. o.

²³ F. Dünkel: Freiheitszug für junge Rechtsbrecher..... 514. és köv. o.

A bíróságok nincsenek kötve a felnőttekre érvényes alsó tételhatárhoz, csakúgy, mint a törvény által az adott bűncselekményre meghatározott büntetési nemhez; azaz fiatalokkal olyan esetben is rendelhetnek el pénzbüntetést, amikor felnőttekre kizárólag szabadságvesztés-büntetés lehetne kiszabni²⁴. Külön is érdemes megemlíteni Svédországot²⁵, ahol a 15–18 éves fiatalokkal szemben a szabadságvesztés-büntetés kiszabására csak „jelentős” okok esetén kerülhet sor. (Hasonlóan szigorúak a feltételek a 18–21 évesek vonatkozásában is.) Az „ultima ratio” elv ilyen tartalmú törvényi meghatározása következtében a 15–17 évesekkel szemben kiszabott szankcióknak csupán 1%-a – többnyire rövidtartamú – szabadságvesztés-büntetés, míg felnőtteknél ez az arány több mint 20%. (Egyébként a fiatalokkal szemben indított büntető-eljárások több, mint 70%-t az ügyészség megszünteti.)²⁶ Hasonló tendenciák jellemzik Dániát is, hiszen a törvény a 21. életévüket be nem töltött fiatalokra vonatkozó speciális büntetésenyhítési szabályok mellett, lehetővé teszi a börtönbüntetés helyett speciális otthonokban való elhelyezésüket. Ennek megfelelően például 1983-ban a 15–17 évesek csupán 4%-t ítélték szabadságvesztés-büntetésre, s ezen esetek 70%-ban is a büntetést próbaidőre felfüggesztették.²⁷ Norvégiában speciális programokon keresztül (többek közt a bírósági eljárás kívüli konfliktusszabályozással) ugyancsak jelentősen korlátozzák a 18 éves aluliakkal szembeni szabadságvesztés-büntetés kiszabását.²⁸

Ausztriában a 14–19 évesekkel szemben speciális intézetekben fogatosítandó szabadságvesztés-büntetést szabnak ki.

Néhány országban a felnőttekre irányadó büntetőjogi szabályoktól való elhatárolás keretében a 18–21, különösen azonban a 16–18, illetve a 16–21 éves fiatalokra büntetésenyhítési lehetőségek adóttak, mint például Portugáliában, Romániában, Skóciában, Spanyolországban. Más országokban, mint Olaszország, Törökország, vagy Oroszország, megfelelő enyhítési szabályokkal már fiatalabb korcsoportok kapcsán is találkozhatunk. (Így például Törökországban a 15–18, különösen pedig a 11–15 évesekkel szemben a felével illetve harmadával lehet csökkenteni a büntetést.)

Példaként az olyan országokra, ahol a fiatalokkal szemben önálló szabadságelvonással járó büntetések léteznek, mindenképp a következőket sorolhatók fel: Németország, Anglia és Wales, Írország, Jugoszlávia (Szerbia, Montenegró), Hollandia, Horvátország, Szlovénia, Portugália, Skócia és Svájc (bár ez utóbbi országban e speciális szankcióformát az általános Btk. szabályozza).

Angliában az 1991-s Criminal Justice Act idevonatkozó rendelkezései alapján a fiatalok szabadságvesztés-büntetésének („detention in a young offender institution”) kiszabására akkor kerülhet sor, ha a fiatalok olyan súlyos bűncselekményt követett el, hogy vele szemben más szank-

²⁴ R. Lahti: Freiheitsstrafe und Jugendgefängnis in Finnland; in: F. Dünkel–K. Meyer: Jugendstrafe und Jugendstrafvollzug, Teilband 1., MPI, Freiburg, 1985. 428. o.

²⁵ K. Cornils: Freiheitsstrafe und Strafvollzug bei Jugendlichen in Schweden; in: F. Dünkel–K. Meyer (Hrsg.): Jugendstrafe und Jugendstrafvollzug, Teilband 1., MPI, Freiburg, 1985. 531. o.

²⁶ K. Cornils: Freiheitsstrafe 502., 506. o.

²⁷ J. Klages: Freiheitsstrafe und Strafvollzug bei Jugendlichen in Dänemark; in: F. Dünkel–K. Meyer: Jugendstrafe und Jugendstrafvollzug, Teilband 1., MPI, Freiburg, 1985. 399. o.

²⁸ P. Stangeland: Freiheitsentziehende Reaktionen und Alternativen zur Gefängnisstrafe bei Minderjährigen in Norwegen; in: F. Dünkel–K. Meyer: Jugendstrafe und Jugendstrafvollzug, Teilband 1., MPI, Freiburg, 1985. 463–496. o.

ció alkalmazása nem tűnne jogosnak. Elrendelhető emellett a fiatalkorúak szabadságvesztés-büntetése személy elleni erőszakos és nemi erkölcs elleni bűncselekményeknél, ha ez a nyilvánosság védelmében szükségesnek mutatkozik. Az 1994-s Criminal Justice Act óta a fiatalkorúak szabadságvesztés-büntetésének felső határa 2 év (előtte 1 év volt), alsó határát pedig már 1991-ben megemelték 1 hónapról 2 hónapra.

Bár a *fiatalkorúak elzárása, a közigazgatási elzárás és a rövidtartamú szabadságelvonó intézkedések* elméletileg a szabadságelvonó szankciók egy speciális csoportját képezik, gyakorlatilag azonban a felsorolt intézményekkel rendelkező államok többsége *csak kivételesen* (pl.: Németország és Svédország) teszi lehetővé, hogy a fiatalkorú elkövető neveléséhez segítséget jelentő intézkedést vagy büntetést a vonatkozó rendelkezések épp szabadságelvonó szankció formájában határozzák meg. *Többnyire* megelégednek a *javító-nevelő jellegű intézkedések utólagos megváltoztatásának lehetőségével*. Azoknál a fiatalkorúaknál ugyanis, akik következetesen kivonják magukat minden nevelő jellegű intézkedés alól, nem marad más hátra, mint hogy a velük szemben nyilvánvalóan nem megfelelő nevelő jellegű intézkedések alkalmazásától eltekintsenek.

A szabadságelvonó szankciók ultima ratio jellegére utal az *alternatívák* létrehozására irányuló törekvés. A *közepesen súlyos bűncselekmények* vonatkozásában – csakúgy, mint korábban – a *próbaidőre történő büntetés-kiszabás* és a *pártfogó felügyelet* különféle formái biztosítják ezt. Bár a fiatalkorúakkal szembeni büntetőpolitika területén jelentkező reformelképzelések gyakran beleütköznek a társadalom ellenállásába, az egyes államok mégis folyamatosan törekednek arra, hogy az alternatívák keresése közben új megoldásokat kísérletezzenek ki. Így például *Ausztriában* a fiatalkorúak szabadságvesztés-büntetését felső büntetési tételhatároktól függetlenül is feltételesen kiszabhatóvá tették. *Olaszországban* pedig az 1981-es reform vezette be az ún. „fél szabadság” és az „ellenőrzött szabadság” intézményét a 6, illetve 3 hónapig terjedő szabadságvesztés-büntetés helyettesítésére. Az ún. „fél szabadság” intézménye az intézetből történő szabad ki- és bejárás olyan formája, amikor az elítéltnak csak napi 10 órát kell az intézetben tartózkodnia. Az „ellenőrzött szabadság” a rendőri felügyelet jelentkezési és egyéb kötelezettséggel összekötött formáját jelenti. Az 1988-as eljárásjogi reform az említett helyettesítő büntetések kiszabását fiatalkorúak vonatkozásában a 2 évig terjedő szabadságvesztés-büntetés esetén is lehetővé tette. [Emellett természetesen továbbra is hatályban maradt a hagyományos, az 1-től 3 (18 és 21 év közötti elkövetők esetén 2,5, felnőtteknél 2) évig terjedő szabadságvesztés-büntetés próbaidőre történő kiszabásának lehetősége²⁹.] Ennek a törvényalkotói döntésnek az az eredménye, hogy egy *fiatalkorú* elkövetőnek gyakorlatilag *csak* valamely *igazán súlyos*, különösen erőszakos *bűncselekmény elkövetése* esetén kell *ténylegesen* kiállnia a *szabadságvesztés-büntetés*re.

A szabadságelvonó szankciók vonatkozásában a legtöbb európai országban tapasztalható tendenciákat *összefoglalva* azt állapíthatjuk meg, hogy az államok e büntetési nem alkalmazásakor már nem hivatkoznak az egyéni megelőzésre, ez ugyanis több országban (például Németországban a nevelési elv, a káros hajlam koncepcióján keresztül) a fiatalkorú terhelteknek a felnőttekhez viszonyított ténylegesen rosszabb helyzetéhez vezetett.

4. Elterelési lehetőségek és a kárhelyreállító igazságszolgáltatás intézményei

Az elterelési lehetőségeknek és a különféle kárhelyreállító intézkedéseknek a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásában kiemelt szerepük van. Ez nem csak a nemzetközi dokumentumok, a különféle tudományelméleti megállapítások vagy a kriminálpolitikai gondolkodásmód eredménye, hanem számtalan empirikus kutatás is az itt tárgyalt reagálási formák életképességét és hatékonyságát igazolta fiatalkorú elkövetők esetén.

Bár nem anyagi jogi kérdés, mégis hangsúlyozottan kell szólnunk a büntetőjogi útról való elterelés eljárásjogi megoldásáról, a *diverzió* jogintézményéről³⁰, amely a büntetéstől, különösen pedig a büntetőeljárástól való eltekintést teszi lehetővé, elsősorban bagatell-bűncselekményeknél, valamint – a „jóléti”-modell talaján nyugvó büntetőjogrendszerekben – a Pekingi Szabályoknál említett ún. státusz bűncselekményeknél. A diverzió mellett az egyéb új ambuláns intézkedések³¹, mint a *közérdekű munka*, a *tettes-sértett-egyezség*, valamint az „intermediate treatment” értelmében vett *szabadidő-elvonó szankciók* Nyugat-Európában a 70-es évek végétől terjedtek el³². Továbbá egyre inkább előtérbe kerülnek a *mediációs eljárások*.

Az elmélet szintjén a *diverziós lehetőségek* kifejlesztését és a gyakorlati életbe történő átültetését a kriminológiai „címkezés-elmélet” (*labeling theory*) megállapításai, valamint az abból eredő kriminálpolitikai célkitűzések inspirálták, amelyek a büntetőeljárás stigmatizáló hatásának csökkentésére törekedtek, jelentős mértékben az eljárás bírósági szakaszának kiküszöbölése révén. Ennek következményeként fiatalkorú elkövetők esetében a *büntetőeljárás korábbi szakaszai, illetve intézményei* sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak a *büntető igazságszolgáltatás folyamatának egészében, mint a későbbi* – így tipikusan a bírói – *szakaszok*. (Ezt a jelenséget nevezi *Horst Schüler-Springorum* a „balra történő elmozdulás” jelenségének.)³³

Az említett tendencia *kevésbé érvényes* a nyomozási, vizsgálati szakaszra, illetve a *nyomozó hatóság/rendőrség* helyzetére, mint az ügyészségre. Ennek oka az egyes államok közötti felfogásbeli különbség azzal kapcsolatban, hogy a rendőrség egyáltalán felruházható-e diverziós jo-

³⁰ Jelentőségét mutatja, hogy nagyon bőséges az e témával foglalkozó szakirodalom; pl.: *Heinz W.*: Diversion im Jugendstrafverfahren / Praxis, Chancen, Risiken und rechtsstaatliche Grenzen; in: ZStW 1992/104. 591-638. o.; *Deichsel W.*: Überlegungen anlässlich des Hamburger Diversionsmodells; in: MschrKrim, 1991/4. 224-235. o.;

³¹ Több könyv, cikk, tanulmány és konferencia is foglalkozott/foglalkozik ezekkel az intézkedésekkel. pl: Bundesministerium der Justiz (Hrsg.): Neue ambulante Maßnahmen nach dem Jugendgerichtsgesetz BMJ, Bonn, 1986.; a közérdekű munkához pl.: *Jensen U.*: Gemeinnützige Arbeit: Bewährungsaufgabe mit Hürden; in: BewHi, 1993/2, 209-212. o.; a tettes-sértett-egyezséghez: *Kerner H.-J.-Marks E.-Rössner D.-Schreckling J.*: Täter-Opfer-Ausgleich im Jugendstrafrecht; in: BewHi 1990/2. 169-176. o.; Pfeiffer C.: Täter-Opfer-Ausgleich – das Trojanische Pferd im Strafrecht?; in: ZRP 1992/9. 338-345. o.; *Jung H.*: Täter-Opfer-Ausgleich; Anmerkungen zu seiner Bedeutung für das Rechtssystem; in: MschrKrim 1993/1. 50-56. o.; a jóvátételhez: *Loos F.*: Zur Kritik des „Alter-nativentwurfs Wiedergutmachung”; in: ZRP, 1993/2. 51-56. o.;

³² *Dünkel F.*: Freiheitsentzug für 505. és köv. o.

³³ Az elnevezés abból ered, hogy miként az írás folyamata a legtöbb kultúrában, úgy az eljárás egyes állomásainak folyamatát is balról jobbra vezetve szokás jelölni: például nyomozási – ügyési – bírói szak. Így közeledünk a büntetőeljárás lényegi eleme, a tárgyalás, az ítélezés, a büntetés-kiszabás felé. Amennyiben viszont bizonyos döntési jogosultságok a bíróságtól átkerülnek az ügyészséghez, illetve az ügyészségtől a rendőrséghez – amint ez a fiatalkorúak elleni eljárásban az elterelési lehetőségek bővülése révén megfigyelhető – akkor a hangsúly a tárgyalási szakaszról, illetve a bíróságról áttevődik az eljárás menetében előrébb, azaz „balra” elhelyezkedő fázisokra, illetve intézményekre. Lásd: *H. Schüler-Springorum*: id. m.

²⁹ *E. Dolcini-C.E. Paliero*: Alternativen zur kurzen Freiheitsstrafe in Italien und im Ausland; in: ZStW 1990/102. 231. és köv. o.

gokkal vagy sem. Az eltérések alapvetően a jogi kultúrák és tradíciók különbözőségére vezethetők vissza. Angliában például lehetséges van arra, hogy a rendőrség alkalmazzon bizonyos figyelmeztető intézkedéseket, mint kvázi diverziós intézményt.³⁴ Ezzel szemben a más jogi tradíciójú kontinentális jogokban az ilyen típusú javaslatok igen erős kritikák keresztüztüzebe kerültek. Németországban például az a vélemény, hogy a rendőrség ilyen diverziós joggal való felruházása igencsak megkérdőjelezné az államhatalmi ágak szétválasztásának elvét, illetve ennek gyakorlati megvalósulását.³⁵ Az országok jogalkotásának sokszínűségét jelzi, hogy még a kontinentális jogrendszer területéről is hozható ellenpélda. Így Hollandia joga,³⁶ ahol az alternatív szankcionálás, illetve a diverzió jogintézményének alkalmazása az ottani jogalkotás megfogalmazása szerint a büntetőeljárás minden szintjén, minden szakaszában lehetséges. Lényegében a különbség az egyes szakaszokban az alternatív szankcionálás eltérő intenzitásában, időbeli tartamában, illetve az eljáró szervek hatáskörében rejlik. Például a rendőrség csupán maximum 20 órányi közérdekű munkát szabhat ki. (Ezzel szemben Németországban a rendőrségnek semmiféle jogosultsága nincs e téren, és az ügyész is csak a bíró előzetesen hozzájárulásával szabhat ki a fiatalkorúra közérdekű munkát, mint diverziós szankciót.)

Az elterelés alkalmazási feltételei tekintetében a nyolcvanas évek közepétől megfigyelhető nyugat-európai tendencia, hogy az eljárás teljesen következménymentes megszüntetése (pl.: a bűncselekmény csekély súlya miatt) kevésbé gyakori, inkább valamilyen kötelezés elrendelésével (pl.: pénzbírság fizetése) kötik össze a diverziót. Dániában például a fiatalkorúak ún. „társadalmi szerződés” keretében, amit a szociális munkásokkal kötnek (a rendőrség vagy a bíróság hozzájárulásával), a szabadidejükben teljesítendő közhasznú munkával vagy meghatározott intézkedésekkel „sújthatók”.³⁷ A szerződésben rögzítettek megsértése esetén az eljárás a fiatalkorúak bírójá elé kerül.

Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy az új ambuláns intézkedéseknek – arányukat tekintve – még alárendelt a szerepük.³⁸ Ez különösen pl. Németország, Anglia, Finnország, Franciaország vagy Norvégia tettes–sértett-egyezség projektjeire érvényes, amelyeknek a fiatalkori bűnözés kezelése területén inkább minőségi, mint mennyiségi jelentőségük van,³⁹ bár az államok már törvényi szinten is a mediációs reakcióformák széleskörű alkalmazását követelik meg. Így Németországban egy 1994-ben lefolytatott felmérés szerint az ifjúságvédelmi/gyámügyi hivatalok 74%-a (606-ból 448) kínál fel a fiatalkorú számára tettes-sértett-egyezséget. Hasonló érvényes a szociális tréning-kurzusokra. Az ifjúságvédelmi/gyámügyi hivatalok kerületeinek 26%-ában a létrejött tettes–sértett-egyezségeket önkéntes személyeken keresztül realizálták.

Más országokban szintén tapasztalható tendencia, hogy a tettes–sértett-egyezséget, illetve a „konfliktus-szabály”-t

mintegy programszerűen a reformok középpontjába állítják: az olasz és svéd büntető eljárásjogi törvény 1988-tól megkezdett reformjai (Portugáliában az általános büntető eljárásjogi törvény 1987-ben megindult átalakítása) széleskörű eljárás-megszüntetési lehetőségeket biztosítanak a fiatalkorúak ügyeiben, elsődlegesen a már végbement tettes–sértett-egyezség, illetve az arra való törekvés tanúsítása esetére.⁴⁰ A fiatalkorúakra vonatkozó 1990-es francia, illetve az 1993-as svájci büntetőtörvény-tervezet ugyancsak külön is kiemeli a jóvátételt, mint új intézkedési formát.

Az említett francia tervezetet, az 1945-ös törvény módosítását indítványozó 1990-es javaslat szerint a jóvátétel kifejezetten egyfajta védő-óvó, a nevelési célt előtérbe helyező intézkedési forma⁴¹. Ennek megfelelően jelenleg Franciaországban a jóvátételi intézkedéseknek a gyakorlatban két csoportja van. Az egyik, a nagyobb csoportba tartoznak az ügyészség kezdeményezésére alkalmazott intézkedések, amelyek célja, hogy a fiatalkorút a stigmatizációt eredményező bírósági eljárástól megkíméljék. Ez valójában azt jelenti, hogy az adott ügy elbírálását kiemelik a büntetőeljárás területéről (*dejudiciarisation*), majd ezt követően bírói ellenőrzés alatt, nevelési tanácsadó segítségével törekednek a fiatalkorú „megjavítására”. A másik csoportja a jóvátételi intézkedéseknek az olyan egyezségeiről szóló törekvések, amelyek már a büntetőeljárás megindulása után kezdődnek el, és a fiatalkorúnak – vagy a vizsgálat idején, vagy a tárgyalás során – a büntető ítélet elhalasztásával, vagy a végleges döntés keretein belül nyújtott segítséget. Bár ezek aztán a nevelési intézkedésekkel teljesen egyenértékűeknek minősülnek, miután a francia jog az eljárás oportunitás elve szerinti megszüntetését nem ismeri, az eljárás büntető ítélettel zárul, és amennyiben az szükséges, egy szimbolikus büntetéssel.

A jóvátétel természetesen a fiatalkorúak bűncselekményeinek nem minden esetére alkalmazható. Mégis a francia modellkísérletek elemzése azt mutatják, hogy teljesen különböző és súlyosabb esetekben is (személy elleni erőszak, rongálás) alkalmazhatók. Már a hivatkozott 1945. február 2-i törvény is rögzítette a nevelés elsőbbségét a büntetőjogi szankciókkal szemben. Lényegében ennek az elvnek a továbbélésével vált lehetővé Franciaországban, hogy a fiatalkorút önálló, felelősségteljes személyiségként kezeljék; azaz a tetteiért való felelősségvállalását szabad döntésként és mintegy szabadságának elismeréseként értékeljék. Ezért az eljárás feltétele, hogy a fiatalkorú beismerje tettét, és vállalja az általa okozott kár valamilyen formában történő megtérítését. A jóvátétel nevelő jellege természetesen a végrehajtás konkrét módjaira is kihatással van. Így például a sértettel kötött szerződésnek akár szimbolikus tartalma is lehet, hisz adott esetben egy személyes találkozás vagy bocsánatkérés is elegendőnek bizonyulhat, de a sértett részére teljesített munka formájában, vagy anyagi, illetve természetbeni szolgáltatásként is megjelenhet függetlenül attól, hogy ezzel az elkövető nem fedezi az egész kárt. Természetesen az is előfordulhat, hogy a sértettel történő kapcsolat különböző okok miatt elképzelhetetlen; így például ha a sértett személyét nem lehet pontosan meghatározni vagy ha nincs tényleges kár. Ilyen esetekben mel-

³⁴ Az ún. 1997-es fehér füzet és az ennek alapján elfogadott 1998-as törvény ad lehetőséget erre.

³⁵ Azt az aggályt vetette fel, hogy az igazságszolgáltatás során a bírói hatalom így bizonyos fokú befolyást enged a végrehajtó hatalmi ágának.

³⁶ A holland jog tekintetében említett gondolatokat *Van der Laan* 1998-as könyvében fejti ki; *Schüler-Springorum H.*: Juvenile Justice ... 357. o.

³⁷ *J. Vestergaard*: Dänemark; in: A. Eser–B. Huber (Hrsg.): *Strafrechtsentwicklung in Europa* 4.1, MPI, Freiburg, 1993. 100. o.

³⁸ *C. Pfeiffer*: Täter-Opfer-Ausgleich – das Trojanische Pferd im Strafrecht?; in: ZRP 1992/9. 338–345. o.

³⁹ *F. Dünkel*: Täter-Opfer-Ausgleich und Schadenswiedergutmachung. Neuere Entwicklungen des Strafrechts und der Strafrechtspraxis im internationalen Vergleich; in: E. Marks – D. Rössner (Hrsg.): *Täter-Opfer-Ausgleich. Vom zwischenmenschlichen Weg zur Wiederherstellung des Rechtsfriedens*; Bonn, 1989. 394–463. o.

⁴⁰ Olasz StPO 28. cikke fiatalkorúakra; in: *F. Dünkel*: *Freiheitsentzug für junge Rechtsbrecher* 536. o.

⁴¹ „63. §. A bíró a fiatalkorút az előbbieken kívül egy- vagy több kötelezéssel sújthatja, amiket neki teljesítenie kell, ... (3) a sértett javára a lehetőségei szerint egy jóvátételi cselekedetet hajtson végre; (4) 100 órát meg nem haladó közhasznú tevékenységet végezzen egy elismert szervezetnél

A bíró a törvény 50. és 51-es §-ában felsorolt nevelési intézkedésekkel összefüggésben egy, vagy több kötelezettséget is elrendelhet.”

tánytalan lenne – és egyben szemben is állna a törvényben is rögzített nevelési elvvel –, ha a fiatalkorút megfosztaná a jóvátétel lehetőségétől. Ezért, ha az általános feltételek az intézmény alkalmazhatóságát lehetővé teszik, ilyen esetekben a jóvátétel a köz javára történő szolgáltatás formájában is megvalósulhat, ami ugyanúgy kifejezésre juttatja a fiatalkorú rehabilitációra irányuló akaratát. Fontos feltétel, hogy az alapvető eljárásjogi garanciák⁴² érvényesüljenek. Erről több vonatkozásban is gondoskodik a törvény. Így az érintettek jogai védelme érdekében az eljárásnak egy bíró, vagy egy ügyész folyamatos ellenőrzése és jóváhagyása mellett kell folynia, s mindkét félnek folyamatosan lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a bíró döntéseivel szemben ellentmondással éljenek, illetve a jóvátétel végrehajtása során mind a fiatalkorú, mind a szülők, mind a sértett beelégzésüket bármikor visszavonhassák. A fiatalkorú védelmét ellátó ügyvédeknek pedig megfelelő szakirányú képzettséggel kell rendelkezniük.

Az 1995-ös *holland* reform a tettes és sértett közötti jóvátétellel és konfliktusszabállyal az eljárás minden szintjén számol, a rendőrségi diverziótól az ügyészégi diverzióig át a bírói büntetékiszabásig.

Az európai reformtendenciák a *bagatell-bűncselekmények* terén a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi reakciók visszaszorításának kérdésében csaknem kizárólag az eljárásjogi „dekriminalizálás” körére korlátozódtak. Példaként említhető meg itt az 1988-as olasz eljárásjogi törvény reformja (1989. 10. 24-től lépett hatályba), amelyik a klasszikus legalitás-elv áttörésével eljárás-megszüntetési lehetőséget vezetett be a bagatell-bűncselekmények esetén, vagy ha a fiatalkorú törekedett a kárjóvátételre, illetve a tettes-sértett-egyezség megvalósítására.⁴³

Az anyagi jogi dekriminalizálás előnye az adott jogszabály egységes alkalmazására tekintettel kézenfekvő, azonban a problémákat a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatására vonatkozó (több szempontból is élenjáró) osztrák törvényben éppoly kevésbé tudták teljesen kiküszöbölni, mint a (volt szocialista) közép- és kelet-európai országok tartalmilag hasonló rendelkezései a cselekmény társadalomra veszélyességére tekintettel; az ügyészi mérlegelés ugyanis olyan meg nem határozott jogi fogalmak konkretizálására tologdik el, mint a bűnösség súlyos foka, illetve a különös okok, amelyek a fiatalkorúak büntetőjoga alkalmazásának feltételét adják.

5. A pártfogó felügyelet szerepe a fiatalkorúak büntető-igazságszolgáltatási rendszerében; egyéb speciális intézmények

A különféle pártfogó felügyeleti rendszereket vizsgálva már a nyolcvanas években azt lehetett megállapítani, hogy a próbaidőre történő büntetékiszabás jogi lehetőségei (legyen ez akár a próbára bocsátás, akár a büntetés-végrehajtás feltételes felfüggesztése, illetve ezek változatai) fiatalkorúaknál sokkal szélesebb körűek, mint a felnőtteknél.

A pártfogó felügyeletnek azonban nem csak a szabadságvesztés-büntetés kiváltását célzó megoldásoknál, hanem a különféle elterelési illetve helyreállító jogintézményeknél is kiemelt szerepe van. Így például a *tettes-sértett-egyezség*

szeg vonatkozásában a fiatalkorú, illetve a sértett hozzáállását, kapcsolatukat, tulajdonképpen az egész jóvátétel sikerét igen jelentősen befolyásolják az abban *közreműködő személyek*. A nem megfelelően képzett személyek bevonása végső soron a nevelési elv elsőbbségének is ellentmond. Ezért ma már Nyugat-Európa legtöbb államában az ezen a területen dolgozó szakemberek részben az ifjúságvédelmi szolgálat, vagy az adott ország igazságügyi minisztériuma által ezzel a feladattal megbízott szervezetek nevelői. Ezen kívül egyéb szakembereket is bevonnak az eljárásba, mint például ügyvédeket, és népi ülnököket, akik a fiatalkorúakkal kapcsolatos büntető ügyekre szakosodtak. Igen fontos feladatuk, hogy a fiatalkorú és az érte polgárjogi felelősséggel tartozó szülők, illetve a sértett érdekeit védő eljárásjogi garanciák betartására ügyeljenek. Többféle megoldás is született a tekintetben, hogy ezen ambuláns intézkedések során ki lássa el a közvetítő szerepét. Így egyik megoldás, a bíró vagy az ügyész szerint az egyezség levezetésére alkalmasnak talált – az ügyel amúgy is foglalkozó –, a fiatalokat a bíróságon *segítő személy* (pl. Németországban: *Jugendgerichtshelfer*); másik elképzelés szerint a *szociális munkások*. Újabb megoldás, amikor az előbbi két csoportból *önként vállalkozók* specializálódnak kizárólag a tettes-sértett-egyezség véghezvitelére. A negyedik formája a közvetítőknek a szakképzett *tiszteletbeli segítő* köre, akik mindig azonos jellegű ügyeket vállalnak el.

Természetesen a pártfogó felügyeletet ellátók és az előzőekben felsorolt közreműködők mellett más személyek és intézmények is igen jelentősen hozzájárulhatnak a fiatalkorúval szembeni büntetőeljárás sikeréhez. Az országok egy részében a pártfogói hálózat mellett *speciális intézmények* is működnek, amelyeknek feladata a fiatalkorú terhelt érdekeinek érvényesítése, támogatása, a konkrét körülmények felderítése. Emellett azonban igen jelentős mértékben közreműködnek a tulajdonképpeni döntés meghozatalában is. Ezen intézményhálózat felépítésére igen jó példa a *német* jogterületen működő *Jugendgerichtshilfe*, azaz a fiatalkorúak bíróságát segítő szervezet.

6. A gyermek- és ifjúságvédelmi intézményrendszer és a fiatalkorúak büntető-igazságszolgáltatása közötti kapcsolat

A fiatalok életkori sajátosságaiból, személyiségjegyeikből, a társadalomba való beilleszkedésük során fellépő gondokból és a társadalomban elfoglalt speciális helyzetükből adódóan sokszor *egy fiatalkorú közelebb áll egy gyermekkorú személyhez*, mint a saját életkori kategóriájához tartozó, néhány évvel idősebb társához.

Ez a lehetőség felveti a fiatalkorúakra vonatkozó *büntetőjogszabályok és más jogterület közötti átjárhatóság* kérdését, valamint az *egységesnek látszó fiatalkorú*, mint kategória *megoszthatóságát* büntetékiszabási szempontból.

Az „*átjárhatóság*” kérdése – az alapvetően gyermekkel, illetve veszélyeztetett fiatalkorúakkal foglalkozó gyermekvédelmi-gyámügyi jellegű, a fiatalkorúakkal foglalkozó speciális, illetve a felnőttekkel, fiatal felnőttekkel foglalkozó általános büntetőjogi alapú szabályozás között – döntően attól *függ*, hogy egy adott *ország* fiatalkorúakkal kapcsolatos *büntetőjog-politikája* döntően az igazságügyi vagy a jóléti (gyermekvédelmi) modellen alapul-e. Azokban az országokban, ahol az igazságügyi modell érvényesül, s így a fiatalkorúakat érintő rendelkezések részint büntetőjogi, részint ifjúságvédelmi körbe tartoznak, a kérdés könnyebben megválaszolható. Azonban azokban az országokban, amelyek alapvetően a jóléti modellen alapuló jogrendszerrel rendelkeznek, mindez komoly problémát jelent.

⁴² Az eljárásjogi garanciáknak több irányban is érvényesülniük kell: > a fiatalkorú vonatkozásában, akinek életébe a jóvátétel jelentős beavatkozást jelent, s általában még azt megelőzően kerül alkalmazására sor, hogy a bíróság döntött volna bűnösségének kérdésében; > a sértett vonatkozásában, hiszen alapvető követelmény, hogy jogai ne csorbuljanak, és az őt ért kár teljes mértékig megtérüljön; > s nem utolsósorban a szülők vonatkozásában, akiknek e gyermekéről szó van.

⁴³ Decreto del Presidente della Republica DPR, 1988. IX. 22., Nr. 448.

A fiatalokorra vonatkozó büntető-igazságszolgáltatási szabályok más jogterülethez való kapcsolódása, s az abba való átmenet különösen élesen jelentkezik a gyermek- és ifjúságvédelem, gyámügy felé. Erre jó példaként⁴⁴ szolgálhat Svédország és az Egyesült Királyság, mint az a két végtel, ahol az átjárhatóság köre igen széles, illetve korlátozott.

Svédországban igen gyakran alkalmazzák a „különleges gondoskodásba utalás” intézményét. Sőt, a személyi kör vonatkozásában a felső életkori határt 1985-ban 19-ről 20, 1988-ban pedig 21 évre emelték fel. A bíróság lehetőséget kapott arra, hogy a fiatal felnőtt terhelte a sértett részére olyan meghatározott munkára kötelezze, amelyet vagy a kárenyhítés szempontjából értékelni tud vagy amely az elkövetett cselekmény jellegére, illetve a megállapított kárra figyelemmel arra alkalmasnak tűnik.

Bár Angliában is lehetőség nyílik a gyermekvédelem intézményhálózatának a bűncselekmény elkövetése miatt indított eljárásba való bekapcsolására, erre azonban – szemben a svéd rendelkezésekkel – főként a 10–15 év közötti elkövetői kör kapcsán kerülhet sor. Ilyenkor az ügy a rendőrségtől rendszerint az állami gondoskodáshoz átkerülve a polgári eljárásjog előírásainak megfelelően folytatódik és fejeződik be. Noha még a 15–16 éves fiatalok elkövetők esetén is lehetőség van erre a speciális „átlépésre” – legszigorúbb intézkedésként a nevelőotthonban való elhelyezést kiszabva⁴⁵ – ez azonban már csekélyebb arányban fordul elő. Ennek ellenére is azt mondhatjuk, hogy ténylegesen büntetőeljárás lefolytatására elsősorban a súlyos cselekmények kapcsán kerül sor. (S ha az elkövető a 15. életévét már betöltötte, szabadságvesztés-büntetést is kiszabhat a bíróság.)

A fiatalokorra büntetőjogilag egységesnek látszó kategóriáján belül néhány országban bizonyos fokú *további tagozódás* figyelhető meg; anélkül, hogy az ismétlések hibájába esnénk – hisz közvetett módon a szankciórendszer kapcsán erről már beszéltünk – csak utalunk rá, hogy ez a helyzet a legtöbb kelet-európai országban (a 14–16, illetve 16–18 éves elkövetők vonatkozásában). Belgiumban a 16–18 év közötti közlekedési bűncselekmény elkövető fiatalokorra az általános büntető törvény alapján rendes bíróság vonja felelősségre. Általában az a jellemző, hogy a szabadságelvonással járó szankciók alkalmazhatóságát valamilyen, a büntethetőségi minimumot meghaladó életkor betöltésétől teszik függővé.

Ugyanakkor a teljesség kedvéért szólnunk kell arról is, hogy ezzel mintegy *ellentétes igényként* találkozhatunk olyan véleményekkel is, amelyek felvetik a súlyos, erőszakos bűncselekményeket elkövető, bűnismétlő fiatalokorra esetében a *felnőttekre vonatkozó büntetőjogi szankciók kiterjesztésének* szükségességét. Így Hollandiában a 16–18 éves fiatalokorra is alkalmazni lehet az általános büntetőjogi szabályokat, amennyiben a cselekmény súlya, az elkövetés körülményei vagy az elkövető személyisége ezt szükségessé teszi. Korábban ezt a különösen súlyos, erőszakos cselekmények elkövetői mellett gyakorlatilag egy bűnelkövetői körre, a közlekedési bűncselekményt elkövetőkre alkalmazták. Ennek magyarázata abban rejlett, hogy a fiatalokorra vonatkozó rendelkezések a vezetői enge-

dély bevonására nem adtak módot egészen az 1995-ös jogszabály-módosításig. Hasonló okokkal találkozhatunk Németországban is, bár a fent jelzett bűncselekmények kapcsán a hollanddal ellentétes a büntetés kiszabási gyakorlat: az egyetlen bűncselekményi kör, ahol az általános szabályok alapján történő szankcionálás a gyakoribb (55%⁴⁶), a közlekedési bűncselekményeké. Ennek oka, hogy az általános szabályok lehetővé teszik: a bíróság szóbeli tárgyalás nélkül is pénzbüntetést szabhasson ki (ami a fiatalokorra tilos).

7. Összegzés a fejlődés jellemzőiről

Összehasonlítva a fiatalokorra vonatkozó európai büntető-jogrendszereket, a törvényalkotás első pillanatra igen jelentősnek tűnő különbségei ellenére a *fejlődési tendenciák* az alapul vett filozófiát és a gyakorlati megoldásokat tekintve *messzemenően egységes* képet mutatnak. Azok a kriminológiai indítatású kutatások, melyek lehetővé tették az alapvetően epizódyszerű és általában csekély súlyú bűncselekményekkel jellemezhető fiatalokori bűnözésbe való betekintést, mind a *büntetőjogi reakciók enyhítését* segítették elő. Ennek következménye a *diverzió* és az olyan *új ambuláns intézkedések* kifejlesztése, mint a sértett–tettes-egyezség, a közérdekű munka vagy a „közvetítő kezelés” (*intermediate treatment*) formái. Ezeket először a fiatalokorra próbálták ki, és sikerük annak megfontolásához vezetett, hogy alkalmazásukat a fiatal felnőttek csoportjára is kiterjesszék. Ugyancsak általánosan elismert a *szabadságelvonó szankciók ultima ratio jellege*; kiszabásának elkerülhetetlensége esetén pedig a minél rövidebb tartamra való törekvés, amit az ENSZ már idézett dokumentumai és az Európa Tanács vonatkozó Ajánlása⁴⁷ is hangsúlyoznak. Ugyancsak általánosan felismerhető tendencia a *fiatalokorra büntető igazságszolgáltatásának fiatal felnőttekre vonatkozó kiterjesztésére* (mint Anglia vagy Ausztria példája mutatja) csakúgy, mint a *jogállami eljárásjogi garanciák (due process) megerősítésére* irányuló törekvés (pl.: az ügyvéd gyakoribb bevonása a vizsgálati fogság vagy a diverzió kapcsán).

A fiatalokorra vonatkozó büntető jogszabályok e vonatkozásában történő harmonizálásának komoly akadályát jelentik a *személyi hatály* kapcsán fennálló jelentős eltérések. Ezen a területen is vannak általánosan érvényesülő tendenciák, mint például az, hogy a fiatalokorra büntetés-végrehajtási intézetében fogantatandó szabadságelvonás elrendelésére általában leghamarabb 14–15 éves kortól kerülhet csak sor.

Az európai áttekintés után összességében azt mondhatjuk, hogy a *legtöbb államban a 14. életévben* vagy *környékén* határozzák meg a büntethetőség minimumát, de az államok többsége emellett valamilyen *más, speciális feltétel meglétét* is megkívánja (belátási képesség, ...), és/vagy differenciál az elkövetett cselekmény illetve az elkövetés-kori életkor alapján.

Változatlanul irányadónak tekinthető a fiatalokorra szankciórendszere kialakításának alapjaként a „*büntetés helyett nevelés*” elve. Kétségtelen, hogy az elv csak jogállami korlátozásokkal érvényesülhet. A jogterület szakértői azonban hangsúlyozzák, hogy kizárólag ezen az alapon felépülő jogkövetkezmenyi rendszer képes garantálni a

⁴⁴ A német fiatalokorra vonatkozó büntetőjogi szabályok széles körben biztosítanak lehetőséget arra, hogy a gyámügyi bíró vagy a fiatalokorra bírja büntetés helyett különféle nevelő jellegű, az ifjúságvédelem körébe tartozó intézkedéseket rendeljen el. (dJGG 53. §.) Ehhez természetesen a bírák nagyfokú hozzáértésére és emocionális, empátiás képességére is szükség van. A német szakemberek véleménye szerint erre – a statisztikák fényében – túl kevés alkalommal kerül csak sor.

⁴⁵ Ezt azonban csak a fiatal 18. életévéig lehet foganatosítani.

⁴⁶ F. Dünkel-Kalmthout A.v.-Schüler-Springorum H.: Entwicklungstendenzen ... 52. o.

⁴⁷ Lásd a Pekingi Szabályok nyomán 1987-ben elfogadott 20. sz. Ajánlást, amelynek címe: Társadalmi reakciók a fiatalokori bűnözésre. (Recommendation No. R (87) 20 on Social Reactions to Juvenile Delinquency)

különleges (más) és enyhe, a fiatalkori bűnözés epizódsszerűségét és egyéb vonásait is figyelembe vevő reagálást.⁴⁸

Mindamellet – elsősorban a neoklasszikus irányzat térnyerésének eredményeként – az *angolszász államokban* megfigyelhető egy olyan új tendencia, amely ugyan nem vonja kétségbe illetve nem veti el sem a garanciális szabályok szükségességét, sem a nevelési cél fontosságát, azonban több ponton átlépi vagy korlátozza azt. Példa erre az új angol 1998. évi törvény (*The Crime and Disorder Act 1998*). Az új jogszabály korlátozza – az Amerikai Egyesült Államokban térhódító „nulla tolerancia” elvéből kiindulva – a diverziós lehetőségeket a fiatalkorúakkal szembeni igazságszolgáltatásban. (A nulla tolerancia-elv lényege általánosságban az, hogy a helytelen magatartás oszthatatlan. Vagyis ahol az emberek számára a csekély súlyú bűncselekmények elkövetése szankció nélkül marad, ott ez azt közvetíti feljűk, hogy az ilyen jellegű magatartást eltűrt. Ez pedig egyértelműen vezet a súlyosabb bűncselekmények felé. Tehát a következtetés az, hogy még az igen csekély súlyú antiszociális magatartást is a lehető legkorábban kell szankcionálni.) Egyúttal lehetővé teszi – szemben az angol jog eddigi szokásos gyakorlatával – 10 éven aluli gyermekek vonatkozásában gyermek-kijárási tilalom, illetve gyermekbiztonsági határozat elrendelését. Az ezek kapcsán lefolytatott eljárás polgári jogi jellege igen erősen megkérdőjelezhető, a büntetőeljárás garanciális követelményeivel azonban nem rendelkezik. Ezeknek, valamint a büntetőjogi felelősség hagyományos határainak legnyilvánvalóbb átlépését az a rendelkezés jelenti, amely lehetővé teszi, hogy a bűncselekményt elkövető gyermek szűlőjét vessék kényszerítő, büntetéshez hasonló intézkedés hatálya alá.⁴⁹

8. Néhány szó a fiatalkorúak büntető eljárásjogáról

A fiatalkorúak büntetőeljárása területén az elmúlt évek során bekövetkezett reformokat nem utolsósorban az *Európai Emberi Jogok Bíróság joggyakorlata* mozditotta elő. A bíróság ugyanúgy kritikával illette a nevelési célból elrendelt, 14 napig tartó intézetbe történő ideiglenes beutalást (*Bouamar- eset*⁵⁰), mint a korábban Hollandiában létezett ún. „háromoldalú tanácskozás” intézményét, amelyen a fiatalkorúak bírója, ügyésze és a pártfogó felügyelő vett részt. A nyomozati és a döntéshozatali funkció több országban, a nevelési elv széleskörű érvényesülése miatt nem tisztán foganatosított szétválasztását utóbb ezek az országok is szükségesnek vélték és végrehajtották. (pl.: az 1995-ös reform Hollandiában) Ezzel a *klasszikusan paternalista álláspontot feladták* egy, alapvetően a felnőttekkel szembeni büntetőjog számára tipikus szerep javára.

Pozitívan ítélandók meg továbbá azok a törekvések is, amelyek célja az, hogy a fiatalkorúakkal szemben foganatosítandó *eljárásjogi kényszerintézkedéseket*, különösen a vizsgálati fogságot még inkább az eljárás biztosítékainak

„ultima ratio”-jává tegyék, mint ahogy az a felnőttek esetén igaz. Ilyen irányú szándékot valósít meg mind az 1989-es francia, mind az 1990-es német reform. Így Franciaországban a vizsgálati fogságot 13–16 éves fiatalkorúakkal szemben csak meghatározott bűncselekmények elkövetésére korlátozottan lehet elrendelni, Németországban pedig fokozott indokolási kötelezettség terheli a hatóságot, ha a 14–15 éves terheltek esetén a „szökés veszélye” miatt kerül a fiatalkorú vizsgálati fogságba.⁵¹ A fiatalkorú terheltek helyzetét a vizsgálati fogság elrendelése esetén kötelező ügyvédi védelem elrendelésével is erősítették a reformok.⁵² Lehetőséget biztosítottak – ahogy sok más országban is – arra, hogy a vizsgálati fogság helyett a fiatalkorút (többnyire nyitott) (javító-)nevelőotthonokban helyezték el. A vizsgálati fogság mellőzésének más alternatívái egészen a házi őrizet bevezetéséig vezettek. (pl.: az 1988-as olasz eljárásjogi reformmal a fiatalkorúakra kibővített terjedelemmel)

V. A fiatalkorúak büntetőjogának alakulása Magyarországon

Hazánkban a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerének *fejlődési iránya* – az 1. sz. táblázat alapján – akként jellemezhető, hogy az a jólétitől (1908. évi I. Büntető Novella) a bűnözés visszaszorításának modelljén (1951. évi 34. tvr.) és az igazságügy modellel (1961. évi Btk. és 1978. évi Btk. eredeti változata) keresztül jutott el a jelenlegi modellhez, az igazságügyi módosított formájához. A következőkben a fejlődési irány *két utolsó állomásának* azokat a jellemzőit ismertetjük, amelyek igazolják előző állításunkat.⁵³

Az 1961. évi Btk. (1961. évi V. tv.) és az ahhoz kapcsolódó büntetőeljárás és büntetés-végrehajtási jogszabályok révén a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerét az igazságügyi modellnek megfelelő sajátosságok jellemezték, illetve jellemzik ma is, annak ellenére, hogy a jelenlegi rendszer már más modellbe sorolható.

Melyek az *igazságügyi modellnek megfelelő*, ma is létező sajátosságok?

– Az 1961. évi Btk. hatálybalépésével *megszűnt* a korosztály büntetőjogának *önállósága*, helyébe lépett a *viszonylagos önállósággal rendelkező fiatalkorúak büntetőjoga*. A fiatalkorúakra vonatkozó büntető anyagi jogi külön rendelkezéseket az 1961. évi Btk. egy fejezete, míg az eljárás szabályokat a büntetőeljárásról szóló 1962. évi 8. sz. tvr. tartalmazta. Erről a megoldásról a következő megállapítás szerepelt az 1961. évi V. tv. indokolásában: „A külön szabályok értelme és feladata nem a felnőttkorúakra vonatkozó anyagi büntetőjogtól való elszakadás, hanem az általános büntetőjogi szabályok maradéktalan érvényesítése azoknak a körülményeknek a figyelembevételével, amelyek a fiatalkorúak társadalmi helyzetét, értelmi-pszichikai sajátosságait jellemzik.” Ez az elvi alap az indokolás szerint „elejét veszi az olyan törekvéseknek, amelyek a fiatalkorúak bíróságát kizárólag pedagógiai fórummá változtatnák és a büntető eljárás elé olyan általános gyermek- és ifjúságvédelmi feladatokat állítanának, amelyeknek ellátása igazgatási szervek hatáskörébe tartozik... Ugyanakkor a Büntető Törvénykönyv-

⁴⁸ W. Heinz: Jugendstrafrechtsreform durch die Praxis; in: Bundesministerium der Justiz (Hrsg.): Jugendstrafrechtsreform durch die Praxis, Bonn, 1989. 13–44. o.

⁴⁹ Leng R.: Újraformálódó... (kézirat)

⁵⁰ A „Bouamar kontra Belgium” ügyben 1988-ban az Emberi Jogok Európai Bírósága azt állapította meg, hogy „a belga hatóságok nem hivatkozhatnak a „nevelési felügyelet” klauzulára, hogy igazolják egy gyermeknek börtönbeli magánzárkában történt elhelyezését.” Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 5. cikk 1. d. pontja ugyanis azt mondja ki: „Mindenkinek joga van a szabadságra és a személyi biztonságra. A személyt szabadságától csak az alábbi esetekben és törvényben meghatározott eljárással összhangban lehet megfosztani: ... a kiskorú fogva tartása törvényes rendelkezés alapján nevelési felügyelet céljából, vagy törvényes fogva tartás az illetékes hatóság elé állítása miatt;”; in: D. Gomien: Rövid útmutató az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez; Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központ, Bp., 1994. 23., 28. o.

⁵¹ F. Dünkel: Untersuchungshaft als Krisenmanagement? Daten und Fakten zur Praxis der Untersuchungshaft in den 90er Jahren; Neue Kriminalpolitik 1994/6. Heft 4. 20–29. o.

⁵² dJGG 68. § 4. p.

⁵³ A fiatalkorúak hazai büntető igazságszolgáltatási rendszerének fejlődéséről részletesen lásd: Lévai Miklós: A fiatalkorúak büntetőjogi felelősségének szabályozása Magyarországon. *Gyermek- és Ifjúságvédelem*, 1990. 4. 3–15. o.

ben történt szabályozás nem szünteti meg a fiatalkorúak különleges büntetőjogi kezelését.” (Az 1961. évi V. törvény 85. §-hoz fűzött miniszteri indokolás.)

– A „különleges kezelés” ezúttal is a nevelő intézkedések alkalmazásának lehetőségét jelentette, de most már nem csak a büntetések mellett kiegészítő jelleggel, mint a közvetlenül megelőző rendszerben. A törvény ugyanis előírta, hogy fiatalkorúval szemben *rendszerint nevelőintézkedést* (bírói megrovás, próbára bocsátás és javítóintézeti nevelés, továbbá a fogyatékos értelmű fiatal esetében: gyógyító nevelés) kell alkalmazni.

– *Fiatalkorúnak* a törvény értelmében a 14–18 év közötti elkövető minősült, tehát két évvel emelkedett a büntetőjogi felelősség alsó korhatára. Ennek hátterében alapvetően a jogrendszerünkön belüli konzisztencia megteremtésének szándékát találjuk (így például a polgári jogban a 18 éven aluliakon belül külön kategóriát alkotnak a 14–18 év közöttiek, az ún. korlátozottan cselekvőképesekek, továbbá, a nyolc osztályos általános iskolát jellemzően 14 éves korban fejezik be a gyermekek).

– A büntethetőségnek *továbbra sem volt és ma sem feltétele az értelmi-erkölcsi fejlettség*. A büntetendő cselekményt elkövetett gyermekkel a közigazgatás intézményrendszerébe tartozó gyámhatóság (jelenleg: gyámhivatal) foglalkozott, amely bírói kontroll nélkül alkalmazhatott ún. védő-óvó intézkedéseket (jelenleg: gyermekvédelmi gondoskodás körébe tartozó intézkedéseket).

Az 1961-es Büntető Törvénykönyvvel és az ahhoz kapcsolódó jogszabályokkal létrehozott rendszer egyértelművé tette, hogy a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatása „valódi” igazságszolgáltatás. Tovább lépést jelentett viszont a megelőző rendszerhez képest az, hogy lehetőséget teremtett a bíróságok számára büntetések helyett kevésbé restriktív szankciók alkalmazására, a nevelő intézkedések előtérbe helyezésére.

Ugyanebbe a modellbe soroljuk az ezt követő *hatályos rendszerünk eredeti változatát*, az 1978. évi IV. törvénnyel létrehozott és az ahhoz kapcsolódó büntetőeljárásí és büntetés-végrehajtási jogszabályokon alapuló fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatását. A jelenleg *hatályos Büntető Törvénykönyv eredeti*, 1979. július 1-jén hatályba lépett változata nem sokban különbözött ugyanis sem koncepcionálisan, sem az egyes rendelkezések tartalmát illetően a megelőzőtől. A *Btk. kodifikációja során* mindhárom bizottság – Munkabizottság, Kodifikációs Bizottság, Koordinációs Bizottság – azt az álláspontot képviselte, hogy „... a fiatalkorúak büntetőjogát a szó szoros értelemben vett büntetőjognak kell tekinteni... Mindez nem jelenti azt, hogy a fiatalkorúak büntető jogának nincsenek az általános büntetőjoghhoz képest sajátos vonásai, s hogy nem kell lehetőséget adni a fiatalkorúak ügyeinek „elterelésére. Ezek a sajátos vonások azonban csak a fiatalkorúak büntetőjogának viszonylagos önállóságát, a Btk. Általános Részének külön fejezetbe való elhelyezését alapozzák meg.”⁵⁴

Az 1961. évi V. törvény szerinti szabályozáshoz képest *eltérést* jelentett viszont, hogy az új kódex egyértelművé tette fiatalkorúak ügyeiben a szankció-alkalmazás során az *intézkedések elsőbbségét* a büntetésekkel szemben, valamint *megszüntette a gyógyító-nevelést*, mint önálló intézkedést.

Jelentős tartalmi változást, sőt *modellváltást* eredményezett azonban a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási

rendszerében a Büntető Törvénykönyv, a Büntetőeljárásí törvény és a büntetés-végrehajtási jogszabályok vonatkozó részeinek az 1995. évi *XLI. törvénnyel* történt módosítása. A módosítás célja a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerének a *Gyermek Jogairól szóló 1989. évi ENSZ Egyezményében foglaltakhoz igazítása* és annak révén a korábbihoz képest differenciáltabb, humánusabb, a speciális prevenció és a fiatalkorú bűnelkövetők integrációját hatékonyabban szolgáló szabályozás kialakítása volt.

Az 1995. szeptember 1-jén hatályba lépett rendelkezések közül véleményünk szerint elsősorban a következők miatt indokolt *modellváltásnak* tekinteni az 1995. évi reformot:

– Törvényi előírassá vált, hogy a fiatalkorúak ügyeiben a *szabadságvonással járó intézkedés vagy büntetés csak „végső eszköz”* lehet [Btk. 108. § (3)].

– A bírósági útról való elterelés lehetőségének bővítése a *vádemelés elhalasztása* intézményének bevezetése révén (Be. 303/A. §).

– Fiatalkorút az általános feltételekhez képest kizárólag akkor lehet *letartóztatni*, ha ezt a bűncselekmény „különös tárgyi súlya” indokolja. Az előzetes letartóztatást a büntetés-végrehajtási intézet és a rendőrségi fogda mellett *javítóintézetben is* végre lehet hajtani. Az előzetes fogva tartás teljes idejét pedig nem csak a kiszabott szabadságvesztésbe, hanem az elrendelt javítóintézeti nevelésbe is *be kell számítani* (Be. 302. §, Btk. 120/B. §).

– Az utóbbi módosítás azzal a szinten új rendelkezéssel függ össze, hogy a *javítóintézeti nevelés* korábban relatíve határozatlan tartamú volt, ma viszont határozott tartamú [1–3 évig terjedhet, tartamát a bíróság határozza meg: Btk. 118. § (2)].

A fiatalkorúak *jelenlegi büntető igazságszolgáltatási rendszere* azonban az 1995. évi módosítás nyomán sem önálló, hanem változatlanul része az egységes büntető igazságszolgáltatásnak, azaz továbbra is *viszonylagos önállóság* jellemzi. Tartalmi szempontból viszont a „*más elbánás*” *markánsabban érvényesülhet*, mint korábban, ezért is minősítjük az 1995-ös reformot *modellváltásnak*.

VI. Javaslatok a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerének reformjára vonatkozóan

Az előzőekben vizsgált tényezők alapján *javaslataink kiindulópontja*: a fiatalkorúak jelenlegi hazai büntető igazságszolgáltatási rendszere, és ezen belül a büntető anyagi jogi rendelkezések *alapvetően megfelelnek* az 1989. évi ENSZ egyezményben foglaltaknak; ugyanakkor a „*más elbánás*” tartalma, minősége szempontjából a rendszer – figyelemmel egyéb ENSZ dokumentumok, így különösen a Pekingi Szabályok követelményeire és a nyugat-európai jellemzőkre, különös tekintettel Németország és Ausztria megoldásaira⁵⁵ – *fejlesztésre szorul*. A fejlesztés során egy-

⁵⁵ Szintén terjedelmi korlátok miatt nem részleteztük a német és az osztrák rendszerrel kapcsolatos kutatási eredményeinket. Itt csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy úgy mindkét ország fiatalkorúakra vonatkozó büntető igazságszolgáltatási rendszere lényegében ugyanabba a modellbe sorolható, mint hazánké, azaz a jóléti elemeket tartalmazó módosított igazságügyi modellbe. Amíg azonban Németország és Ausztria esetében a modell szinte valamennyi jellemzője megtalálható a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerével kapcsolatos jogszabályokban, a jogalkalmazás és végrehajtás területén pedig megvannak a rendszer működési elveinek érvényesítéséhez és a beavatkozás alapvető céljának (nevelés) megvalósításához szükséges intézményi és személyi feltételek, addig a hazai rendszerről nem mondható el. Egyébként úgy Németországban, mint Ausztriában egy törvény tartalmazza a fiatalkorúakra vonatkozó büntető anyagi, eljárásjogi és végrehajtási szabályokat. Németországban ez a többször módosított 1953. augusztus 4-i Jugendgerichtsgesetz (dJGG), Ausztriában pedig az ugyancsak többször módosított Jugendgerichtsgesetz (öJGG).

⁵⁴ Az 1978. évi IV. törvény (Btk.) előkészítése. VI. kötet. Szerk.: László Jenő. Budapest: IM Tudományos és Tájékoztatósi Főosztály, 1986. 332–334. o.

szere kell érvényesíteni a *speciális prevenció*, a *jogbiztonság* és a *társadalom védelmének* szempontjait. Még mindig az általánosság szintjén maradva, ez egy olyan jövőbeni rendszert jelentene, amelyben a büntetőjogi (anyagi, eljárásjogi és végrehajtási) eszközöket, intézményeket kizárólag bűncselekményt elkövetett fiatalokkal szemben lehet alkalmazni, pusztán a veszélyeztetettség, a bűnelkövetéssel kapcsolatos kockázati tényezők jelenléte nem alapozza meg a büntetőjogi beavatkozást, illetve a bűncselekmény elkövetőjével szemben csak a büntető jogszabályokban meghatározott szankciók, eljárási cselekmények foganatosíthatók. A rendszer működésében azonban a jelenlegihez képest jobban kellene érvényesülnie a „más elbánásra” lehetőséget teremtő értékeknek, törekvéseknek, így a nevelési eszmének, a speciális prevenciónak, a nemcsak a tethöz, de a fiatalok személyi körülményeihez is igazodó arányos szankció elvének, a stigmatizálás elkerülését szolgáló és a differenciálásra lehetőséget teremtő megoldásoknak.

Összegezve az előzőeket: a jelenlegi modell (az igazságügyi modell módosított formája) keretei közötti reformot tartunk indokoltnak, amelynek eredménye egy, a jogbiztonság követelményére figyelemmel kialakított intézményrendszer, amely egyaránt képes ellátni a fiatalok bűnelkövetők reszocializációját szolgáló bizonyos nevelési és szociális funkciókat, és a társadalom védelmét. A *fiatalok büntetőjoga különállásának erősítését* hirdető büntetőjog-tudományi irányzat tanaival értünk tehát egyet, azzal a kiegészítéssel, hogy a „más elbánásra” lehetőséget biztosító rendelkezések közé célszerű beiktatni a kárhelyreállító igazságszolgáltatás bizonyos intézményeit.

Nyugat-Európa számos országában – például Ausztriában és Németországban – lényegében a reform javasolt tartalmának megfelelő a fiatalok büntető igazságszolgáltatási rendszere. Ráadásul az érintett korosztály kriminalitásának mai hazai sajátosságai markánsan nem különböznek az említett államokbeli gyermek- és fiatalok bűnözés utóbbi húsz év alatti jellegzetességeitől.

Álláspontunk szerint a „más elbánás” tartalmi követelményei a jelenlegi helyzethez képest akkor érvényesülhetnek jobban, ha a fiatalok hazai büntetőjoga nem csupán viszonylag, hanem *valóban önálló* lesz.

Az önállóság alatt azt értjük, hogy a „más elbánásra” lehetőséget teremtő anyagi jogi, eljárásjogi és végrehajtási szabályok nem az adott kódex egy-egy fejezetében, hanem egyetlen jogszabályban – az új Büntető Törvénykönyv kodifikációjával párhuzamosan megalkotandó – *fiatalok büntető igazságszolgáltatási törvényében* szerepelnének.

A továbbiakban a *büntető anyagi jog* körébe tartozó egyes intézményekkel kapcsolatos javaslatainkat vázoljuk és csupán a vonatkozó intézménnyel összefüggő büntető eljárásjogi és végrehajtási jogi kérdésekre térünk ki.

1. A büntetőjogi felelősség alsó korhatára, a fiatalok felső korhatára; fiatal felnőttkor

A büntetőjogi felelősség *alsó korhatáraként* a jelenlegi, *elkövetéskori 14. életév fenntartását* tartjuk indokoltnak. A 2. sz. táblázatból, illetve a tanulmány IV. részének 2. pontjából megállapítható, hogy az európai országok jelentős részében is a 14. életév (pl. Ausztriában és Németországban) vagy attól magasabb életkor a büntetőjogi vétőképesség alsó korhatára, illetve, hogy több országban az elmúlt években emelték ezt a korhatárt. Az alsó korhatár leszállítása kivételes jelenség.

Hazánkban is van azonban olyan nézet, amely szerint – elsősorban a gyermekkori kriminalitás alakulására hivat-

kozva – indokolt lenne a büntetőjogi vétőképesség alsó korhatárának leszállítása.⁵⁶ A gyermekkori kriminalitás emelkedésének, amint erre az életkorral kapcsolatos 2. sz. táblázatból is következtethetünk, viszont nem szükségképpen velejárója a büntetőjogi vétőképesség alsó korhatárának csökkentése. Ráadásul a *Gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény* [lásd: a törvény Harmadik részét (Gyermekvédelmi gondoskodás), így különösen a 69. § (1) bek. c) pontját] alapján nem feltétlenül marad jogkövetkezmény nélkül, ha egy 14. életévét be nem töltött gyermek büntetendő cselekményt követ el. Ezzel összefüggésben megemlítjük, hogy az 1908. évi Büntető Novella indokolása a gyermekvédelmi rendszer korabeli fejletlenségére hivatkozva tartotta szükségtelemnek az alsó korhatár 12. életévről 14. évre való felemelését.⁵⁷

Az előzőekre és a *büntetőjog „végső eszköz”* jellegére figyelemmel a 14. éven aluli gyermekek büntetendő cselekményeinek visszaszorítása, és az érintettek speciális prevenciója érdekében a *büntetőjogi felelősség alsó korhatárának leszállítása helyett a gyermekvédelmi intézményrendszer ezen a területen történő továbbfejlesztését* tartjuk indokoltnak. A fiatalok büntetőjogának reformjával párhuzamosan szükséges tehát elvégezni az 1997. évi XXXI. törvény vonatkozó rendelkezéseinek felülvizsgálatát.

A fiatalok jelenlegi *felső határának*, a 18. életévnek a megváltoztatását sem javasoljuk. Megfontolandónak tartjuk viszont a fiatalokra vonatkozó rendelkezések kiterjesztését a „*fiatal felnőtt*” elkövetőkre. Az ezzel kapcsolatos lehetséges megoldások:

A) Valamennyi „*fiatal felnőtt*” elkövetőre törvényi szinten kiterjeszteni a fiatalokra vonatkozó rendelkezéseket.

B) A törvényben meghatározott ismérvek alapján az ügyész vagy a bíró döntene arról, hogy a konkrét ügyben az általános vagy a fiatalokra érvényes szabályok szerint járjanak el. [Lényegében a német JGG 105. § (1) bek.-nek megfelelő megoldás.]

C) Az enyhébb súlyú bűncselekmények (pl. kizárólag vétségek vagy az ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmények, vagy az ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő nem erőszakos bűncselekmények) visszaesőnek nem minősülő fiatal fel-

⁵⁶ Különösen markáns álláspontot képvisel az alsó korhatárral kapcsolatban *Vavró István*, aki egy interjúban a kérdéskörrel kapcsolatban a következőket mondta: „...1962. július 1-jéig tizenkét év volt a felelősségre vonás alsó korhatára. Ekkor a korhatárt tizenévre emelték fel. Vagyis, ha ez ma újra tizenkét év lenne, akkor nem lesz állításról, hanem az eredeti állapot visszaállításáról beszélhetnénk. A mai gyerekek egyébként korábban lesznek biológiaiailag érettek, bár azt nem mondanám, hogy szellemileg is. A jelenlegi korhatárral egyébként egy jelentős korcsoportnál kizárják a felelősségre vonás lehetőségét. Azzal, hogy a tizennegyedik életévben húzták meg az alsó korhatárt, egy sor probléma megoldását megnehezítették. Azért tartanám helyesnek az alsó korhatár tizenkét, vagy akár tíz évben való megvonását, mert egy nevelési, igazgatási, adminisztratív rendszer kiépítésével talán elejét lehetne venni annak, hogy később büntetőjogi szankciókat kelljen alkalmazni. Az alacsonyabban megvont korhatár segítségével „ketté lehetne vágni” a büntetőjog fiatalokra vonatkozó szabályait, tíztől-tizenévre, illetve tizennegyedtől-tizennyolc éves korig terjedő szakaszra lehetne osztani. Az előbbi korcsoportba tartozókra vonatkozóan lehetne kiépíteni a már említett nevelőjelleget rendszert, méghozzá az önkormányzatok, iskolák, nevelőintézetek részvételével. Így nem kellene rögtön büntetőjelleget intézkedést alkalmazni a fiatalokkal szemben.” Együtt kell-e élni a bűnözéssel? Beszélgetés *Vavró István* címzetes egyetemi tanárral. Az interjút készítette: *Pogonyi Lajos*. Kritika, 2000. június. 8–10. o., 9–10. o.

⁵⁷ „Minthogy hazánkban a közigazgatási és társadalmi gyermekvédelem még kevésbé fejlett, a büntető bíró pedig a javaslat szerint a fiatalok érdekében a legmesszebb menő intézkedéseket teheti, a büntetőjogi beszámítás tekintetében a Btk.-ban foglalt alsó korhatár felemelésére különösebb szükség nem forog fenn.” Magyar Törvénytár: 1908. évi törvények: Második kötet. Id. m. 855. o.

nőtt elkövetőire kiterjeszteni – a feltételek törvényben történő meghatározásával – a fiatalkorúakra irányadó rendelkezések alkalmazásának lehetőségét.

Mi, a C) pontbeli megoldást javasoljuk. A „fiatal felnőtt” elkövetői korcsoport esetleges törvényi bevezetése esetén ugyancsak indokolt összehangolni a „Gyermekevédelmi törvény” és az adott büntető jogszabály vonatkozó rendelkezését. [A hivatkozott törvény 5. § c) pontja szerint „fiatal felnőtt” „az a nagykorú személy, aki a 24. életévét nem töltötte be.”]

2. Az értelmi-erkölcsi fejlettség, mint felelősségi kritérium

Részben ENSZ követelmény szabály (Pekingi Szabályok: 4.1. sz.), részben pedig számos országban jogi előírás, hogy fiatalkorú bűncselekményének elbírálása során figyelemmel kell lenni az elkövető értelmi, erkölcsi, szellemi érettségére. A fiatalkorúak önálló büntetőjogi felelőségi rendszerének kialakítása során tehát célszerű megvizsgálni, hogy az életkor és a beszámítási képesség mellett az „értelmi-erkölcsi fejlettség” szerepeljen-e további felelősségi kritériumként. Az ezzel kapcsolatos állásfoglalás függ a bűncselekmény-fogalom tartalmától, a „kóros elmeállapot” büntetőjogi fogalmától. (A cselekmény társadalomra veszélyességében való tévedés címén ma is büntethetőségi akadály lehet a kóros elmeállapotnak még nem minősülő kellő értelmi-erkölcsi fejlettség hiánya.⁵⁸)

Figyelemmel valamennyi előzőleg említett tényezőre, a kodifikáció során feltétlenül megvizsgálandó kérdésnek tarjuk a szóban forgó *feltétel beiktatásának* szükségességét a fiatalkorú büntetőjogi felelősségi rendszerébe.

A magunk részéről osztjuk azoknak a hazai szakembereknek a nézetét, akik az értelmi-erkölcsi fejlettség felelősségi feltételként bevezetése mellett érveltek, illetve érvelnek.⁵⁹ A feltétel bevezetése révén ugyanis a jogalkalmazás során a jelenlegitől nagyobb lehetőség lenne az egyéniesítésre, a differenciált elbírálásra, különös tekintettel azoknak a fiatalkorúaknak az ügyeiben, akik a mai szakértői minősítések szerint pszeudodebilisnek, közép súlyos gyengeelméjűnek vagy ezekhez hasonló elmeállapotúnak minősülnek. Az értelmi-erkölcsi fejlettség felelősségi kritériumkénti szerepeltetése esetén azonban rendelkezni kell arról, hogy *hiánya milyen büntethetőségi akadályt jelent*, továbbá, az értelmi-erkölcsi fejlettséggel nem rendelkező fiatalkorúval szemben alkalmazható *esetleges jogkövetkezményekről* (pl. gyermekvédelmi intézkedés).

3. A jogkövetkezmenyi rendszer; elterelési lehetőségek és a kárhelyreállító („restoratív”) igazságszolgáltatás intézményei

A jogkövetkezmenyi rendszer kialakítása során a hangsúlyt részben az ún. *alternatív, szabadságelvonással nem járó* és ezen belül a közösségi alapú *szankciók körének bővítésére*, részben pedig az *elterelési lehetőségek szélesítésére* és ennek révén a *kárhelyreállító igazságszolgáltatás egyes intézményeinek bevezetésére* kellene helyezni.

Az új jogkövetkezmenyi rendszer létrehozása során megfelelő kiindulási alapot jelenthetnek a Btk. 108. §-ban, a büntetés vagy intézkedés céljára vonatkozó meghatározás és a szankciók két típusának alkalmazási sorrendjével kapcsolatos előírások. Ezen túl azonban indokolt lenne a

bűncselekmény tárgyi súlya, az elkövető személyi társadalomra veszélyessége és életkora alapján differenciáltabb szankció alkalmazásra, illetve markánsabb egyéniesítésre lehetőséget biztosítani, valamint a szankció alkalmazás területén nagyobb figyelmet szentelni az áldozat, a megsértett közösség érdekeire és a jóvátétel szempontjára.

Az előzőek alapján a fiatalkorúak jövőbeni büntetőjogi jogkövetkezmenyi rendszerére vonatkozó *javaslatunk* a következő (*dőlt betűvel jelezzük a hatályos Btk.-ban nem szereplő jogkövetkezmenyeket*):

A) Szabadságelvonással nem járó nevelő-intézkedések:

- Megrovás
- *Próbára bocsátás pártfogó felügyelet nélkül*
- *Próbára bocsátás pártfogó felügyelettel*
- *Pártfogó felügyelet kizárólag kapcsolattartási kötelezettség előírásával*
- *Pártfogó felügyelet kapcsolattartási és egyéb kötelezettség(ek) előírásával*
- *Közösségi munka/szolgálat*
- *Kárjóvátételre kötelezés*

B) Szabadságelvonással járó intézkedések:

- *Fegyelmező intézkedés (pl. iskolai elzárás, esti/éjszakai, illetve hétvégi „kijárási tilalom”)*
- *Egész napos javító-nevelő foglalkozáson való részvétel*
- *Fiatalkorúak javító-nevelő otthona (legfeljebb 1 év időtartamra, hét közbeni otthonban tartózkodással és hétvégi, valamint ünnepekre való eltávozás biztosításával)*
- *Javítóintézeti nevelés*
- *Kényszergyógykezelés*
- *Kényszergyógyítás*

C) Egyéb intézkedés:

- *Elkobzás*

D) Szabadságelvonással nem járó büntetések:

- *Pénzbüntetés*
- *Közérdekű munka*
- *Felfüggesztett szabadságvesztés pártfogó felügyelettel*
- *Járművezetői jogosítvány megszerzésének meghatározott időre (pl. a nagykorúság eléréseig, a fiatal felnőtt kor felső határáig) szóló tilalma (önállóan is alkalmazható lenne)*
- *Közügyektől eltiltás*
- *Foglalkozástól eltiltás (önálló alkalmazás lehetőségének korlátozása nélkül)*
- *Járművezetéstől eltiltás (önálló alkalmazás lehetőségének korlátozása nélkül)*
- *Kitiltás*
- *Kiutasítás*
- *Pénzmellékbüntetés*

E) Szabadságelvonással járó büntetés:

- *Végrehajtandó szabadságvesztés*

A már említett egyéniesítés és differenciálás érdekében célszerű lenne a büntetéskiszabás/szankció alkalmazás tekintetében a *bíró számára a jelenlegitől nagyobb döntési szabadságot* biztosítani. Így például szükségtelennek tartjuk a közepmértékű büntetésre vonatkozó rendelkezés [Btk. 83. § (2) bek.] fiatalkorúak esetében való alkalmazását, és felső határ kijelölését a szabadságvesztés végrehajtásának próbaidőre való felfüggesztésénél [Btk. 89. § (1) és (2) bek.]. Javasoljuk továbbá, hogy törvény rögzítse: a bűncselekmény elkövetésekor *tizenhatodik életévét be nem töltött fiatalkorúval szemben végrehajtandó szabadságvesztés* csak

⁵⁸ Lásd erről: Nagy Ferenc–Tokaji Géza: A Magyar Büntetőjog Általános Része. Budapest: Korona Kiadó, 1998. 169. o.

⁵⁹ Lásd például: Tokaji Géza: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984. 140. o.

súlyos, szándékos bűncselekmény (pl. ha a bűncselekmény legalább öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő) elkövetése miatt szabható ki, illetve ha az elkövető visszaeső.

Az *elterelési lehetőségek bővítése* érdekében javasoljuk a *vádemelés elhalasztása* (Be. 303/A. §) intézmény alkalmazási feltételének módosítását úgy, hogy csak a 10–15 évig vagy életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt indult eljárásban legyen kizárt az eljárási cselekmény alkalmazása.

Megfontolandónak tartjuk továbbá, hogy fiatalkorú ügyében a nyomozást, és a tárgyalás megkezdése után az *eljárást* a következő esetekben is *fel lehessen függeszteni*:

- a fiatalkorú helyes irányú fejlődése érdekében a hatóság pártfogó felügyelet elrendelése keretében, határidő megjelölésével kötelezettség teljesítését írja elő (pl. a függőnek nem minősülő kábítószer-fogyasztó felvilágosító előadás-sorozaton vegyen részt, képzés megszerzésének előírása),

- amennyiben az elkövető és a sértett közötti mediácóra kerül sor,

- ha az elkövető vállalja a kárjótételt.

A meglévő és a javasolt elterelési lehetőségek persze csak akkor töltik be nevelési, reszocializációs funkciójukat, ha egyidejűleg biztosított, hogy az érintett fiatalkorúak részt vesznek helyes irányú fejlődésüket, integrációjukat szolgáló képzési és egyéb (pl. életvezetési) programokban. Azaz, ha nem csupán „a valahonnan”, hanem „a valahová” való elterelés valósul meg.

A *kárhelyreállító („restoratív”) igazságszolgáltatás* bizonyos intézményeinek (tettes–sértett közötti egyezség, kárjótétel) bevezetésére tehát alapvetően az elterelési lehetőségek keretében látunk lehetőséget. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy ezeket az intézményeket a fiatalkorúak büntetőjogában érvényesülő *büntethetőséget megszüntető okokként* kellene a törvényben szerepeltetni.

4. A pártfogó felügyelet szerepe; a gyermek- és ifjúságvédelmi intézményrendszer és a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatása közötti kapcsolat

A fiatalkorúak büntetőjogában, illetve büntető igazságszolgáltatási rendszerében véleményünk szerint nincs szükség speciális, kizárólag a fiatalkorúak elleni büntetőeljárásban közreműködő új intézmény, hatóság vagy szolgálat létesítésére. Elegendőnek, ugyanakkor nélkülözhetetlennek tarjuk viszont a *pártfogói szolgálat szerepének növelését, és az intézményrendszer fejlesztését*. A fiatalkorúak nevelését, integrációját szolgáló diverziós programok szervezésében, a büntetések, illetve intézkedések végrehajtása és az utógondozás során meghatározó szerepet kellene biztosítani a pártfogó felügyelőknek. Nemcsak a felsorolt területeken lenne indokolt azonban

több cselekvési lehetőséget biztosítani a pártfogóknak, hanem a büntető igazságszolgáltatás egyes fázisában vissza kellene kapniuk mindazokat a feladatokat, amelyek teljesítése céljából egykor létrejött az intézmény. Ezek a feladatok pedig a következők: a pártfogó a nyomozási szakaszban egyfajta „előgondozást” végez, valamint környezettanulmányt készít és ezzel hozzájárul a személyi körülményekhez is igazodó büntetőjogi beavatkozás, illetve szankció megválasztásához, a végrehajtási szakaszban pedig utógondozó munkájával segíti a fiatalkorú integrációját. Egyúttal a pártfogói hálózat biztosíthatja a megfelelő szakmai kapcsolatot és kooperációt a gyermek- és ifjúságvédelmi intézményrendszer és a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának egyéb intézményei között.

Bár új intézmény létrehozását nem tartjuk indokoltnak a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásán belül, azonban úgy véljük, hogy az általunk javasolt tartalmú „más elbánás” megvalósulásának elengedhetetlen feltétele, hogy a *fiatalkorúakkal megfelelő szakismerettel rendelkezők foglalkozzanak*. A Be. 294. §-hoz fűzött magyarázat szerint a „fiatalkorúak ügyeinek intézése speciális felkészültséget igényel a hatóság tagjaitól... Ennek a speciális felkészültségnek vagy alkalmasságnak – a magától értetődően szükséges jogi tudáson kívül – több összetevője van: kellő elméleti tájékozottság az ifjúság megismeréséhez, alakításához és neveléséhez segítséget nyújtó tudományokban (pszichológia, pedagógia, szociológia stb.), megfelelő elméleti felkészültség és gyakorlati tapasztalatok a fiatalkorúak bűnözése elleni küzdelemben, s az eredményes gyermek- és ifjúságvédelmi munkához szükséges emberi tulajdonságok és élettapasztalat.”⁶⁰

Az idézett szöveg publikálása óta lassan húsz év telt el, de még ma sincs jogszabályi garanciája annak, hogy a magyarázat hivatkozott részében szereplő elvárások megvalósuljanak. Éppen ezért a kodifikáció során feltétlenül *jogszabályban kellene rögzíteni azokat a szakmai követelményeket* (pl. speciális szakvizsga, posztgraduális képzés előírása), amelyek teljesítése szükséges ahhoz, hogy az egyes hatóságok tagjai fiatalkorúak ügyeivel foglalkozzanak.

VII. Zárómegjegyzés

A fiatalkorúak büntetőjogának hivatkozott „előfutár” szerepére tekintettel véleményünk szerint megfontolandó, hogy úgy a Büntető Törvénykönyv kodifikációját, mint az általunk szorgalmazott fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének előkészítését megelőzően, a fiatalkorúak jogkövetkezmenyi rendszerében és az elterelési lehetőségek területén *kísérletképpen bevezessünk* a maihoz képest teljesebb „más elbánásra” lehetőséget biztosító intézményeket, megoldásokat.

⁶⁰ A büntetőeljárás törvény magyarázata. II. kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982. 936. o.

Dr. Berkes György

FELELŐSSÉG A CSEKÉLY SÚLYÚ BŰNCSELEKMÉNYEKÉRT AZ ÚJ BTK. SZERINT

A büntetőjogi kodifikációs bizottság úgy foglalt állást, hogy az új Btk. csak „formális” meghatározást adjon a bűncselekményről, vagyis annak fogalmi ismérvei közül hagyja el a társadalomra veszélyességet. (*Büntetőjogi kodifikáció 2001/1. szám, 33. old.*) Úgy döntött továbbá, hogy a csekély súlyú cselekmények büntetőjogi megítélésére később tér vissza. Ezzel a fontos kérdéssel kapcsolatban teszek néhány javaslatot.

A bűncselekmény törvényi meghatározásának módosulása (a társadalomra veszélyesség ismérvének elhagyása) lényegesen befolyásolja a most tárgyalandó kodi-fikációs részletkérdés szabályozását. Ez a jelentős változás arra késztet, hogy *de lege ferenda* felülvizsgáljam, korábbi álláspontomat, amely szerint kivételesen előfordulhat, hogy a tényállásszerű cselekmény nem sérti vagy veszélyezteti a védett jogi tárgyat, és ezért nem bűncselekmény. (*Dr. Berkes György: A társadalomra veszélyesség hiányának büntetőjogi értékelése; Magyar Jog, 1999. évi 12. szám, 730–731. old.*)

1. A csekély súlyú cselekmény

A hatályos Btk. 83. §-ának (1) bekezdése szerint a büntetést – egyebek között – a bűncselekmény *társadalomra veszélyességének fokához* igazodva kell kiszabni. Hasonló értelemben használja a bírói gyakorlat „a bűncselekmény tárgyi súlya” kifejezést is. A magam részéről ezek helyett *de lege ferenda* „a cselekmény súlya” kifejezést javaslom. Ha a „társadalomra veszélyesség” nem szerepel a bűncselekmény meghatározásában, az elhagyása itt is magától értetődik. A (konkrét) cselekmény „tárgyi súlya” pedig azért nem lenne pontos, mert a cselekménynek nemcsak tárgyi, hanem szubjektív elemei is vannak, és ez utóbbiak is befolyásolják a súlyát.

Emellett szükségesnek tartom, hogy az új Btk. csekély súlyú cselekmény, illetve „elenyészően csekély súlyú” cselekmény között is különbséget tegyen, és ez a különbség részben eltérő jogkövetkezményekkel párosuljon.

2. Dogmatikai előkérdések

A büntetőjogi dogmatikában ma többséginek tekinthető felfogás szerint a bűncselekmény tényállásszerű, jogellenes és bűnös cselekmény. Ennek a „háromszintű” tudományos bűncselekmény-fogalomnak az elemei egymásra épülnek, de az egyes elemek tartalma és egymáshoz való viszonya még több tekintetben vitás. A törvényhozó álláspontja az alapvető dogmatikai kérdésekben rendszerint nem jelenik meg kifejezetten a törvény szö-

vegében, de a gyakorlatot segíti, ha a miniszteri indoklás utal egy-egy jogintézmény, rendelkezés dogmatikai alapjaira.

Azt vizsgáljuk tehát, hogy a társadalomra veszélyesség ismérvének elhagyása a bűncselekmény törvényi meghatározásából hogyan befolyásolja a csekély súlyú cselekményért való felelősség szabályozását. A büntetőjogi dogmatika a törvényi tényállás többféle, szűkebb és tágabb fogalmát különbözteti meg. A számunkra éppen jelentős, szűkebb értelemben vett törvényi tényállás egy-egy olyan magatartástípus összes ismérveit határozza meg, amely a Btk. szerint tiltott és büntetendő.

A törvényi tényállást megvalósító konkrét cselekmény: a tényállásszerű cselekmény sérti vagy veszélyezteti a meghatározott jogi tárgy védelmére a büntetőjogi normában előírt tilalmat vagy parancsot. A tényállásszerű cselekmény általában jogellenes is, kivéve, ha a törvényben meghatározott (valamint a törvényben nem szereplő, de a tudomány és a gyakorlat által elismert okok) a jogellenességét kizárják. Mindez következik abból a véleményem szerint is helyes felfogásból, amely szerint a törvényi tényállás egy rendszerint jogtárgysértő vagy veszélyeztető és ezért (büntető) jogellenes magatartástípust ír le. Tehát nem semleges, „értékmentes” leírásról van szó.

A törvényi tényállásnak formálisan, mindenekelőtt a nyelvtani értelmezés szabályai szerint megfelelő magatartástípus, illetve konkrét cselekmény azonban nem minden esetben sérti vagy veszélyezteti a büntetőjogi norma által védett jogi tárgyat. S ha nem, akkor nem tekinthető a büntetőjogi normába ütközőnek.

Ha pl. az ügyének elintézésével elégedett fél utólag egy virágcsokrot vagy egy tábla csokoládét ad egy kisbeosztású adminisztrátornak (aki egyébként hivatalos személy), az ilyen „előny” adása vagy elfogadása az ügyintéző működésével kapcsolatban van ugyan, de nem sérti vagy veszélyezteti a közélet tisztasága ellen bűncselekmények jogi tárgyát. Ezért nem is tekinthető tényállásszerűnek. Persze a tényállásszerűség hiányának megállapítása nem mindig egyszerű, és lehetnek vitatható határesetek.

3. A csekély súlyú cselekményért való felelősség szabályozásáról általában

A 2. pontban kifejtettek vonatkoznak a csekély súlyú cselekményre is. Ha tehát az ilyen cselekmény tényállásszerű, akkor jogellenes is, az említett kivételekkel. Más lenne a helyzet, ha a törvény kifejezetten úgy rendelkezne, hogy az ilyen cselekmény (vagy legalábbis az elenyészően csekély súlyú cselekmény) nem jogellenes. De ilyen szabály felvételét az új Btk.-ba nem tartom indokoltnak. Ha ugyanis az elenyészően csekély súlyú cselekmény a

kifejtetteknek megfelelő értelemben tényállásszerű, bizonyos mértékű jogellenesség feltétlenül jellemzi. Ezért a cselekmény elenyészően csekély súlya nem tekinthető ellentmondás nélkül olyan jogellenességet kizáró oknak, mint a jogos védelem, a végszükség stb.

A cselekmény csekély vagy elenyészően csekély súlya nem sorolható a bűnösséget kizáró okok közé sem. Mert igaz ugyan, hogy a csekély súlyú cselekmény elkövetőjénél a bűnösség foka is gyakran kisebb (nem mindig), de a bűnösség teljes hiánya bármilyen súlyú cselekménynél lehetséges. Tehát a bűnösséget kizáró okokról általános (bármilyen súlyú cselekményre vonatkozó) szabállyal kell rendelkezni.

Végül is a cselekmény csekély súlyát a büntethetőséget akadályozó egyéb okként kellene szabályozni. A tényállásszerű és jogellenes cselekmény, illetve bűncselekmény (ha az elkövető bűnössége is megállapítható, de annak foka kisebb) miatt büntetőpolitikailag nem szükséges a felelősségre vonás, azaz az eljárás lefolytatása és a büntetés kiszabása. Ez azért sem célszerű, mert a hatóságokra az eredménnyel arányban nem álló munkaterhet hárítana.

4. A csekély súlyú cselekményért való felelősség büntető anyagi jogi szabályozásának részleteiről

Az erről szóló rendelkezéseket a büntetés enyhítésének szabályai (a hatályos Btk. 87. §-a) után kellene elhelyezni. Az új Btk.-ba felveendő rendelkezések lényege a következő lenne.

a) Ha a cselekmény az elkövetéskor elenyészően csekély súlyú, az elkövetővel szemben büntetést nem, az intézkedések közül pedig csak elkobzást (illetve elvileg vagyonelkobzást is, amely immár szintén intézkedés) lehetne alkalmazni.

A megrovás kötelező alkalmazását nem tartom indokoltnak előírni, mert ez korlátozná az egyéniesítést, és az eljárásjogban is nehézséget okozna (lásd a következő pontban).

b) Ugyanez lenne a szabály, ha a cselekmény az elbírálás időpontjára válna elenyészően csekély súlyúvá.

c) Ha a cselekmény az elkövetéskor csekély súlyú, és az elkövető bűnösségének foka kisebb, az a) pont szabálya irányadó, de a megrovás alkalmazása kötelező lenne.

d) A c) pont szerinti szabály irányadó, a cselekmény súlya az elbírálás időpontjára válik csekély súlyúvá, és az elkövető megbüntetése már nem indokolt.

e) Megfontolandó, hogy a törvény az adott bűncselekménytípus absztrakt súlyára – a törvényi büntetési tétel nagyságára – figyelemmel kizárja a cselekmény elenyészően csekély, illetve csekély súlyának megállapíthatóságát. Ha ez a korlátozás szükségesnek látszik, a jelenlegi büntetési tételeket alapul véve a nyolcévű – szigorúbb álláspont szerint – az ötévi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetéssel fenyegetett cselekményre nézve az ismertett rendelkezéseket nem lehetne alkalmazni.

5. A csekély súlyú cselekmény elbírálásának eljárási szabályai

[Az anyagban az új Be. (a 2002: I. törvénnyel módosított 1998: XIX. tv.) rendelkezéseit veszem alapul.]

a) Ha a cselekmény súlya elenyészően csekély, az ügyész a feljelentést a nyomozás elrendelése nélkül elutasíthatja (Be. 174. §). Jogosult arra is, hogy megrovást alkalmazzon [Be. 174. § (5) bek.], de akkor is elutasíthatja a feljelentést, ha a tettes ismeretlen.

b) Az ügyész a nyomozást megszünteti, ha a cselekmény utólag válik elenyészően csekély súlyúvá. Ilyenkor is alkalmazhat megrovást. Erről a Be. 190–191. §-ában kellene rendelkezni.

c) Ha a cselekmény az elkövetéskor csekély súlyú, és az elkövető bűnösségének a foka kisebb, a b) pont szabálya irányadó, de a megrovás alkalmazása kötelező lenne. Ugyanez a szabály érvényesülne, ha a cselekmény súlya az elbírálás időpontjára válik csekély súlyúvá, de a bírósági eljárás és a terhelt megbüntetése nem indokolt.

d) Tehát ezekben az esetekben az ügyész, az opportunitás elvével összhangban, nem folytatja le a nyomozást, illetve nem emel vádat, hanem „eltereli” az ügyet. Ez a terheltre nem sérelmes, ha megrovás alkalmazása esetén az eljárás folytatását kérheti.

Az ügy ilyen elbírálása nem csorbítja a sértett jogait sem, mert a Be. 199. §-ának (2) bekezdése értelmében a nyomozás megszüntetése esetén pótmagánvádlóként felléphet.

Magánvádas ügyben a magánvádló a bírósági eljárásban sérelmezheti a büntetés kiszabásának a mellőzését.

e) Ha eljárás nem indul, vagy azt megszüntették, az elkobzás (vagyonelkobzás) alkalmazása érdekében tárgyi eljárást lehet lefolytatni (Be. 569. §).

Dr. Madácsi Imre

A BŰNHALMAZAT ÉS AZ ÜZLETSZERŰSÉG PROBLEMATIKÁJA

A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (a továbbiakban: Btk.) hatályba lépése óta eltelt időszakban az alapvető társadalmi viszonyok megváltoztatásával egyidejűleg a bűnözésben is negatív irányú mennyiségi és minőségi változások következtek be, többek között új bűnelkövetési formák, módszerek jelentek meg. A büntetőjogi törvényalkotás ezekkel a változásokkal mindig igyekezett lépést tartani, és a dolog természetéből adódóan időbeli eltolódással ugyan, de többször is sor került a Btk. módosítására, amelyek közül néhány jelentősnek minősíthető.

A tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a bűnözésben az elmúlt időszakban elsősorban az üzletszerű elkövetési forma terjedt el, mégpedig kirívóan nagymértékben, s nem csak a gazdasági és a vagyon elleni bűncselekmények körében, hanem a Btk. más fejezeteibe tartozó azon bűncselekmény-fajtáknál is, amelyek üzletszerűen elkövethetők.

Az utóbbi években mind gyakrabban fordultak elő, s jelenleg is folyamatban vannak olyan bűnügyek, amelyekben az elkövetők igen rövid idő alatt sorozatban követték el gazdasági bűncselekményeket (devizabűncselekményt, csempészetet és vámorgazdaságot, adó- és társadalombiztosítási csalást), valamint több száz vagy több ezer, esetenként több tízezer sértett sérelmére vagyon elleni bűncselekményeket – különösen csalást – oly módon, hogy egy-egy bűncselekmény elkövetési értéke a bűncselekményi értékhatárt nem haladta meg vagy meghaladta ugyan, de nem jelentősen, illetőleg a sértettnek a szabálysértési értékhatárt meg nem haladó vagy azt kis mértékben meghaladó kárt okoztak. Ugyanakkor az egy eljárásban elbírált cselekményeik együttes elkövetési értéke, illetve a cselekményekkel együttesen okozott kár a különösen nagy érték, illetve kár összeghatárát többszörösen meghaladta, nem egyszer a százmillió forintot is elérte vagy felülmúlta.

Többek között a csalás esetében az elkövetési módszer közös jellemzője, hogy az elkövetők tömegtájékoztatási eszközökön keresztül hirdetés közzététele útján, vagy üzletkutatási, üzletkötői tevékenység keretében végzett szervezőmunkával, gazdasági tevékenységük körében vagy annak színlelésével ügyletkötési ajánlatot tesznek, az „ügyfelektől” előlegként vagy más jogcímen pénzt vesznek fel, illetve utaltatnak át, azonban az ügyleti szolgáltatást nem, vagy csak részben teljesítik. Egyre gyakoribb, hogy az elkövetők e bűncselekményeik elkövetése érdekében hamis személyazonosító igazolvány felhasználásával fiktív cégeket alapítanak, majd e deliktumok elkövetése után a felvett összegekkel még lelepleződésük előtt ismeretlen helyre távoznak.

Az ismertetett cselekmények a jelenleg hatályos Btk. szerint üzletszerűen elkövetett bűncselekmények, hiszen kimerítik az üzletszerű elkövetésnek a Btk. 137. § 9. pontjában meghatározott fogalmát, mely szerint „üzletszerűen követi el a bűncselekményt, aki bűncselekmények elkövetése révén rendszeres haszonszerzésre törekszik”. Így

e cselekmények konkrétan a Btk. 318. § (1) bekezdésbe ütköző és a (2) bekezdés c) pontja szerint minősülő üzletszerűen elkövetett, szabálysértési értékhatárt meg nem haladó kárt okozó csalás vétségének, avagy a (4) bekezdés b) pontja szerint minősülő üzletszerűen elkövetett, kisebb kárt okozó csalás büntetvényének minősülnek, amelyek esetében a Btk. 12. § (1) bekezdése alapján – a BK 104. sz. állásfoglalásra is figyelemmel – bűnhalmazatot kell megállapítani, vagyis végső soron annyi rendbeli üzletszerűen elkövetett csalást, ahány sértett sérelmére azokat elkövetett csalásra, hanem minden olyan bűncselekményre is vonatkozik, amelyek üzletszerűen elkövethetők, illetve amelyeknél az üzletszerű elkövetés a bűncselekmény minősítő körülménye.

A fentiek alapján megállapítható tehát, hogy az elkövetők „megtalálták” azt az elkövetési magatartási formát, amelynek révén egy-egy sértettet viszonylag kis összeggel károsítanak meg, de rövid idő alatt mégis rendkívül nagy számú sértettet képesek megtéveszteni, s ezzel összességében elképesztő mértékű, bűncselekményből származó „jövedelemhez” jutni. Ugyanez érvényes a gazdasági bűncselekményekre is, vagyis az elkövetők kisebb, nagyobb elkövetési értékre követik el cselekményeiket, de rövid időn belül összességében különösen nagy (százmillió nagyságrendű) mértékben csökkentik az adó- és járulékvételeket, miközben kirívóan nagy mértékű jogtalan haszonra tesznek szert. Ehhez képest a hatályos Btk. alapján ezen cselekmények büntetőjogi megítélése nem felel meg a társadalmi elvárásoknak, a társadalmi igazságosság követelményének, és e téren a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás működését egyáltalán nem lehet hatékonynak tekintetni, sőt a helyzetet egyfajta ellentmondásosság jellemzi, amely a következőkben nyilvánul meg:

– a külvilágban szabálysértésként megjelenő cselekmények az üzletszerű minősítés folytán bűncselekménnyé emelkednek,

– a cselekmények bűnhalmazatot alkotnak, vagyis tíz-, százezres nagyságrenddel növelik az ismertté vált bűncselekmények számát (ez is oka a bűnözés soha nem látott mértékű, ugrásszerű emelkedésének, hiányuk pedig a bűnüldözés hatékonyságával kapcsolatos hamis képzetet kelt.),

– ugyanakkor a nagy számú sértett, az összességében kirívóan nagy mértékű elkövetési érték, okozott kár, illetve a bűnözői oldalon jelentkező kirívóan nagy mértékű jogtalan haszon, vagyis az objektív és szubjektív oldalon egyaránt fokozott társadalomra veszélyesség ellenére aránytalanul kis mértékű a kiszabható büntetés, ami a szabálysértési értékre történő üzletszerű elkövetés esetében a halmazati szabályok alkalmazásával is csak maximum három évig terjedhető szabadságvesztés. Az ellentmondást jól érzékelteti, hogyha például az elkövető egy rendbeli, kettőmillió százezer forint kárt okozó csalás büntetést követi el, akkor a jelenleg hatályos Btk. szerint egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, ha viszont 10 000 rendbeli, üzletszerűen elkövetett, szabálysértési értékhatárt meg nem haladó kárt oko-

zó olyan család vétségét követi el, amellyel tízezer sértettnek együttesen 200 millió forint kárt okoz, akkor halmazati büntetésként is – mindössze három évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető.

Lényegében hasonló a helyzet abban az esetben is, ha az elkövető az említett családokat egyenként, a bűncselekményi értékhatárt meghaladóan, kisebb kárt okozva követi el, mert bár itt az alaptényállás önmagában is bűncselekmény, az üzletszerűen elkövetett egyes bűncselekmények ez esetben is bűnhalmazatot alkotnak, s ezen esetekben is jellemző a rendkívül nagy számú sértett és az összességében kirívóan nagy mértékű kár, illetve elkövetői oldalon a kirívóan magas jogtalan haszon, amellyel a kiszabható büntetés szintén nem áll arányban (a halmazati szabályok alkalmazása maximum négy és fél évig terjedő szabadságvesztést tesz lehetővé).

Mint az előzőekből is kitűnik, az ismertetett nagy társadalomra veszélyességű bűncselekmények enyhe büntetőjogi megítélése és a mai helyzet ellentmondásossága a Btk. 12. § (1) bekezdésének a bűnhalmazat fogalmát megállapító rendelkezésére, továbbá ugyanezen § (2) bekezdésére vezethető vissza, mely utóbbi a bűnhalmazat alól csak egyetlen kivételt szabályoz, mégpedig a folytatóságot. A Btk. tehát nem tartalmaz halmazatot kizáró rendelkezést az üzletszerű elkövetésre, s ezt vette alapul a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiuma, amikor 104. számú állásfoglalását kiadva, meghatározta az üzletszerűen elkövetett bűncselekmények esetén a bűnhalmazat megállapításának feltételeit.

Ennek lényege, hogy az üzletszerűen elkövetett – ugyanolyan vagy hasonló cselekmények esetében bűnhalmazatot kell megállapítani, ha az üzletszerűség a bűncselekmény minősítő körülménye, vagy ha a szabálysértési értékre elkövetett cselekmény az üzletszerűség folytán bűncselekmény. Nincs helye viszont bűnhalmazat megállapításának, ha a cselekmények a folytatóság egységébe tartoznak, az üzletszerűség az alaptényállás eleme, vagy az elkövető magatartás folyamatos jellegű.

Mindezek alapján viszont megállapítható, hogy az 1978-ban alkotott, s azóta többször módosított Btk. a mai, alapvetően megváltozott társadalmi viszonyok között nem képes az újonnan megjelent és rohamosan terjedő, nagy társadalmi veszélyességet magában hordozó bűnözési formákkal szembeni, társadalmilag igazságos és hatékony fellépés lehetőségét biztosítani, mert mind a mai napig érintetlen maradt az Általános Rész bűnhalmazatot és az ez alóli kivételt megfogalmazó rendelkezése, valamint erre épülő a Különös Résznek az egyes bűncselekmények alap- és minősített törvényi tényállását és az ehhez fűződő büntetési tételeket megállapító rendszere.

Ebben a helyzetben nyilvánvaló, hogy az üzletszerű elkövetéssel szemben nem lehet az egyes bűncselekmények büntetési tételeinek újabb felemelésével, vagy újabb speciális bűncselekményi törvényi tényállások megfogalmazásával fellépni, miközben továbbra is változatlan maradna

a bűnhalmazat és az üzletszerűség viszonya, valamint az ezzel összefüggő minősítési és büntetési rendszer.

A törvény módosítás kezdeményezésének első fázisában ugyan felmerült, hogy megoldást jelenthetne a folytatóság törvényi definíciójának olyan irányú megváltoztatása, amely a gazdasági és a vagyoni elleni bűncselekmények körében a több sértett sérelmére elkövetett bűncselekmények esetében is lehetővé tenné a folytatóság megállapítását, s ezáltal a bűnhalmazat kizárását, amennyiben a folytatóság egyéb törvényi feltételei (ugyanolyan bűncselekmények, egységes elhatározás, rövid időközökben többszöri elkövetés) fennállnak.

Kétségtelen, hogy az üzletszerű elkövetés fogalma is feltételez az elkövető részéről egyfajta egységes elhatározást, amely jellemzően a rendszeres haszonszerzésre törekvés, és ez az elhatározás irányulhat nem csak hasonló, hanem ugyanolyan bűncselekmények rövid időközökben, többször történő elkövetésére is, azonban a magyar jogban a Csemegi kódex óta a folytatóság bűncselekmény legfőbb ismérve az „azonos sértett”, vagyis a bűnhalmazatot kizáró folytatóság egységébe csak azok az ugyanolyan bűncselekmények vonhatók, amelyeket az elkövető egységes elhatározással, azonos sértett sérelmére, rövid időközökben többször követ el.

Ez a magyar jogrendszerben évszázados jogdogmatikai elv és büntető jogalkalmazási gyakorlat, ebben a rendszerben a folytatóság és az üzletszerűség kizárja egymást. Így ha a folytatóság fogalmába a „több sértett sérelmére” kifejezés bekerülne, vagy a definíció az „azonos sértett sérelmére” kifejezés elhagyásával az azonos, illetve a különböző sértetti minőséget nem tenné törvényi elemmé, akkor ez a jogdogmatikai elveket és évszázados bírói gyakorlatot sértené, olyan módon létesítene újabb halmazatot kizáró szabályt, amely teljes ellentmondásban állna a Btk. eddigi rendszerével, e rendszer alapintézményeit nem is lehetne összeegyeztetni, koherens szabályozást megvalósítani.

Mindezekre figyelemmel nem lehet a Btk. 12. § (2) bekezdésében meghatározott folytatóság fogalmán változtatni, s miután az üzletszerű elkövetés Általános Részben megállapított fogalma a Különös Részi fejezetek szinte mindegyikét áthatja, rendkívül széles azon bűncselekmények köre, amelyek üzletszerűen elkövethek, így a bűnhalmazat és az üzletszerűség problematikája csakis generálisan, komplexen és egységesen oldható meg. Az e követelményeknek megfelelő, jogdogmatikailag is helyes általános megoldást az jelenti, hogy a folytatóság mellett egy újabb, bűnhalmazatot kizáró szabályt kell megállapítani, mégpedig azt, hogy az üzletszerű elkövetés törvényi egységet létesít az elkövető által elkövetett ugyanolyan bűncselekmények között, és kizárja az azonos bűncselekmények bűnhalmazatban való értékelését. Ennek a tételnek az elfogadása viszont a jelenleg hatályos Btk. alapvető intézményeit érinti, így a törvényjavaslattal a Btk. reformértékű, novelláris jellegű módosítási javaslatának tekinthető.

TÁJÉKOZTATÓ A KODIFIKÁCIÓS BIZOTTSÁG ÜLÉSEIRŐL

A Kodifikációs Bizottság a 2001. november 16. napján megtartott ülésén folytatta a szankciórendszer taglalását. Kiindulópontként szolgálnak dr. Nagy Ferenc és dr. Kerezi Klára megalapozó tanulmányainak megállapításai, az ülésen meghívott vendégként vett részt dr. Kerezi Klára kriminológus és dr. Csordás Sándor, az Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtási Felügyeleti Főosztályának vezetője. Az aktuális helyzetet vizsgálva megállapítható, miszerint a végrehajtandó (13% körüli) és a felfüggesztett (az 1990. évi 14,1%-ról 1999-re meghaladja a 20%-t) szabadságvesztések kiszabásának a büntetések közötti aránya európai mércével mérve is jónak mondható, ez a jelenség a mai ítélkezési gyakorlatot vizsgálva kedvező trendnek mutatkozik. Ugyanakkor a fogvatartottak száma igen magas, a büntetés-végrehajtási intézetek telítettsége meghaladja a 160%-ot. Az Európai Unió államaiban 1999-ben átlagosan 87 fogvatartott esett 100 000 lakosra, Magyarországon ez a mutató 1999-ben 161 volt. Az viszont tény, hogy számos volt szocialista ország rosszabb mutatókkal rendelkezik. Régről ismert kriminológiai tétel, hogy a végrehajtandó szabadságvesztés túlzott gyakorisággal történő alkalmazása igen költséges, ugyanakkor relatíve csekély az elérhető eredmény a speciális prevenció szempontjából. A szabadságelvonással járó büntetés kiváltását célzó alternatív szankciók körének bővítési lehetőségéről folytatott vita során a Bizottság a részben felfüggesztett szabadságvesztés szankciót tartja erre leginkább alkalmasnak, mint amely bevezetésre kerülhetne önálló szankcióként – a börtön népesség csökkentésének igényét is szem előtt tartva – a feltételes szabadságra bocsátás rendszerének olyan irányú meghatározásával, amely tágabb teret biztosít például a Btk. 47. § (3) bekezdése szerinti kedvezmény – a büntetés fele részének kitöltése utáni feltételes szabadságra bocsátás – alkalmazására, a feltételes szabadságra bocsátását kizáró okok szűkítése, illetőleg a letöltendő tartam esetleges csökkentése mellett.

A közérdekű munka büntetésre rátérve a Bizottság tagjainak többsége akként foglalt állást, hogy maradjon meg önálló főbüntetésként és tartama órákban kerüljön meghatározásra azzal, hogy a végrehajtási feltételeken javítani kell, ennek hiányában az Európában „reneszánszát” élő szankció nem válthatja be a hozzá fűzött reményeket. Kardinalis kérdés továbbá az önkéntesség a terhelt részéről, amely leginkább a nyugat-európai példa szerint a vádemelés elhalasztása jogintézmény körében érvényesülhet. Ilyen szabályokat tartalmaz az új Be. 225. §-a. Felmerült továbbá mel-

lékbüntetésként való alkalmazhatósága, például felfüggesztett szabadságvesztéshez kapcsolva, valamint a pénzbüntetés meg nem fizetése esetén „megváltási” lehetőségként, amint arra a szabálysértési eljárás körében a pénzbírság átváltoztatására vonatkozó szabályok jó példával szolgálnak.

A pénzbüntetést illetően a Bizottság a jelenlegi szabályozást megfelelőnek tartotta – bár egyesek a napi tételkeret felső határát eltúlzottnak ítélik –, azonban a terhelt vagyoni és jövedelmi viszonyának feltárása érdekében a bíróság által beszerezhető adatok köre és adatszolgáltató szervek kötelezettsége a mainál részletesebb szabályozást kíván.

A Bizottság, a 2001. december 14. napján megtartott ülésén *dr. Nagy Ferenc* megalapozó tanulmánya tematikáját követve a mellékbüntetések rendszerét vizsgálva arra megállapításra jutott, hogy nincs szükség átfogó változtatásra. A Bizottság állást foglalt a tekintetben, hogy a járművezetéstől eltiltás mellékbüntetésnél járműfajtánként és esetelegesen közlekedési áganként is szólhat a korlátozás, továbbá hogy meg kell teremteni a büntetőjogi és az igazgatás rendészeti szabályok összhangját, ideértve az utánpótlás szabályozását is. Az új kódexben részletesebb szabályozást kíván a mellékbüntetések hatályának és az eltiltás tartamába beszámítható időtartam pontosabb meghatározása. Felvetődött továbbá egyes mellékbüntetések (járművezetéstől, foglalkozástól eltiltás) intézkedésként történő alkalmazásának lehetősége is például alkalmatlanság – ideértve a terhelt kóros elmeállapotát is – esetén. A foglalkozástól eltiltás mellékbüntetés végrehajtási mechanizmusának kiépítése felveti számos háttérjogszabály megalkotását. A pénzmellékbüntetés és az immáron intézkedésként szabályozott vagyonekobzás egymáshoz való viszonyának megállapítása további vizsgálódást igényel majd.

Az intézkedések megtárgyalására térve, a megrovás intézménye kapcsán kitént, hogy a Bizottság nem alakított ki végleges állásfoglalást az elenyészően csekély súlyú cselekmények elbírálását illetően. A legnagyobb vitát kiváltó intézkedés a kényszergyógyítás volt, mégpedig annak határozatlan mivolta állt a vita kereszttüzében. A felülvizsgálat jelenlegi automatizmusát, illetőleg azt bírálta néhány felszólalás, hogy a bíró döntésében túlzottan ki van szolgáltatva a szakértő döntésének. Az állam büntető hatalmi beavatkozására a súlyos erőszakos cselekmény szolgáltató alapot a társadalom védelme érdekében, de az intézkedés célja a megelőzésen túl a gyógyítás, ezért, ha annak szükségessége már nem áll fenn, az intézkedést meg kell szüntetni.

A társadalom félelmét csak kevéssé oldja, hogy a civil egészségügyi szabályok is lehetővé teszik a zárt intézeti kezelés elrendelését. Ráadásul a tudomány sem mindig szolgálhat egzakt tételekkel, amelyek valamennyi kezelési esetben teljesen jól prognosztizálhatóvá tehetnék a viselkedést. A Bizottság fele-fele arányban megosztott volt a tekintetben, hogy maradjon a jelenlegi mechanizmus, vagy pedig a jelenleg határozatlan tartamú intézkedésnél maximális időtartamként kerüljön megállapításra az adott bűncselekmény büntetési tételkeretének felső határa (e körben további megoldandó kérdésként maradt fenn a vagylagosan életfogytig tartó szabadságvesztéssel fenyegetett cselekmények megítélése).

Az alkoholisták kényszergyógyítását illetően a Bizottság számos tagja azon a véleményen volt, hogy a kezelést, gyógyítást szükséges lenne kiterjeszteni a kábítószer-szenvedély beteg elitéltekre, azzal a fenntartással, hogy az önkéntesség mindig hathatósabb eredményt hoz a kezelés terén. Felmerült annak az igénye, hogy a Btk. 75. § és a 282/A. § szabályait egymásra tekintettel kell kialakítani.

A pártfogó felügyelet intézkedést a Bizottság dr. Kerecsi Klára megalapozó tanulmánya és előadása alapján tárgyalta meg. A Bizottság alapvetésként megállapította, hogy a pártfogó felügyelet intézmény céljának betöltéséhez és a közérdekű munka eredményesebb alkalmazásához fűződő érdek érvényesítése egyaránt a pártfogói rendszer átfogó fejlesztését feltételezi (mind létszámában, mind intézményi rendszerét tekintve). A pártfogó munkája igen összetett és sokrétű, ezzel kapcsolatosan elhangzott olyan felvetés, miszerint szükséges lenne az egyes eljárási szakaszokhoz kapcsolódó feladatok és az azt elvégző pártfogók közötti elhatárolásra, elnevezésbeli különböztetéssel is utalni, hiszen munkájuk jellege és a felügyelet erőssége igen eltérő. Mások álláspontja szerint a szervezetnek egységesnek kell lennie és a szervezeten belül jól elkülöníthetők az egyes funkciók, amit a szakmai előírásoknak követelményeknek is ki kell fejeznie. Az előadás alapján felmerült a fokozott pártfogó felügyeleti rezsim bevezetésének lehetősége a súlyosabb bűncselekmények, illetőleg meghatározott elkövetői kör esetén, vagy meghatározott szankciókhoz kapcsolódva, a megelőzés hatékonyságának növelése érdekében. A jelenlegi helyzettel eltérően az elképzelések szerint a pártfogó felügyelet önálló intézkedésként is elrendelésre kerülhetne. A Bizottság a tanulmányban felvázolt három modell közül választást elhalasztotta, az intézményt érintő fejlesztésre vonatkozóan az igazságügyi tárcánál folyó előkészítő munkálatokra figyelemmel.

A Bizottság belekezdett a fiatalkorúakra vonatkozó szabályok és a más elbánás elvét érvényesítő eszközök tárgyalásába, a téma előadója dr. Lévay Miklós volt. A legfőbb kérdések az életkor, esetlegesen a beszámítást érintő és így a felelősséget megalapozó vagy azt kizáró egyéb feltétel beiktatása a kódexbe, a szankciórendszerrel illetően új alternatívák voltak. A más elbánás elve azonban semmiképpen nem szolgáltathat alapot az alkotmányos elvektől és garanciális szabályoktól történő eltérésre. A büntetőjogi felelősség alsó korhatárának jelenlegi szabályozásától, vagyis a tizen-

negyedik életévnél történő megvonásától a Bizottság nem kíván eltérni, viszont megfontolandónak véli a fiatal-felnőtt korosztály meghatározását (ilyen kategóriát tartalmaz a gyermekvédelmi törvény, a Bizottság egy tagja a 21. életévre utalt, mint az Európában általánosan elfogadott fiatal-felnőtt korhatárra) és a fiatalkorúakra vonatkozó egyes kedvező szabályok kiterjesztését erre a kategóriára, főleg a végrehajtást érintően.

A Bizottság 2002. január 18. napján megtartott ülésén folytatta a fiatalkorúakra vonatkozó szabályok taglalását Csemáné dr. Váradi Erika és dr. Lévay Miklós megalapozó tanulmánya alapján. Meghívott vendégként részt vett az ülésen dr. Kerecsi Klára kriminológus, Csemáné dr. Váradi Erika egyetemi docens, a tanulmány társszerzője és Gulyásné dr. Kovács Erzsébet a Szociális és Családügyi Minisztérium munkatársa, aki felszólalásában a gyermekjóléti szolgálatok munkájáról és a speciális gyermekotthonok (bizonyos elkövetői típusokra orientálódva) kialakításának szükségességéről számolt be.

A fiatalkorúakra vonatkozó alapozó tanulmány (lásd a cikket ebben a számban) szerzőinek előadását követően a vita elsősorban a felelősség, illetőleg a külön törvényi szabályozás szükségessége körül forgott. Példaként hívta fel az előadó a Csemegi kódexhez kapcsolódó 1908-as novellát, amely a fejlettségi szint megállapítása körében figyelembe vette a büntethetőséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettséget, amit a gyakorlatban azon mértek le, hogy az érintett ismer-e a tízparancsolatot. A beszámíthatóságot érintő szellemi-erkölcsi fejlettség, mint esetleges büntethetőségi akadály beiktatása, illetőleg a felelősség megállapítását megalapozó szubjektív körülmény meghatározását a Bizottság megvalósítandó elképzelésnek tartotta. Felvetődött az a praktikus kérdés, hogy ennek a feltételnek a vizsgálatára már az eljárás korai szakaszában sor kell, hogy kerüljön. Alaposan meg kell vizsgálni azt is, hogy azon fiatalkorúak esetében, akikkel kapcsolatban a bűncselekmény elkövetése miatti felelősségre vonásról a szellemi-erkölcsi fejlettség szintjére figyelemmel az állam lemond, az egyéb jogágak, elsősorban a gyermekvédelem területén megfelelő háttér intézmény és jogi eszközök álljanak rendelkezésre a szükséges intézkedések megtételéhez, illetőleg a jogi felhatalmazás az esetleges korlátozások elrendelésére.

A külön törvényi szabályozást illetően arra az álláspontra helyezkedett a Bizottság tagjainak túlnyomó többsége, hogy a hatályos megoldásnak megfelelően – amely a jogi kultúrában már gyökeret vert –, egy kódexen belül is tovább lehet fejleszteni a más elbánás elvéből következő még differenciáltabb elbírálást szolgáló eszközrendszerrel (alternatív szankció, elterelés, mediáció stb.). A szankciók bővítésének lehetőségét vizsgálva a tanulmányban foglaltakkal egyetértett a Bizottság. A kimagasló tárgyi súlyú bűncselekményeket illetően felvetődött a 14–16 és 16–18 életév közötti határozottabb differenciálás, azzal, hogy ez utóbbi korosztály szankcionálása jobban közeledjen a felnőtt korúakéhoz.

A megbeszélést a mentesítés témakörével folytatta a Bizottság. A főkérdés, a megalapozó tematikából kiindulva annak eldöntése, hogy az új kódex a hatályos rendszert vegye át – amikor is nincsen a büntetőjog

szempontjából releváns rehabilitáció –, avagy térjen vissza a szabályozás az 1961. évi V. törvény által követett rendszerhez, amikor is volt a büntetőjogi megítélés szempontjából releváns rehabilitáció. A mentesítés szabályai mindenképpen alaposabb átgondolást igényelnek, hiszen a mellékbüntetések körében olyan – inkább nyelvi – abszurdum is elő fordulhat, hogy mentesített büntetéseket kell végrehajtani. Határozott álláspontként merült fel, hogy e körben a hatályos Btk. megfogalmazása nem helyes, hiszen nem arról kellene rendelkezni, hogy a mentesítés a jogerő napján beáll, hanem arról, hogy az adott büntetéshez nem fűződik a büntetett előélethez kapcsolódó joghátrány. A külföldi ítélet elismerése ugyancsak szabályozást kívánna e tekintetben. A büntetett előélethez fűződő büntetőjogon kívüli joghátrányt számos törvény megfogalmaz, így

például az egyes szakmai kamarai tagsághoz kötött hivatások gyakorlásának feltételeként a büntetlen előélet, illetőleg közügyektől eltiltás szerepel a leggyakrabban, de adott esetben már a büntetőeljárás megindítása is kizáró körülmény. Abban a kérdésben, hogy a mentesítés feltételeit az új kódex, vagy esetlegesen a bűnügyi nyilvántartásról szóló törvény szabályozza, a szavazás nem hozott egyértelmű döntést. Végül olyan megállapodás született, hogy a bírói mentesítés lehetőségére figyelemmel inkább a Btk.-nak kellene szabályoznia ezt a kérdéskört, a korábban felvetett pontosítással.

Dr. Pázsit Veronika
vezető tanácsos
Igazságügyi Minisztérium

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Arató Mátyás – Kertész Imre – Tisza Vilmos
MI VÁR MÉG RÁNK?
(Bűnügyi előrejelzés 2000 – 2010) / 3

Csemáné dr. Váradi Erika – Dr. Lévy Miklós
A FIATALKORÚAK BÜNTETŐJOGÁNAK KODIFIKÁCIÓS
KÉRDÉSEIRŐL – TÖRTÉNETI ÉS JOGÖSSZEHASONLÍTÓ SZEMPONTBÓL /

FÓRUM

Dr. Berkes György
FELELŐSSÉG A CSEKÉLY SÚLYÚ BŰNCSELEKMÉNYEKÉRT
AZ ÚJ BTK. SZERINT /

Dr. Madácsi Imre
A BŰNHALMAZAT ÉS AZ ÜZLETSZERŰSÉG PROBLEMATIKÁJA /

HÍREK

Dr. Pázsit Veronika
TÁJÉKOZTATÓ A KODIFIKÁCIÓS BIZOTTSÁG ÜLÉSEIRŐL /

BÜNTETŐJOGI KODIFIKÁCIÓ

A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Györgyi Kálmán
A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Bárándy Péter, Dr. Belovics Ervin, Dr. Berkes György, Dr. Borai Ákos, Dr. Bócz Endre,
Dr. Frech Ágnes, Dr. Lévy Miklós, Dr. Márki Zoltán, Dr. Soós László
Főszerkesztő: Dr. Nagy Ferenc – Szerkesztő: Dr. Pázsit Veronika
Kiadja a HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft. 1137 Budapest, Radnóti Miklós utca 2.

Telefon: 340-2304, 340-2305 • Fax: 349-7600 • E-mail: hvgorac@hvgorac.hu • Internet: <http://www.hvgorac.hu>

Felelős kiadó: a Kft. ügyvezetője • Felelős szerkesztő: Dr. Fekete Réka • Műszaki szerkesztő: Harkai Éva
A Pannonhalmi Főapátság alapítólevelén található Szent István kézjegyek borítódekorációként való felhasználása
a Pannonhalmi Főapátság engedélyével történt.

Nyomás: Multiszolg Bt.
Felelős vezető: Kajtor Istvánné

HU ISSN 1587-5350

A szerkesztőség címe: 1137 Budapest, Radnóti Miklós utca 2. • Telefon: 340-2304, 340-2305 • Fax: 349-7600
Előfizethető a HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft.-nél.